

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તકકે ૩ જી

80

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

ગાંધીજીનું નવજીવન

ચોજના

૨૦૬

‘નવજીવન’ માં આવી ગયેલાં ગાંધીજીનાં જ લખાણો પ્રગટ એકત્ર અને પુસ્તકના આકારમાં મળે એટલા માટે અને ‘ગાંધીજીનું નવજીવન’ છાપવાની યોજના કરી છે.

૯૬ પાનાંની એકએક, એવી ચોપડીઓ વખતોવખત પ્રગટ કરવામાં આવશે અને લગભગ એક વરસમાં ત્રણે વરસના લેખો આપી દેવામાં આવશે.

આ પુસ્તક આ ચોજના પ્રમાણેનું ત્રીજું પુસ્તક છે. એમાં સ્વદેશી કાગળ વાપરવામાં આવ્યા છે. નીચેના વિષય શોધવાની સગવડ માટે હાંરિયામાં દરેક પેંરાએ મથાળાં સુકવામાં આવ્યાં છે. તે સિવાય વિસ્તારપૂર્વક અનુક્રમણિકા પણ આપવામાં આવનાર છે.

કુલ સંગ્રહ આવી ૧૮ ચોપડીઓમાં સમાપ્ત થશે, એવી આજની ગણતરી છે. સામગ્રી કિંમત અગાડથી ભરનારને ૧૮ ચોપડીઓ ૮ રૂપિયામાં મળી શકશે. તેટલામાં બધા લેખો ન સમાનાં વધારે ચોપડીઓ કાઢવાપૂતી જરૂર પડશે તેા તેટલાં દાખ પાછળથી ભરવાં પડશે. છુટક ચોપડીની કિંમત આઠ આના ચડેશે.

પૈસા અગાડથી જ મોકલવા, વી. પી. મોકલવામાં આવતાં નથી. સધળો પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

વ્યવસ્થાપક

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

વાચકોને સૂચના

૬ નિશાનીવાળા લેખો ‘ચંગ હાંડિયા’માંથી ભાવાન્તર છે.

૧ ” ” અંગ્રેજી પરથી ”

ચોથું પુસ્તક ૧૪મી જાન્યુઆરીને પિવસે બહાર પડશે

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૨૨૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગાદીનાં નવન્યૂન

વિષય ૪૭

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨૫-૧-૧૯૨૦

પાટેથી ઉતર્યા

(ચાલુ)

વર્ણાશ્રમધર્મની વિરુદ્ધ મેં હીલચાલ કરાવી એ લખનારની ભ્રમણા. અસ્પૃશ્યતા એ વર્ણાશ્રમનું અંગ છે એ અર્ધસત્ય. વર્ણાશ્રમને હું માનું છું એ ઘણી વેળા કહેવાઈ ગયું છે. પણ ભંગી ઇત્યાદિને સ્પર્શ ન કરવો એ પાપ છે એમ જતાવી મેં વર્ણાશ્રમધર્મને અસ્પૃશ્યતાના દોષથી મુક્ત કરવાનો પ્રયત્ન દહતાપૂર્વક કર્યો એ મારી હિન્દુ ધર્મની નિર્ભણ સેવા. હિન્દુઓનાં મન દુખવ્યાં એ પણ અર્ધસત્ય. તેમાં ભાવ એ જોઈ છે કે હિન્દુઓનાં મન કોઈ દિવસ દુખવાય જ નહિ. સત્યાચરણ ચલાવતાં મન દુખાય તો દુખવવાં એ ધર્મ છે. તેમાંથી હું કે કોઈ કેમ નીકળી જઈ શકે?

વર્ણાશ્રમ
અને
અસ્પૃશ્યતા

હો. મા. નિલકની દલીલની વિરુદ્ધ મેં લશ્કરમાં ભરતી કરવી શરૂ કરી એ અર્ધસત્ય છે. મારી એ પ્રવૃત્તિથી તેઓ વિરુદ્ધ ન હતા, પણ જો સરખા હક મળી શકે તો તે પ્રવૃત્તિ વધારે સારી ચાલે એવો તેમનો અભિપ્રાય. એમ લોકમાન્યના પૂરા અભિપ્રાયમાં ને આ ભાષણે મનેલા અભિપ્રાયમાં ઘણો તફાવત છે. હું અહિંસાનું પાલન કરનારો ભરતી કરવા કેમ નીકળ્યો એ પ્રશ્ન તો ઘણાને થયેલો ને તેનો જવાબ હું આપી ચુક્યો છું. તેમાં અત્યારે ન પડતાં સામાન્ય દૃષ્ટિએ તો માફ એ કાર્ય પણ સરસ જ ગણાયું છે, છતાં તે આ ભાષણે દોષિત લાગે છે.

ભરતી વિષે,
હો. મા.
અભિપ્રાય

રોલેટ બિલને વિષેનાં અર્ધસત્ય તો તરી આવે છે. પણ કોધીને કેમ સમજવાય કે જેઓ મૂઆ, જેઓએ મકાનો બાળ્યાં તેના દોષોને સાર હું જવાબદાર ન ગણાઉં ?

કોધથી
શુભિ

સુધારા ઇં વિષેનાં અર્ધસત્યોની ટીકા કરવી અનુચિત ગણું છું. જેઓનો કોધી સ્વભાવ છે તેમને ઉપરના કાગળનું મનન કરવાની સલાહ આપું છું ને તેવી બ્રમણાઓથી તેઓ મુક્ત રહે એમ ઇચ્છું છું. મારી ઉપરના આક્ષેપો, ભલે હો. ખેડા જીલ્લા વગેરેની મારી સેવા ભલે ન હો. તે બધાને વિષે મતભેદ હોઈ શકે છે. પણ આપણે કોધના પૂરમાં તણાઈ ન જવું જોઈએ. જે કાર્યો આપણે એક વેળા બુદ્ધિપૂર્વક સારાં માન્યાં છે તે કાર્યો તે જ પુરુષનાં બીજાં આપણને નહારાં લાગ્યાં તેથી નહારાં ખ કરી નાખવાં એ આપણું કર્તવ્ય છે.

બહિષ્કાર વિ. સ્વદેશી

મિ. બ્રાધર-
સ્ટાની દલીલ

બહિષ્કારની અસર સ્વદેશીના જેટલી છે એટલું જ નહિ પણ એથીયે વિશેષ છે એમ મિ. બ્રિસ્ટાએ કહ્યું છે. તેનું કારણ એમણે એમ દર્શાવ્યું છે કે બહિષ્કારથી સ્વદેશી વસ્તુઓના જ ઉપયોગને ઉત્તેજન મળતું હોવાથી સ્વદેશીનો હેતુ પૂરેપૂરો સરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેનાથી અંગ્રેજ વેપારીઓનાં અને કારીગરોનાં ખીસાં પર અસર પહોંચે છે. મિ. બ્રિસ્ટાએ એમ પણ કહ્યું છે કે બહિષ્કાર પ્રત્યેના મારા વિરોધમાં કેવળ ધાર્મિક ભાવના જ રહેલી હોવાથી અંગ્રેજ લોકો તે સમજી શકતા નથી. ત્યારે બીજી પાસે તેઓ બહિષ્કારને તો રાજકીય લડતનું પૂરેપૂરું કાયદેસર અને વ્યાજબી શસ્ત્ર ગણે છે.

બહિષ્કાર
સ્વદેશી
સરખાં ?

બહિષ્કારની અને સ્વદેશીની અસર સરખી જ છે એમ કહેવું એ બન્નેને ન સમજવા જેવું છે. સ્વદેશી એ સનાતન સિદ્ધાંત છે. અને તેનો ત્યાગ કરી માણસજાતે અપાર દુઃખ વહોરી લીધું છે. સ્વદેશમાં જ તૈયાર થતી ઝીંજેની બનાવટ તથા વહેંચણી એ સ્વદેશીનો અર્થ છે. હાલના સંકુચિત સ્વરૂપમાં સ્વદેશીનો હેતુ ખેડૂતવર્ગ દ્વારા દર વર્ષે દેશના સાડા કરોડ રૂપિયા બચાવવાનો છે. આમ કરવાથી વસ્તીના ૭૨ ટકા જેટલા ખેડૂતવર્ગને પૂરવણી માટે જરૂરનો ઉદ્યોગ મળી શકે છે. સ્વદેશીમાં રચનાત્મક કાર્યક્રમ છે, ત્યારે બહિષ્કાર તો અંગ્રેજ લોકોને નાણાંના નુકસાનમાં ઉતરવાને આદરેલો કાંમચલાક પ્રયત્ન છે. એટલે બહિષ્કારથી આપણો હેતુ સાધવાને અયોગ્ય દબાણ પહોંચે છે. બહિષ્કારનો અમલ આગ્રહપૂર્વક લાંબી સુદત સુધી કરવામાં આવે તો કદાચ પરોક્ષ

રીતે દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન મળે, પરંતુ બૉયકોટનો અર્થ અંગ્રેજી માલના બહિષ્કાર પૂરતો જ થાય છે, એટલે જાપાન અમેરિકા વગેરે બીજા દેશોના માલને આપણે ત્યાં વધારે ઉત્તેજન મળવાનું જ. હિન્દના વેપારધંધા પર જાપાનની દિનપ્રતિદિન વધતી જતી અસર હું શાંતિથી સાંખી નથી શકતો. બહિષ્કારની ધારેલી અસર ઉપજાવવા માટે જ્યારે મહાજનસમુદાયે તેનો અમલ કરવો જોઈયે, ત્યારે એક જ વ્યક્તિ સ્વદેશીનું પાલન કરે તેથી દેશને એટલા પૂરતો પણ લાભ થાય છે. માણસોમાં ક્રોધની લાગણી ઉત્કેરીને જ બહિષ્કારને સફળ કરી શકાય એમ છે. તેથી કદાચ અણધાર્યાં પરિણામો પણ આવે અને બંને પક્ષ વચ્ચે કાયમનો અણબનાવ પણ થાય. પણ ખાસ કરીને મારા જેવો કોઇ માણસ બહિષ્કારની હીલચાલ ચલાવે તો ક્રોધની લાગણીને અવકાશ ન રહે એમ મિ. બ્રિટિશ્ઠા કહે છે. આ મત વિષે હું વાંધો ઉઠાવું છું. અન્યાયથી પીડાતો માણસ સ્થેજ પણ અવસર મળતાં અનર્થ કરવા લલચાય એ બનવાનુંજ છે. આવના અંગ્રેજી માલનો બહિષ્કાર કરવાનું કહી આપણે અન્યાયીને સજા કરવાનો વિચાર કેળવીયે છીયે; અને સજા કરતાં સ્વભાવિક રીતે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય જ.

મિ. ઝડુર અહમદે પણ આ સંબંધમાં મારી વિરુદ્ધ લખતાં કહ્યું છે કે સહાય આપવાનું બંધ કરવામાં પણ બહિષ્કારના જેવું જ તત્ત્વ સમાયેલું છે; માત્ર એનો અમલ અશક્ય છે એટલે દરજ્જે એ જોણું અસરકારક છે. જો હું અન્યાયીને સહાય આપું તો હું અન્યાયમાં સામેલ જ છું. એટલે અન્યાયનું સ્વરૂપ જ્યારે ઉઘ્ર હોય ત્યારે સહાય આપવાનું બંધ કરવું એ આપણો ધર્મ છે. માત્ર એક વ્યક્તિ પણ પોતાનો આ ધર્મ પાળી તેટલા પ્રમાણમાં અસર ઉપજાવી શકે છે. બહિષ્કારમાં શિક્ષાની ભાવના સમાયેલી છે, એટલે તે આપણો ધર્મ નથી. તેથી બહિષ્કાર જ્યાં સુધી અસરકારક ન નીવડે ત્યાં સુધી તો એ અર્થરહિત પ્રવૃત્તિ જ છે, અને મૂર્ખીબર માણસો બહિષ્કાર કરે એ તો આંગણી ચાટી પેટ ભરવા જેવું છે.

છતાં હું કબૂલ કરું છું કે બહિષ્કારની સામેનો મારો મૂળ વિરોધ ધાર્મિક ભાવના પર રચાયેલો છે. પણ એનો તો એટલો જ અર્થ છે કે રાજદ્વારી ક્ષેત્રમાં ધાર્મિક ભાવનાનો પ્રયોગ કરવાનો મારો પ્રયત્ન છે. આ સ્થિતિ અંગ્રેજ લોકો ન સમજી શકે એ મને માન્ય નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાના જોરાએને તે સમજાવતાં અને તેની કદર કરાવતાં મને જરા પણ મુશ્કેલી નહોતી પડી. વળી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિની ધાર્મિક ભાવના સમજાય તો જ તે અસરકારક નીવડે એમ કંઈ નથી. મારી દલીલ એ જ છે કે શુદ્ધ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ સમજવામાં ઘણી સરળ છે અને આચરવામાં

બહિષ્કાર
વિનંતી સ્વદેશી

બહિષ્કાર
વિનંતી ધર્મ
ભાવના

ધણી સહેલી છે. ધર્મભાવના જે બરાબર અમલમાં મુકી શકાય એવી ન હોય તો તે અર્થરહિત જ છે. આપણા હાથ મેલા હોય તો ધોવા જોઈએ એ સમજવું અને એમ કરવું તદ્દન સહેલું છે. છતાં પણ તત્ત્વતઃ એ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ જ છે. 'શરીર સાજું તો મન તાજું' એ આત્માનું એક સૂત્ર છે. અને જે સ્વચ્છતાની ધાર્મિક ભાવના સિવાય પણ મેલા હાથ ધોવાની જરૂર છે એમ આપણે કબૂલ કરતા હોઈએ તો બહિષ્કારની નિષ્ફળતામાં અને ચોક્કસ સંજોગોમાં સરકારને મદદ આપતા અટકવાની જરૂરીયાતમાં સમાયેલ ધાર્મિક ભાવના સમજવાની રાહ જોયા સિવાય તે બનેલો સ્વીકાર કરવો હિમ્મત છે.

બહિષ્કાર
વ્યવહાર છે?

ત્યારે બહિષ્કાર વ્યવહાર છે કે કેમ? મિ. ઍલિસ્ટાએ અંગ્રેજ માલનો બહિષ્કાર કરવાનું માન્ય કર્યું છે. દેશના સંગીન અને સ્થાયી હિતને ખાતર સ્વદેશીની સ્થાપના કરવાને માટે પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કરવાને જે આપણા વેપારીઓ પ્રેરાતા નથી તો અંગ્રેજ લોકો પાસેથી ન્યાય મેળવવાને અમુક વખત સુધી અંગ્રેજોના માલનો બહિષ્કાર કરવાની માગણી એમની પાસે કરવી એ વૃથા જ છે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. અણીનો સમય ચૂક્યા પછી બહિષ્કારનો કશોયે અર્થ નથી. ઇચ્છિત પરિણામ લાવવા માટે તો 'તાત્કાલિક બહિષ્કારની જ જરૂર છે. મારા મત પ્રમાણે આપણે હજુ આવી તાત્કાલિક પ્રવૃત્તિને માટે કેળવાયેલા નથી. ક્ષણમાત્રની ચેતવણીથી જે કંઈ રચના કરી શકાય એમ છે તેના પ્રમાણમાં બહિષ્કારનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. વળી વર્ષો પૂર્વે જર્મનીએ પોતાનો માલ જેમ વિલાયતની મારફત હિન્દુસ્તાનમાં પહોંચાડ્યો હતો તેમ અંગ્રેજ કારીગરોને પોતાનો માલ જપાન અથવા અમેરિકા મારફત હિન્દુસ્તાનમાં પહોંચાડવામાં જરાયે મુશ્કેલી પડે એમ મને તો નથી લાગતું.

સ્વદેશીધર્મ-
ની વિશેષતા

હું સ્વદેશીનો ચુસ્ત ભક્ત છું, કારણકે એમાં વિકાસના નિયમ જોવામાં આવે છે. જેમ તે આગળ વધે છે તેમ તે મજબૂત બને છે. કોઈ પણ રચના તેના ઉપયોગમાં આવી શકે છે. સરકાર અથવા અંગ્રેજ લોકોના ન્યાય કે અન્યાય સાથે સ્વદેશીને કશો સંબંધ નથી. સ્વદેશીનો બદલો સ્વદેશીમાં જ રહેલો છે. 'તેમાં શક્તિનો ખગાડ થતો નથી, નિષ્ફળતાને અવકાશ નથી. સ્વદેશીધર્મનું સ્હેજ પાલન પણ મનુષ્યોને મહાદુઃખમાંથી ઉગારે છે.' એટલા માટે સ્વદેશી અને બહિષ્કાર વચ્ચે ઉત્તર દક્ષિણ ધ્રુવના જેટલું અંતર છે.

† દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દી

દક્ષિણ આફ્રિકાની યુનિયનના પ્રધાનને થોડા વખત ઉપર મોકલવામાં આવેલી અરજીમાં કુગર્સટોર્પની મ્યુનિસિપાલિટી વિરુદ્ધ દાદુ કંપનીના જે મુકદ્દમા વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેને વિષે ઇન્ડો-સવાલની ક્રિટિશ ઇન્ડિયન એસોસિએશનના પ્રમુખ મિ. અસ્વાત તરફથી નીચેના વધારાનો તાર મને મળ્યો છે:—

શ્રીમતી
મયર

“કોરટે નમીનનાં ખત રદ કર્યો છે. સ્થાવર મિલકત લેવા સાથે સ્થપાયેલી હિન્દીઓની કંપનીઓ ગેરકાયદેસર ગણાઈ છે. કોરટે એમ જણાવ્યું છે કે આવાં નમીનનાં ખત કાયદાનો ભંગ કરીને લીધેલાં છે, અને કાયદાની ૧૩૦મી કલમને કંઈ હસી કાઢી શકાય નહિ. કાળાગોરાની સેળભેળ ગમે તેમ થતી અટકાવવાને ગ્રાહક દો વડવામાં આવ્યો છે. ૧૯૧૨ના મ્યુનિસિપાલિટીઓ વગેરે સંબંધી ૬૧મા કાનૂન મુજબ ચોથેટ્રક્ટમ મ્યુનિસિપાલિટી સંબંધી ચુકાદો આપવામાં આવ્યો છે, તેથી તે મ્યુનિસિપાલિટીની એ દલીલને રોકા મળે છે કે એશિયાવાસીઓની હાજરીને લીધે યૂરોપીઓને કન્ટ્રગત થાય છે અને તેમના વેપારને ઘોષા પહોંચે છે. એટલા જ કારણસર હિન્દીઓને (કાયદા મુજબ) ‘અનિષ્ટ’ ઠરાવ્યા છે. બન્ને ચુકાદા આપણી કોમને તુકસાનકર્તા છે. તેની સામે આપીલ નોંધાવી છે. અત્રેની સરકાર તરફથી નીમવાના કમીશન આગળ જુબાની આપનાર યૂરોપીઓના હિન્દીઓના સવાલને ખાસ અભ્યાસ કરે છે અને મ્યુનિસિપાલિટીઓને આ વિષયમાં પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા આપવાની માગણી કરે છે. ચોલ્ય હેકાણે આ વિષે આપ તુરત લખાપટી કરશો. આખા હિન્દુસ્તાનમાં આને વિષે સલાઓ ભરવા અમારી એસોસિએશન આપને વિનંતિ કરે છે. નવા કાયદાથી જૂની કંપનીઓને કે જૂના વેપારીઓને પણ કાંઈ રક્ષણ મળતું નથી. સ્થિતિ ઘણી જ ગંભીર થઈ પડી છે. કોમને ઉગારી લેવા સાથે ખૂબ પ્રયત્ન કરવાની ઘણી જ જરૂર છે.”

જેમણે દક્ષિણ આફ્રિકાનો સવાલ ધ્યાન દીધે વિચાર્યો છે તેઓને તો આ તારથી ઘણા ક્ષોભ થયા વગર રહેશે નહિ; કારણકે મિ. અસ્વાત જણાવે છે તે પ્રમાણે નવા કાયદાથી જે થોડુંક મળશે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે પણ આથી રદ થાય એમ છે. દાદુ કંપની તો કુગર્સટોર્પમાં ઘણા જૂના વખતથી સ્થપાયેલી છે. એ પ્રદેશમાં એ કંપની ઘણી જ ખાદેળી નમીનની માલીકી ધરાવે છે. તારનો અર્થ એ છે કે કંપનીને નામે તેની મિલકતનાં ખત થયાં છે તે ગેરકાયદેસર છે, કારણકે કોરટે કાયદાનો જે વિશાળ અર્થ કર્યો છે તે પ્રમાણે કાયદાનો ભંગ કરીને તે મિલકતો લેવાઈ છે; અને કાયદાને કાંઈ હસી કાઢી શકાય જ નહિ. આ ચુકાદાની યોગ્યતા વિષે તથા જે દલીલો પર તે રચાયેલો છે તે વિષે હું કાંઈ પણ કહેવા ઇચ્છતો નથી. એ ચુકાદાથી કેવાં ભયંકર પરિણામ આવે એમ છે તે તરફ જ હું

હિન્દી મિલ-
કત અને
કાયદો

તો માત્ર પ્રજનનું ધ્યાન ખેંચવા ઇચ્છું છું. જે કંપનીઓમાં હિન્દીઓ મુખ્ય ભાગીદાર હોય તેવી કંપનીઓને નામે હજારો પાઉંડની કિંમતની સ્થાવર મિલકત ચઢેલી છે. જે આ ચુકાદો કાયમ રહે તો આમાંની દરેક કંપની વર્ષો થયાં જે જમીનો ખુદી રીતે વકીલોની સલાહ લઈને ધરાવતી આવી છે તથા સરકારી નોંધણી ઓફિસમાં જે જમીનો નોંધાયેલી છે તે તેમની પાસેથી ખૂંચવી લેવાય એમ છે. નોંધણી કામદારો આ બધી વાત સારી રીતે જાણે છે. હજી ગયે ૪ વર્ષે દક્ષિણ આફ્રિકાની ધારાસભાએ નવો કાયદો પસાર કર્યો ત્યારે આપણને એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે ૩૧મી જુલાઈ પહેલાં ચડી ચુકેલી જમીનો ધરાવવામાં એ કાયદાથી કાંઈ અડચણ આવશે નહિ, અને એની ખાતરી તરીકે યુનિયનની ધારાસભાના બધા વક્તાઓએ આપણને જણાવ્યું હતું કે એ કાયદાથી હાલની કંપનીઓ અને હાલનાં ગીરોખત સચવાશે. આથી જે ચુકાદો આપવામાં આવ્યો છે એથી આપણી આંખો ઉઘડે છે. હું એમ જણાવવાની હિંમત ધરું છું કે એ ચુકાદો ભલે પૂરેપૂરો કાયદેસર હોય, તોપણ તેથી દેખીતી રીતે ધારાસભાનો હેતુ બર નથી આવતો, અને વર્ષો થયાં કાંઈ પણ વાંધા વગર હિંદીઓ જે હક ભોગવતા આવ્યા છે તે તેમની પાસેથી છીનવી લેવાય છે. હું તો એમ માનું છું કે આપણી ઉપર જે વાદળ ઝડપી રહ્યું છે તેને વિખેરવાને, હિંદી લગ્નો કાયદાથી મંજૂર કરવાને ૧૯૧૪માં ખાસ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો તેમ અત્યારે જરૂર લાગે તો તેવો કાયદો પસાર કરવો જોઈએ.

‘અનિષ્ટ’

હિન્દીઓનો
વેપાર

તારમાં જે બીજી બાબત જણાવી છે તે ઍન્ગ્લો-ઇન્ડિયન એક ચુકાદાને લગતી છે. એનો અર્થ એ છે કે અનારોગ્યના કે અતીતિના કારણે નહિ પણ હિંદીઓ યુરોપીઅનોની સાથે વેપારમાં હસ્તિશક્તિ રહે છે અને તેથી તેમને ધોકા પહોંચે છે તેથી જ, માત્ર હિન્દીઓ તરીકે, તેમને અનિષ્ટ ગણવા. આ સિદ્ધાંત કાયમ રહે તો દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક પણ હિંદી કાંઈ પણ જાતનો વેપાર ચલાવી ન શકે. એ પણ દેખીતું જ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા હિંદી રહેવાસીઓની વિરુદ્ધ આલેલી ચળવળથી ટ્રાન્સવાલમાં એશિયાવાસીઓ વિરુદ્ધ જાગ્રણીનું વાતાવરણ ન્યાયની અદાલતોને પણ અસર પહોંચાડવા લાગ્યું છે.

મ્યુનિસિપાલિટીની સત્તા-
માં વધારો

તારમાં ત્રીજી બાબત દક્ષિણ આફ્રિકામાં મ્યુનિસિપાલિટીઓની સત્તા વધારવાને કમીશનને કરેલી સૂચના વિષે છે. સાધારણ રીતે તો મ્યુનિસિપાલિટીઓની સત્તામાં વધારો થાય એ સૌને ગમે, પણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં તથા સામ્રાજ્યનાં બીજાં સંસ્થાનો-

માં આવેા વધારેા થાય એનો અર્થ, આ બાબતમાં બન્યું છે તે ઉપરથી જોતાં, એવો થયો કે આ સંસ્થાનામાં પરાધીનતા ભોગવતા અને મતાધિકાર ન ધરાવતા વર્ગો પર જીલમ ગુજારવાની સત્તા મ્યુનિસિપાલિટીને સોંપવી. આથી જે લોકોને મતાધિકાર ન મળ્યો હોય તેમને મ્યુનિસિપાલિટીની વધુ સત્તા સુખકારી નહિ પણ દુઃખદાયક થાય. ટ્રાન્સવાલમાં અને ફ્રી સ્ટેટમાં હિન્દીઓને રાજકીય કે મ્યુનિસિપલ મતાધિકાર છે જ નહિ. નાતાલમાં અને કેપમાં થોડે અંશે તેઓ મતાધિકાર ભોગવે છે; પણ તે એટલો બધો નહિ કે તેથી મ્યુનિસિપાલિટીની કાર્યવાહી ઉપર તેઓ અસર પહોંચાડે અથવા તે તેઓ પોતાનું ધાર્યું કરાવી શકે.

હિન્દી સરકારને અરજ

સર બેન્જમિન રૉબર્ટ્સન ટુંક મુદતમાં દક્ષિણ આફ્રિકા જવા ઉપડી જશે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દીઓને પૂરેપૂરો મોભો મળે, એટલું જ નહિ પણ તેમને સાંડે માનભર્યું સ્થાન મળે એટલે કે સાધારણ રીતે વ્યવહારમાં બધાં લોકો વિષે જે મર્યાદા મુકવામાં આવી હોય તે સિવાયની બીજી કંઈ મર્યાદા વગર વેપાર કરવાનો તથા જમીન ધરાવવાનો અધિકાર મળે—એટલું પણ કરવાને સર બેન્જમિનને ભારે મુત્સદ્દી-પણું વાપરવું પડશે અને હિન્દીઓના ટૂંકી તરીકે તેમની જવાબદારીની જુદીની ઘણી કસોટી થશે. આપણે એટલી આશા રાખીશું કે આ બાબતમાં હિન્દી સરકાર યુનિયનની સરકારને બહુ જ ભાર દઈને ચોખ્ખી વાત કરશે અને પ્રજા તથા વર્તમાનપત્રો આ બાબતમાં પોતાની કમ્મર કસશે. આ સવાલ ઘણા જ મહત્વનો છે અને તેમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં દૂર વસતા ને વિયમ લડત ચલાવી રહેલા હજારો હિન્દીઓની આજીવિકાનો સવાલ રહેલો છે.

હિન્દીઓને
મદદ

તા. ૧-૨-૧૯૨૦

ગાંધીજીની જીબાની

[૫. ૧૯૦ થી ચાલુ]

સા—તમે ૧૧મી એપ્રિલે મુંબઈ પાછા ફર્યા ત્યારે પાયધુની ગયા. તે વિષે એમ કહેવાયું છે કે તમારું લૅકોએ ન માન્યું.

જા—એ બરોબર નથી. જોઓએ મારું સાંભળ્યું તેઓએ મારું કહેવું બરોબર માન્યું.

સૌ—મારી પાસે એક રિપોર્ટ છે તેમાં એમ લખ્યું છે કે તમારી ગતિ ચંચળ છે છતાં તમે માંદગીના ડોળ કરો છો !

જૌ—હું તો એટલું જ કહી શકું કે એ કેવળ જૂઠાણું છે.

સૌ—વળી તમે તે દહાડે એવા ડરી ગયા કે ભાગીને એક ઘરમાં છૂપાઈ ગયા !

જૌ—એ પણ તદ્દન જૂઠું છે, કેમકે હું છેવટ સુધી ટાળામાં હતો ને ન્યારે ઘોડેસવારોના હુમલો થયો ત્યારે તે મેં પોતે જોયેલો ને છેવટે તે જ બાબત વાત કરવા હું પોલીસ કમીશનર મિ. ગ્રિફિથ્સની પાસે ગયો હતો.

મિ. કેમ્પના
સવાલ

સૌ—તમે કહો છો કે અમદાવાદમાં માર્શલ લોની જરૂર ન હતી.

જૌ—મારો અભિપ્રાય છે.

સૌ—પણ જો મિલિટરી અમલદાર કહે કે જરૂર હતી તો તમે શું કહો ?

જૌ—તો હું કહું કે જે હકીકત મારી પાસે છે તેટલી માર્શલ લો જાહેર કરવાને સારૂ પૂરતી નથી.

સૌ—તમે કહો છો કે કેટલાક નિર્દોષ માણસો માર્યા ગયા.

જૌ—એ મારો ખાસ અભિપ્રાય છે.

સૌ—તમે એમ કહેશો કે તમારી પાસે એ બાબતનો ચોક્કસ પૂરાવા છે ?

જૌ—મારી ખાતરીને સારૂ પૂરતો છે.

સૌ—એ બાબત તમે મિ. ચૅટ્ટર્સીદને લખ્યું હતું ?

જૌ—હા છ.

સૌ—તેમણે શરીઆત કરનારને તેમની પાસે મોકલવા કહેલું ?

જૌ—હા છ.

સૌ—પછી તમે કંઈ પગલાં ભર્યા ?

જૌ—મેં ન ભર્યા કેમકે માર્શલ લા તો મેં લખ્યું તે જ દહાડે રાતના બેઝી લેવામાં આવ્યો. મિ. ચૅટ્ટર્સીદને હું બહુ ખાનદાન અમલદાર ગણું છું. એમના જેટલી પ્રમાણિકતા ને નિર્ભયતા મેં થોડા જ અમલદારોમાં જોઈ છે. તેમને નકામી તકલીફ આપવી અથવા તેમના અમલની ટીકા સરખી પણ કરવી પડે એમાં મને દુઃખ થાય. તેમની ભૂલોમાં પણ હું તો ખાનદાની જોઈ શકું છું. હું તમને કહેવા

ધનું છું કે આ બાબતને તમે વધારે ન ચુકો. મેં કબૂલ કર્યું છે કે મુંબઈની સરકારે એપ્રિલ માસમાં એટલું બધું હડાપણ બતાવ્યું કે તેમની સામે શરીઆત કરવા જેવું નથી. પણ બ્યારે મારે બધી બીનાનું પૃથક્કરણ કરવું રહ્યું હોય ત્યારે જે દોષ મેં જોયા હોય તે પણ મારાથી જળવાય તેટલી સબ્યતાથી હું બતાવી આપું એ મારો ધર્મ થયો, ને મેં તેમ કર્યું છે. પણ નિર્દોષ માર્યા ગયા તેની ઉપર બહુ વજન મુકી હું તેની બારે શરીઆત કરવા માગતો નથી.

મિ. કેમ્પ—હું કબૂલ કરું છું કે તમે તમારી જુઝાની કેવળ ન્યાયપુરઃસર આપી છે. હવે મારે કંઈ પૂછવાનું નથી.

બ. જીવણલાલ—તમે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારથી જ અમદાવાદમાં વસ્યા છો ?

બે. જીવણ-
લાલના
સવાલ

ગાંધીજી—હા જી.

સ૦—તમે અમદાવાદના જાહેરજીવનમાં ભાગ લીધો છે ?

જ૦—હા જી.

સ૦—તમે અનસૂયાબાઇને તેમના મજૂરના કાર્યમાં મદદ કરી હતી ત્યારે મજૂરોમાં પૂર્ણ શાંતિ જળવાઈ હતી ?

જ૦—હા જી.

સ૦—એપ્રિલની ૧૩મી તારીખે તમે અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે તે જ દહાડે તમે જાહેર સભા ભરવા ધારેલું ?

જ૦—હા જી.

સ૦—પણ તે દિવસે માર્શલ લૉને લીધે ઘણા માણસો હાજર ન રહી શકે એમ તમે જોયું તેથી ૧૪મીએ સભા ભરી ?

જ૦—હા જી. તે દિવસે બધાને નોટીસ વેળાસર ન પહોંચી શકે એમ લાગ્યું.

સ૦—૧૪મીની સભામાં ઘણા માણસો હાજર થયેલા ?

જ૦—હા જી.

સ૦—તેમાં તદ્દન શાંતિ રહેલી ?

જ૦—હા જી. એટલું જ નહિ પણ તેમાં પાદરી રે. ગિલેસ્પી હાજર રહેલા તેમની તરફ આવેલા હજારો માણસો વિવેકપૂર્વક વર્ત્યા હતા.

સત્—મિ. ગાંધીજી કહે છે કે તમે તમારા અનુયાયીઓ વધારવાની ખાતર ખુનામરફી વખોડી અને તેટલા જ કારણસર તમે ગુન્હેગારોનાં નામ આપવાની ના પાડી.

જવ—એનો જવાબ હું એટલો જ આપું કે મિ. ગાંધીજી મારા પ્રત્યે હિંસાદોષ કર્યો છે. [અપૂર્ણ]

ખિલાફત

મહા-
અગત્યનો
સવાલ

ખિલાફતનો સવાલ એટલે તુર્કીની સાથેની સુદેહનો સવાલ એટલો અગત્યનો છે કે તેની પાસે બીજા બધા સવાલો ઘણા ઓછા અગત્યના લાગે છે, કેમકે એ સવાલના સતોપકારક ફક્ત ઉપર હિંદુસ્તાનની શાંતિનો આધાર છે. અત્યારે પોતાના શસ્ત્રબળથી સરકાર કૃત્રિમ શાંતિ ભડે જાળવી શકે, પણ જો આ સવાલનો નિર્ણય સતોપકારક ન નીવડે તો શસ્ત્રબળથી જ રખાયલી શાંતિ લાંબા કાળ સુધી નથી નભવાની. કેટલાક સવાલો એવા હોય છે કે જેનો ફક્ત સતોપકારક ન હોય તોપણ કાળે કરી અસતોપ ભૂલી જવાય છે. પણ ખિલાફતના સવાલનો ફક્ત અસતોપકારક નીવડે તો તે અસતોપ કાળે કરી ભૂલાય એવો નથી, પણ તેની અસર દિવસે દિવસે વધારે મજબૂત થવાની અને તેથી અશાંતિ વધુ ફેલાવાની.

હિન્દીઓની
ફરજ

આમ હોવાથી દરેક હિન્દીની ફરજ છે કે આ સવાલ શું છે ને તેનો ફેસલો કેવો આવવો જોઈએ તે જાણી લેવું ને તેનો ફક્ત સતોપકારક લાવવા માટે ઉપાયો યોજવા. જેથી સાત કરોડ મુસલમાનોનાં દિલ દુખાય તેથી હિંદુનાં પણ દુખાવું જોઈએ. એટલે અમે આ સવાલને પ્રજા સમક્ષ વખતોવખત મુકતાં અચકાતા નથી. જેટલી ફરજ પ્રજાની છે તેટલી જ બારે ફરજ આ વિષયમાં સરકારની છે.

વાઇસરાયનો
વિવેક

ના. વાઇસરાય પાસે જે ડેપ્યુટેશન ગયું તેમાં હિંદુ અને મુસલમાન બંને હતા. ના. વાઇસરાયનો જવાબ વિવેકી હતો. તેમણે ડેપ્યુટેશન તરફ સભ્યતા પૂરી જાળવી અને ઘણા કામમાંથી પોતાનો વખત બચાવ્યો. આ બધાને સારું તેઓ નામદારનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. પણ કેવળ વિવેક અને વિનયથી જ કંઈ મુસલમાન લાઇઓને અથવા આખી પ્રજાને આ વેળા સતોપ થાય તેમ નથી. વિવેક વિના એક ડગલું ન ચાલે, પણ કોઈક સમયે વિવેક છતાં કાર્યસિદ્ધિ નથી થઈ શકતી. ‘મીઠા શબ્દોથી કંઈ ગાજરમાં ધી આવી જતું નથી’ એવી અંગ્રેજી કહેવત છે, તે આ વેળા બરાબર લાગુ પડે છે.

વાઘસરાય સાહેબે જણાવ્યું કે તુર્કીએ મિત્રરાજ્યો સામે તલવાર ખેંચવાની ભૂલ કરી તેની સખ તુર્કીને ખમવી પડે એમાં નવાઈ નથી. આ ન્યાય કોઈ મુસલમાન કબૂલ કરી શકે તેમ નથી. જ્યારે તુર્કી જર્મનીની સાથે ભણ્યું ત્યારે તે વખતના વડા પ્રધાન મિ. એસ્કિવે કહેલું કે જર્મનીની સાથે જોડાવામાં સુલતાનનો હાથ ન હતો; તે ભૂલ થોડા તુર્કની હતી; તેથી તુર્કીને તેને સાર સોસવું નહિ પડે. આમ કહેવાની તેઓ સાહેબને શી જરૂર હતી? એ કંઈ વિવેક કે ન્યાયને ખાતર ન હતું. પણ તે વચનો કહેવાનું કારણ એ હતું કે મુસલમાન સિપાહીઓમાં અશાન્તિ ન ફેલાય. પરિણામ ધારેલું આવ્યું. મુસલમાન સિપાહીની વશદારી ચુરત નીવડી. આમ દિલાસો દેવા અર્થે બદલો દેવા સાર વપરાયેલાં વચનો હવે ધૂળધાણી નથી થઈ શકતાં. તેમ થાય તો તેનું દરદ મુસલમાનોને થાય તેમાં નવાઈ નથી. તેથી ના. વાઘસરાયે આપેલી ધમકી અથવા કાઠેલો વરતારો અસંતોષકારક જ ગણાય અને તેના જવાબમાં જે કંઈ ઉક્ત ડેપુટેશન તરફથી છપાયું છે એ બરાબર છે. આપણે ઉમેદ રાખીએ કે તેની ઉપર સરકાર પૂરું ધ્યાન આપશે.

મિ. એસ્કિવ-
થઈ વચન

મુસલમાનોની માગણી શી છે? ખિલાફત એટલે તુર્કીનું રાજ્ય. તે સત્તા જેવી લડાઈ વેળા હતી તેવી લગભગ કાયમ રહેવી જોઈએ. તે રાજ્યમાં મુસલમાન સિવાયની રૈયતના જે લોકો છે તેઓના હકો જાળવવા સાર ભલે જે ખોળાધરી લેવી હોય તે મિત્રરાજ્યો લે, પણ તુર્કીની સત્તા નાબૂદ ન થવી જોઈએ. તેમજ અરબ-સ્તાન જેને જર્ઝીરત-ઉલ-અરબ કહે છે તેની ઉપર અને મુસલમાનોનાં બીજાં પોત્ર રથળો ઉપર ખલીફાની હકુમત કાયમ રહેવી જોઈએ. અહીં એવી તકરાર ઉઠેલી છે કે આરમો પણ મુસલમાન છે; તેઓને અરબસ્તાનમાં સ્વરાજ્ય કાં ન મળે? તેના જવાબમાં મુસલમાન ભાઈઓ કહે છે કે ભલે અરબસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળે તેવી યોજના ઘડાય. તેની ઉપર મુસલમાન સિવાય બીજી હકુમત ન હોઈ શકે એ દાવો છે. મુસલમાન ભાઈઓની માગણી તદ્દન વ્યાજબી જ ગણાય; ને તેઓની માગણીના અસ્વીકાર થાય ને અશાંતિ ફેલાય તો દોષ મુસલમાનોનો નહિ પણ સરકારનો ગણાશે.

મુસલમાનો-
ની માગણી

સરકારે મુસલમાનોના હક બરાબર સુલેહમંડળ પાસે મુક્યા છે; એટલું કરવું બસ નથી. સરકાર આ સવાલને અપનાવવા બંધાયેલી છે. સરકાર જેટલે દરજ્જે ખ્રિસ્તી રાજ્ય છે તેટલે જ અંશે મુસલમાન અને હિંદુ છે. અને જેમ ખ્રિસ્તી હકો તેમજી જતા કરાય નહિ તેમજ મુસલમાન હકો તે જતા કરી શકતી નથી.

સરકારની
દરજ

§ લોકમાન્ય તિલકનો પત્ર

લોકમાન્યનો
પત્ર

ગઈ તા. ૨૮ મીના 'યંગ ઇડિયા' માં લો. મા. તિલકનો રા. ગાંધી પરનો પત્ર પ્રગટ થયો છે તેનો અનુવાદ અમે નીચે આપીએ છીએ:—

અધિપતિ,

‘યંગ ઇડિયા’

અમદાવાદ

સાહેબ,

ગયા અંકમાં ‘સુધારાના ઠરાવો’ના આપના લેખમાં આપે મને ‘રાજ્યપ્રકરણનાં બધુંય ચાલે’ ‘Everything fair in politics’ એમ માનતો જણાવ્યો છે એ જોઈને હું દિલગીર થયો છું. આ પત્રથી હું આપને જણાવવા દિઁછું છું કે આપના એ લેખમાં મારો વિચાર ખરી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો નથી. રાજ્યપ્રકરણ એ સાધુઓની નહિ પરંતુ સંસારીઓની બાજુ છે અને ‘અક્ષોષેન જિને ક્રોધ’ એ ભુક્ષના હપ્તેશ કરતાં ‘યે યથા માં પ્રપચંતે તાંસ્તથૈવ મજામ્યહમ્’ એ શ્રીકૃષ્ણનું સૂત્ર માનવાનું હું વધારે પસંદ કરું છું. આ વિષે મારો સંધર્ષો મતભેદ અને સરકાર જેટલે સુધી આપણી સાથે મળીને વર્તે તેટલે સુધી તેની સાથે મળીને સુધારાનો અમલ કરવા વિષે મારા ‘Responsive Co-operation’ નો અર્થ પણ આ સૂત્રથી સમબલજ્ઞ જાય છે. બંને માર્ગ એટલા જ ન્યાયી અને પવિત્ર છે. પરંતુ પહેલા માર્ગના કરતાં બીજા દાહની દુનિયાને વધારે અનુકૂળ છે. આ ભેદ વિષે વધારે માહિતી મારા ‘ગીતારહસ્ય’માંથી મળી શકશે.

પુના શહેર

૧૮-૧-૨૦

આપનો

મા. ગં. તિલક

યે યથા
નો અર્થ

[ધર્મશ્રદ્ધાના અર્થના વિષયમાં લોકમાન્યની સાથે વાદમાં ઉતરતાં હું સ્વાભાવિક રીતે અચકાઈ છું. પરંતુ કેટલીક બાબતો એવી હોય છે કે તેમાં અંતઃકરણનો અવાજ કોઈ પણ શ્રેણના અર્થ કરતાં ચઢી જાય છે. લોકમાન્યે જણાવેલાં બંને સૂત્રોમાં મને તો કંઈ વિરોધ લાગતો નથી. ‘યુક્તું સૂત્ર સનાતન સિદ્ધાંત રજુ કરે છે અને ભગવદ્ગીતાનું સૂત્ર તો તિરસ્કારને પ્રેમથી અને અસત્યને સત્યથી છતર્વાના સિદ્ધાંતના પ્રયોગ બતાવે છે. બીજા સાથે આપણે જેવું વર્તન રાખીએ તેવું જ વર્તન પ્રભુ આપણી સાથે રાખે છે એ ખરું હોય તો ગીતાવાક્યનો તો એ અર્થ થાય કે સખત શિક્ષામાંથી છૂટવું હોય તો આપણે ક્રોધનો બદલો ક્રોધથી નહિ પણ મૃદુતાથી જ વાળવો જોઈએ. આ નિયમ વૈરાગીઓ માટે નહિ પરંતુ ખસુસ કરીને

સંસારીઓ માટે જ છે. લોકમાન્યને માટે મને માન છે, છતાં હું કહેવાની હિમત ધરું છું કે સંસાર સાધુઓ માટે નથી એમ કહેવામાં માનસિક મંદતા જણાઇ આવે છે. પુરુષાર્થ કરવો એ સર્વ ધર્મનો ઉપદેશ છે. અને પુરુષાર્થ એ સાધુ—ખરેખર ગૃહસ્થ થવાના વિષમ પ્રયાસ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.

છેવટે, જ્યારે મેં લોકમાન્યના મત પ્રમાણે ‘રાજ્યપ્રકરણમાં બધુંય ચાલે’ એ વાક્ય લખ્યું ત્યારે તેમણે ધણીવાર ઉચ્ચારેલું ‘શઠં પ્રતિ શાઠયમ્’ એ વાક્ય મારા મનમાં રમી રહેલું હતું. મારી નજરે તો તેમાં ખોટી નીતિ સમાયલી છે. લોકમાન્ય પોતે જ આ સૂત્રનું ખંડન કરવાને પોતાની તીવ્ર શુદ્ધિ વાપરીને એકાદ તત્ત્વજ્ઞાનનું ભાખ્ય લખી દિંદને એક દિવસે તાબુગ કરે એવી આશા હું છોડી શકતો નથી. ગમે તેમ હો, પણ ‘શઠં પ્રતિ શાઠયમ્’ માં સમાયેલા વ્યવહારસૂત્રની સામે હું મારો એક જમાનનો અનુભવ ખડો કરું છું. ખરી નીતિ તો ‘શઠં પ્રત્યપિ મત્યમ્’ એ જ છે.

વ્યવહારસૂત્ર
સામે
અનુભવ

પંજબનો પત્ર

(૯)

દિલ્હી

વળી પાછો હું પંજબની ચાચાએ આવી પહોંચ્યા છું, તેથી ‘નવજીવન’ના વાચક-વર્ગને પંજબથી પત્ર લખવાનો પ્રસંગ ફરી પ્રાપ્ત થયો છે.

ખિલાફત
રેખાંશન

પંજબ પહોંચતા પહેલાં મને દિલ્હી વગેરે સ્થળોમાં રાફત થઈ તે વિષે પણ થોડું કંઈ જાકું છું.

મારી ઉમેદ તો એવી હતી કે હું મુંબઈ આવી મિત્રોને મળી સ્વદેશી સલાનું ને સત્યાગ્રહ સલાનું કામ તપાસી, રેડીયા ચલાવનારાં બાઈબલેનોને ભેટી પ્રયાગ થઈ લાહોર જઈરા.

પછી હજારે કહો કે ખિલાફત કમિટીએ બીજું જ ધાર્યું. હાથ-કલ-મુલ્ક હાંપીમજી અજ-મલખાને તાર કર્યા કે જે ખિલાફત રેખાંશન ના. વાઈસરાય પાસે જવાનું છે તેમાં મારે હાજર રહેવું જોઈયે. રેખાંશનની હાંકત તો વર્તમાનપત્રોમાં આવી ગયેલી છે એટલે તેને વિષે હું કંઈ નહિ કહું. તે રેખાંશનમાં હિંદુઓની હાજરી હતી તેથી તે બહુ દીપી નીકળ્યું. અહીં ભાઈઓ કોમની પ્રીતિ કેમ સંપાદન કરી શક્યા છે એ હું જોઈ શક્યા. તેમની મીઠી જબાન, બધાં કામે કરવામાં તત્પરતા, માયાળુ સ્વભાવ, બધા તરફ લાગણી,

ધર્મધુરંધરતા—આ શુભાશી કોનાં મન હરણુ ન થાય ? તેઓની હાજરીથી મુસલમાન ભાઈઓનાં મન તૃપ્ત થાય છે. તેઓ મુસલમાન ભાઈઓની આંખ છે, અને અત્યારે તેમની માયાથી હિંદુઓનાં મનનું પણ તેઓ હરણુ કરી રહ્યા છે.

કાનપુર

સ્વદેશી
ભંડાર

દિલ્હીથી મારે પ્રયાગજી તો જરૂં જ હતું. ત્યાં પંડિત મોતીલાલ નેહરૂને મળી પાછા વળ્યા ત્યારે મને કાનપુર જવાનું દબાણ થયું. થોડા કલાક રહી સ્વદેશી ભંડાર ખોલી ખીજ ટ્રેન લઈ લઈ એવો કાનપુરનો શહેરીઓનો આગ્રહ હતો. તેઓને હું તરછોડી ન શક્યો.

કાનપુર પ્રયાગથી દિલ્હી જતાં રસ્તામાં આવે છે ને પ્રયાગજીથી ચાર કલાકનો રસ્તો મેલ ટ્રેનથી છે. કાનપુર મુંબઈની જેમ 'વેપારનું' ને મલોનું' સ્થળ છે. ત્યાંનાં હવાપાણી પણ સુંદર છે. અહીં સ્વદેશી ભંડાર ખોલવાનું આ પહેલું સાહસ છે. તેમાં મુખ્યત્વે હાથ હજરત મોહાની સાહેબનો છે. આ ભંડાર ખોલતી વખતે હજરો માણસો ભેળાં થયાં હતાં. લોકોના ઉત્સાહની હદ નહોતી રહી.

એક દુઃખદ બનાવ

એક દુઃખદ
મરણુ

હું પહોંચ્યો તે પહેલાં અહીં ભાઈઓ પણ આવ્યા હતા. તેમને સાડ જંગી સરઘસ કાઢવામાં આવ્યું હતું. તેમની ગાડીના થોડા ભડક્યા ને પાટું મારવા લાગ્યા. બીડ ઘણી હતી. એક મુસલમાન જવાન મજબૂત બાંધાનો નામે અળદુલ હાફીઝ પાસે ઉભો હતો. હાથમાં તે બહેર સેવાના કામમાં જ મશગુલ રહેતો હતો. તેના હૃદય ઉપર થોડ લાગી ને હેઠે પડ્યો. એક ક્ષણમાં કદી ન મરે એવો લાગતો જવાન સ્વર્ગવાસ પામ્યો. ભાઈઓ તેવા જ ઉતરી પડ્યા. તેઓએ એક ખાટલી મંગાવી, તેની ઉપર લાશને નાંખી ને બન્નેએ પોતાની કાંધ આપી. થોડા માર્ગ સુધી પોતે જ આ સરઘસમાં ચાલ્યા. પછી કાંધ બદલાવી પોતાને કામે ગયા. જે સરઘસ પુરાશીનું હતું તે અત્યારે તો કાઠડીની સાથે ચાલ્યું. દહાડો બગડ્યો.

મરણુ
વખતની
શાન્તિ

આ બનાવ બન્યાને ચારેક કલાક થયાં હશે તેવામાં હું પહોંચ્યો. મને રેશન પર જ ખબર આપવામાં આવી. મેં માગણી કરી કે મારે સાડ સરઘસ બંધ કરવું, મને એકદમ ભંડારે લઈ જવો, ક્રિયા પૂરી કરાવી જ્યાં અળદુલ હાફીઝની લાશ હોય ત્યાં લઈ જવો. આગેવાનોએ મારી વિનંતિ કમ્બલ રાખી. ભંડાર ઉધાડી અમે કેટલાક પેલા મરેલા ભાઈની લાશ જોવા ગયા. અળદુલ હાફીઝના મૂંઠાનો દેખાવ હૃદયદ્રાવક લાગ્યો. તેનો મજબૂત બાંધો ને પુરાનુંમા અહેરો જોઈ મને ધણું દુઃખ થયું. આસપાસ ઉભેલા મુસલમાન ભાઈઓની હિંમતથી મેં ધીરજ પકડી. મૂંઠાની આસપાસ મેં કશી રોકકળ જોઈ નહિ. બીજા એક ચાર નિદ્રામાં પડેલા ભાઈની આસપાસ વાતો થતી ન હોય તેમ તેઓ નિર્લયપણે વાતો કરી રહ્યા હતા, કેમ મૃત્યુ થયું તેનું વર્ણન મને સંભળાવતા હતા. આ દેખાવ મને પ્રિય લાગ્યો. હિંદુઓની રોકકળનું સ્મરણ થયું. એ પાપમાંથી આપણે બચી જઈએ એમ ઈચ્છ્યું. મોતનો ડર આપણે મેલીએ તો ધણું સારું કામો કરી શકીએ એમ પણ વિચાર્યું. જે ધર્મના લોકોમાં

મરણુભય ઓછામાં ઓછા હોવા જોઈએ તેમાં વધારેમાં વધારે ભય છે એવું મને ધણી વેળા સાબી આવ્યું છે. આ વિચાર પણ મને સરમાવે છે. આત્મા અમર છે, દેહ ક્ષણભંગુર છે, કોઈ પ્રવૃત્તિ પરિણામ પામ્યા વિના રહેતી નથી, એ બધું આપણે બચપણથી શીખીએ છીએ, છતાં મોતથી શા સાર ડરીએ છીએ? અબદુલ હાકીમના એકનો એક દીકરા મારી પાસે ઉભો હતો. તે પણ નિર્ભયપણે વાતો કરતો હતો. અબદુલ હાકીમના આત્માને ઈશ્વર શાંતિ બક્ષે !

મીરતની મુલાકાત

સાંજની ટ્રેનથી મેં કાનપુર છોડ્યું. બીજી સવારે એટલે રૂમીની સવારે હું મીરત પહોંચ્યો. મીરત જી. આર્થ. પી. લાઈનથી લાહોર જતાં રસ્તામાં આવે છે. ત્યાં થોડા કલાક ગાળવાનું મેં વચન આપ્યું હતું. મીરતવાસીઓએ બહુ ભારે તૈયારીઓ કરી હતી. હિંદુ-મુસલમાનો વચ્ચે મને પ્રેમ બતાવવામાં હરિફાઈ ચાલી હતી. અહીં ભાઈઓ ત્યાં થોડા દિવસ પહેલાં જ ગયેલા. તેમનો ઉતારો હિંદુ ઘરમાં હતો. મારો ઉતારો મીરતના બળીતા મુસલમાન આરિસ્તર ભાઈ ઇસ્માઈલખાનને ત્યાં હતો. સ્વાગતમાં ૭૫૦ સ્વયંસેવકો રોકાયા હતા તેમાં ધણી મૌયાં કુટુંબોના માણસો હતા. કેરેટ કોર પણ ઉભી કરી હતી. તેઓ ઘોડેસ્વાર હતા. ત્રણ માઇલના રસ્તા ઉપર વાવટાના થાંભલા ખોદી તેને રસી બાંધવામાં આવી હતી. રસીની અંદર સરખસ ને બહાર લોકો હતા. સરખસમાં વાન, ઉંચાડીઓ, ઘોડેસ્વારો, ફેન્સી ટ્રેસ વાળા વગેરે હતા. સરખસ માઇલ જેટલું લાંબું હશે એમ કલ્પના કરે છું. હજારો માણસો આસપાસનાં ગામડાંઓમાંથી આવ્યા હતા. છતાં બંદોબસ્ત ધણું સરસ રાખવામાં આવ્યો હતો. મ્યુનિસિપાલિટી, ખિલાફત કમિટી, સાધારણ જનસમાજ, હિંદુ ઝોરતો, મુસલમાન ઝોરતો તરફથી મને માનપત્ર અપવામાં આવ્યાં. સ્ત્રીઓની તોખી સભા હતી. સ્ત્રીઓ હર્ષ-થી ઉભરાઈ જતી હતી. લગભગ હજાર સ્ત્રીઓ આવેલી હશે. હું તો ગભરાઈ રહ્યો હતો. આ પ્રેમ જો હું રાખું તો જીરવાય જ કેમ? મેં તો ત્યાં જ બધો કૃષ્ણાર્પણ કર્યો.

ખિલાફત બાબતમાં મારે ઓખ્યું કામ મુસલમાન ભાઈઓને પ્રિય લાગ્યું છે. તેમની વાત ઈન્સાફ ઉપર હોય ને તેઓ ખુતામરફી વિના લેરે ત્યાં સુધી હું તેઓને પ્રાણ દઉં. તેઓ ગેરબાળબી માગણી કરે તો હું તેઓની સામે પણ સત્યાગ્રહ કરું. આ મારાં વાક્યો તેઓને ગમ્યાં છે, તેમાંથી તેઓ બળ લઇ શક્યા છે. હિંદુમુસલમાન બંધાને સત્યનો આગ્રહ તેઓ પોતે પાળે યા ન પાળે પણ ગમ્યો છે. તેથી તેઓ મારી ઉપર પ્રેમ ટાળી રહ્યા છે. જ્યારે મારો આગ્રહ તેમની સામે વાળવાનો સમય આવે ત્યારે તેઓ મારો તિરસ્કાર પણ કરે. જે પ્રેમ કરે તેને તિરસ્કાર કરવાનો પણ હક હોય.

મુઝફ્ફરનગર

મીરતથી મોટરમાં રાતોરાત મને મુઝફ્ફરનગર લઈ ગયા. અહીં હિંદુમુસલમાન વચ્ચે થોડો ભેદ પડી ગયો હતો તે મટાડવા મને ખેંચી જવામાં આવ્યો હતો. રાતના નવ વાગે મોટર પહોંચી. લોકો ઘેલા થઈ ગયા હતા. કાંઈ કોઈનું સાંભળે તેમ ન હતું. ઘોડેસ્વારો તો

સત્યાગ્રહનું ચમત્કારી શસ્ત્ર

હતા પણ મીરતના જેવા બંદોબસ્ત ન હતો. લોકોએ મોટરને ઘેરી. તેમાંથી ધણી મુસીબતે મને ઘોડાગાડીમાં નાખ્યો. હર્ષનાદો સહન કરવાની શક્તિ મારામાં રહી ન હતી. મેં વસ્તુતઃ મારા કાન પુમડાંથી ખુંબ્યા હતા. એક જણને પગે ચોટ વાગી. મને અબદુલ હાફીઝ યાદ આવ્યો. ચોટ લાગેલાને મેં ગાડીમાં લીધો. લોકોને દૂર થવા વીનવ્યા. કોણ કોનું સાંભળે ? મારે રાજ મેં બહાર કાઢ્યું. મેં સૂચવ્યું કે જો લોકો દૂર નહિ થાય ને ગાડી ચલાવવામાં આવશે તો હું દેખીને નીચે પડવાનો. મારાથી કોઈને પણ ચોટ લાગે તે સહન થવાની નથી. આ ચમત્કારી રાજાની અસર વિજળીના જેવી થઈ. લોકો શાંત થયા, ગભરાયા, હડયા ને મેં ગાડી તરત હાંફવાનું સૂચવ્યું. હવે તો કબજે મને મળ્યો. આમાં પુષ્કળ વખત ગયો. રસ્તાઓમાં તો હીરોતસવ કરી મુક્યો હતો. તેમાંથી પહોંચતાં ધણો વખત ગયો. સભા તો હવે થવાની હતી. મારી ટૂંનનો વખત નજીક આવ્યો. બીજો દહાડો સવારે લાહોર તો પહોંચ્યો જ છટકો. પણ લોકો સમજી ગયા હતા કે હવે અવાજ ન થાય, મને ઘેરો પણ ન ધવાય. રાતના અગીઆર વાગે મંડપ પર પહોંચ્યા. ત્યાં સભામાં તેની મેળે જ અદ્દલત વ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી. ચારેક હબર કે તેથી પણ વધારે માણસો હશે. મારો ઘોડો કંઈક બેડો હતો, છતાં છેવટ સુધી માણસો સાંભળી શકે એટલી શાંતિ લોકોએ જાળવી. જો આખું લાખો માણસોમાં કામ કરવા ઈચ્છીયે તો વ્યવસ્થા જાળવવી જોઈએ એ વિષે બે બોલ કહી, સ્થાનિક તકરારની વાત કરી, એકબીજાની બીડ સહન કરી કહ્યો એલવવાની વાત કરી મેં વિદાયગીરી માગી. આમ દોડમદોડમાં આ બે રહેશેનાં દર્શન કરી રડમીની સવારે હું લાહોર પહોંચ્યો.

શી ખુબી !

દે'પતીનું
પુનર્મિલન

જ્યાં પોતાના ધણીથી વિખૂટી પડેલી બાઈ એકલી સિંહણની જેમ રહેતી હતી ત્યાં તો મેં દે'પતીને બાળ્યાં. પરિત રામભજન યોધરી તો જેલમાંથી નીકળી નૂના પણ થઈ ગયા હતા. શ્રી. સરલાદેવીના ચહેરા પર મેં 'લુટું' જ તેજ જોયું. જેના મુખ પર વિચાર-રેખાઓ જોતો તેનું મુખ હવે તેજસ્વી દેખાતું હતું. અથવા હું કંઈક અન્યાય કંઈક. વિચારમાં પણ સરલાદેવીએ પોતાનું તેજ ગુમાવ્યું ન હતું. છતાં બન્ને તેજનો ભેદ તો હું ઓળખી શક્યો, અથવા કહો કે મને એવા ભેદનો આભાસ આવ્યો. સરલાદેવીને ત્યાં રહી મને જે આઘાત પહેલાં પહોંચતો હતો તે હવે યોધરીજના આવવાથી દૂર થયો એ તો નિર્વિવાદ છે.

ખિલાફત વિષે મસલત

અલી બાઈએ
અને હંફરત
મોહાની

અહીં આવતાં જ મારે એક મસલતમાં ફેરફાર જવાનું હતું. અલી બાઈએ અને બીજા અંગ્રેસર હસ્તામી બાઈએની મુલાકાત લાહોરમાં રડમીએ લેવાનું કહ્યું હતું. તેથી તેઓ પણ કોઈ બીજા ટૂંનથી આવી ગયા ને આખો દિવસ તેઓની માગબીનો ખરડો બનાવવામાં ગયો. સરલાદેવીજનું ઘર ધર્મશાળા થઈ પડ્યું છે. આ ધૂરંધર મુસલમાન બાઈની મહેમાની એક સગી બહેનની જેમ આ બાઈ કરી રહ્યાં હતાં. આમ ખરડો ધડાતાં ને મહેમાનીઓ લેતાં રાત પડી ને અલી બાઈએને જવાનો સમય આવ્યો. " તમે સત્યાગ્રહ કરો ત્યારે મને તેડજો, તમે ન કરો ત્યારે હું તમારી સાથે નથી, " એ વચન સાંભળતા, એ જ કોલકરાર કરતાં આ

બાઈઓ અને હરત મોહાની સાહેબ વાલ્યા. બાઈઓને અને મોહાની સાહેબને શતદહાડો એક જ લગન છે: ખિલાફતના સવાલમાં ઈન્સાફ કયી રીતે મળે? બાઈઓને સત્યાગ્રહ હપર પણ શ્રદ્ધા નથી. હરત મોહાની સાહેબ મને કુંક મારતા ગયા છે કે “હમેશાં સત્યાગ્રહ ચાલે કે નહિ એ તો કું ન કહી શકું, પણ આ કામમાં આ જમાનામાં સત્યાગ્રહ જેવું બીજું હથિયાર નથી એમ તો કું પણ માનું છું. તેથી કું તો તેનો જ પ્રચાર કરીશ.”

હરત મોહાનીને ‘આ અમારા મેંડ મુઠ્ઠા’ એમ કહી અલી બાઈઓ ભેટયા. આ પુરુષને નથી માન જોઈતું, નથી અપમાનની શ્રેષ્ઠ. યાદતરફો, દિવસરાતનો ભેદ જાણ્યા વિના પાતાના કાર્યમાં તેઓ મશગુલ રહે છે. મુસલમાન કોમની પાસે આ ત્રણ રત્નો છે. તેમાં પણ મોહાની સાહેબ સર્વોપરી રત્ન છે એમ મને લાગે છે. તન્મયતામાં ચઢે એવા હિંદુમાંયે અત્યારે ધણા તો નથી જ—જે કોઈ હોય તો. અને આ ત્રણે જેવા ચુસ્ત મુસલમાન છે તેવા જ ચુસ્ત હિંદુસ્તાવી—હિંદી છે. ખિલાફતના કેસના ફેંસલાનો અને હિંદુસ્તાનની લવિષ્યની શાંતિનો આધાર આ ત્રણના ટહાપણ હપર ધણે બાગે રહે છે. જે તેઓને યોગ્ય રસ્તો બાગે તે ભેતાં તેમાંના કોઈ ન ડરે એવા છે એમ કું જોઈ રહ્યો છું.

(લાહોર, માહ શુદ ૧)

તા. ૮-૨-૧૯૨૦

ગાંધીજીની જીબાની

(પૃ. ૨૦૨ થી ચાલુ)

સાહેબજી—મિ. ગાંધી, હું તમને યોડાક સવાલો પૂછીશ. રોલેટ કામદો થયો ત્યારબાદની સ્થિતિ જરા યાદ કરો. લડાઈ પહેલાં હિંદુસ્તાનમાં ચોમર સંખ્યાબંધ ખુતામરકીના ગુન્હાઓ ચતા હતા, નહિ?

સાહેબજી
આફતાબ
અહમદના
સવાલ

ગાંધીજી—આખા હિંદુસ્તાનમાં સંખ્યાબંધ તેવા ગુન્હાઓ ચતા હતા એ આશ્ચર્યને કું મળતો નથી આવતો.

સૌ—એણામાં એણા બંગાળમાં તો સરકારથી ન ડરનારા લોકોને હાથે ધારો પડતી હતી, ખુતા ચતાં હતાં, દિલ્હીમાં વાઈસરાય પર ઔખ ફેંકવામાં આવ્યો હતો—

જૌ—હ.

સૌ—બંગાળમાં આવાં કુલોના સંખ્યાબંધ મુકદ્દમાઓ ચાલ્યા હતા—

જૌ—હ.

સ૦—અને આ બનાવોને લીધે જ કામદા તથા વ્યવસ્થા ભળવવાની ખાતર સરકારે જરિસ રોલેટના પ્રમુખપણા હેઠળ ત્રણ આગેવાન જાહેર કમીશન નીમ્યું—

જ૦—જ.

સ૦—તેમણે આ આખા સવાલની પારીકે તપાસ કરી અને સરકારને રિપોર્ટ કર્યો, તેમાં મારા ધારવા પ્રમાણે ચોક્કસ પ્રકારના કાયદા ઘડવા વિષે ભલામણ કરી. તમે એવું કહી ગયા કે એ રિપોર્ટમાં દસ્તાવેજો નિર્ણયો જોડે તમે મળતા નથી આવતા, ખરું?

જ૦—જ હા. હું નથી મળતો આવતો.

સ૦—એ ભલામણો જોડે મળતા ન થવાનાં તમારાં કારણો તમે દર્શાવશે?

જ૦—કારણ રોલેટ કમિટીના રિપોર્ટમાં રજુ કરવામાં આવેલી હકીકતો એવા કથા કાયદા ઘડવાની જરૂર પૂરવાર કરનારી અને જરા પણ નથી લાગી. ઉલટું એ જ હકીકતોના આધાર પર હું તો એથી તદ્દન જુદા પ્રકારની ભલામણો કરું. આવા પ્રકારનો એ રિપોર્ટ વાંચ્યા પછી મારો મત બંધાયો હતો.

સ૦—પણ સરકારને જે પ્રકારની માહિતી મળી હતી તે મુજબ દેશમાં ખરેખર જ ગંભીર ગુન્હાઓ થતા હતા એ વાતની તો તમે ના નથી કહેતા?

જ૦—બીજા દેશોમાં બને છે તેથી વધારે ગંભીર ગુન્હાઓ નહિ જ. અને ખરું જોતાં આખા હિન્દુસ્તાનમાં તો ગંભીર ગુન્હા ફેલાયા જ નથી. માત્ર બંગાળમાં જ ખુનામરફી રહી છે. બાકી તો ક્યાંક ક્યાંક કવચિત્ છમકલું થયું હશે. અને બંગાળ એટલે કેંઇ આખું હિન્દુસ્તાન નહિ જ.

સ૦—ખુનામરફી અને ગુન્હાઓ બંગાળમાં ખૂબ ચાલેલાં, નહિ?

જ૦—એનું મહત્ત્વ ઘટાડવા હું નથી ઇચ્છતો. સરકારને આકરા ધલાને લેવા પડે એટલા ગંભીર ગુન્હાઓ બંગાળમાં બનતા હતા એ પણ હું સ્વીકારી લઉં. છતાં હું એ પણ કહી દેવા ઇચ્છું છું કે રોલેટ કમિટીએ જે હકીકતોના આધાર ઉપર પોતાનો રિપોર્ટ ઘડ્યો તે હકીકતો એવા નિર્ણય ઉપર આવવું પડે એવી નહોતી જ. આમાં કદાચ હું સાવ ભૂલ ખાતો હોય, પણ રોલેટ કમિટીના રિપોર્ટમાં એક મોટામાં મોટો દોષ એ રહેલો છે કે એમાંની લગભગ બધી જ હકીકતો છૂપી રીતે લેવાયેલી અને સરકારી અમલદારો મારશ્વ એકઠી થયેલી છે.

સ૦—દલીલની ખાતર માની લઉં કે એ હકીકતો રોલેટ કમિટીએ કર્યો તેવો રિપોર્ટ કરવાને બસ નહોતો, છતાં એ રિપોર્ટથી સ્વતંત્ર પણ આકરા ઉપાયો લેવાની જરૂરીયાત બંગાળ પૂરતી તો હતી જ એ તમે કબૂલ કરો છો?

જ૦—હું એ કબૂલ કરું છું.

સૌ—તો પછી એ સ્થિતિને પહોંચી વળવાને સરકારે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે શા ઉપાયો યોજવા ધટતા હતા ?

યુનામરહીબ
ઉપાય

જૌ—પણ સરકાર તો હું સાફ નાપસંદ કરૂં છું એવા ઉપાયો યોજા ચુક્યા છે. મારા કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે એવા પ્રકારના ગુન્હાઓ નાબૂદ કરવાને મળજીત ઉપાયો લેવાનો સરકારને હક હોઈ શકે; અગર તેમ કરવું એ કોઈ પ્રસંગે તેમની ફરજ પણ હોઈ શકે. સરકારે કેવા ઉપાયો યોજવા બોધ્યે એનો જવાબ તો હું એટલો જ આપી શકું કે રેસેન્ટ અક્ટ તો નહિ જ. અલખત, સરકારે શું ઉપાયો યોજવા એ સૂચવવાનું કામ મારું નથી. પણ એ કામ મારું હોય તોયે હું તો જે કંઈ સૂચવું તે ગુન્હેગારોને સુધારવાના સ્વરૂપના ધલાને હોય; દયાવવાના સ્વરૂપના નહિ; જ્યારે સરકારી ઉપાયો તો એકેએક દયાવવાના સ્વરૂપના જ છે.

સૌ—માણસજાતના આજના સ્વભાવને ધ્યાનમાં લેતાં કાયદા અને વ્યવસ્થા બળવવાની જોખમદારી વાળી સરકારને ધણીવાર પોતાની મઝા વિરુદ્ધ પણ સખ્તાઈના કાયદાઓ કરવા પડે છે એટલુંયે તમે નહિ સ્વીકારો ?

દયાણુ વિં
સુધારણા

જૌ—એ કબૂલ કરીશ. અને એ જ કારણથી હું એટલું જ કહું છું કે મારી અત્યારની સ્થિતિમાં તો સરકાર જે ઉપાયો યોજે તેને હું કેવળ તપાસી શકું અને તે પર ટીકા કરી શકું. પણ સરકારે કેવાં પગલાં લેવાં બોધ્યે તે સૂચવવા એમું તો તો તે જ ક્ષણે મારું મન ગુન્હેગારને સજા કરવાને બદલે સુધારવાનું કહેવા મંડી જાય. આમ મારે કાયદો ઘડવાનો હોય તો તે એવા સ્વરૂપનો જ ઘડાય. છતાં હું કહી ગયો કે દયાણુના સ્વરૂપના કાયદા ઘડવાના સરકારના હક્કનો પણ હું ઇન્કાર નથી કરતો.

સૌ—આટલું બધું તમે કબૂલ રાખો છો ત્યારે તો હું તમને એમ જરૂર પૂછી શકું કે જે (રેસેન્ટ) કાયદા સામે તમે ટીકા કરો છો તેની જગાએ તમે સરકારને કેવો કાયદો ઘડવાનું સૂચવો ?

જૌ—હું આપને જણાવી ચુક્યો કે એનો તો હું માત્ર નકારાથી જ જવાબ આપી શકું. મારો જવાબ એનો એ જ છે કે 'રેસેન્ટ અક્ટ તો નહિ જ,' અને હું તેનાં કારણો પણ આપી શકું. રેસેન્ટ અક્ટથી ધારાપોથીને કલંકિત કર્યા વગર જ વાઘસરાયના હાથમાં પૂરતી સત્તા છે. આ કાયદો તો હિન્દુસ્તાનમાં કોઈ દિવસ ન વસ્યો હોય એવો કોઈ માણસ કદી ધારાપોથી ઉઘાડીને વાંચે તો એના મગજ ઉપર એક જ ન ભૂંસાય એવી છાપ પડે કે હિન્દુસ્તાન યુનામરહીબ ગુન્હાઓથી કેવળ ઉભરાઈ રહ્યું હોવું બોધ્યે. હું એકસ માનું છું કે વાઘસરાયના હાથમાં જે સત્તાઓ

મોજૂદ
આધિકાર

છે તે ખુનામરહીની જડ ઉમેડવાને તદ્દન પૂરતી છે. અને વાઇસરાય જો એનો ઉપયોગ ન કરે અને વધુ સત્તા માગે તો એ એમની જાલ છે. સંકટકાળના કાયદા કરવાની એમને સત્તા છે અને એનો ઉપયોગ જોઈએ તો તેમણે કરવો ઘટે.

સ૦—તમે ‘ઓર્ડિનન્સો’ ની વાત કરો છો ?

જ૦—હા છ. એમ કરવામાં તેઓ સાહેબ વ્યાજબી લેખાય, આનાં કારણો પણ હું આપી શકું તેમ છું, કારણ આ વિષે મેં પૂરી ચર્ચા કરી છે. ‘મેં’ રાતોની રાતો વિચાર કરવામાં ગાળી છે કે ના, લોર્ડ ચેમ્સફર્ડ જેવા શાંત મગજના મુદ્દસ્થ જાળમાં કેવી રીતે ફસાયા હશે. એમની પાસે આવા સંકટકાળના કાયદાઓ ઘડવાની સત્તા છે. તેનો તેઓ ઉપયોગ કરી શકે છે. તેમ કરવામાં તેમને કોઇ રોક તેમ નથી, અને ધારાસભાને પૂછવાને પણ તેઓ બંધાયેલા નથી. તેઓ સાહેબ એક ચોક્કસ જોખમદારીભર્યું પગલું લે, તેનું વ્યાજબીપણું તેઓ પાછળથી ધારાસભા સમક્ષ અથવા પ્રજા સમક્ષ અગર આજ થાય છે તેમ લોકમત આગળ પૂરવાર કરી બતાવે એટલે યસ; ન્યારે અહીં તો ચોક્કસ બનાવેાની સંભવિતતા તેઓ અગાઉથી માની લે છે અને દેશની સામાન્ય ધારાપોથીમાં એક નવો કાયદો ઉમેરી દે છે. મારી ચોક્કસ માન્યતા છે કે ખરેખર કારોબારી સરકાર આ બાબતમાં જરૂર હતી તે કરતાં હદ બહાર આગળ દોડી ગઇ છે.

સ૦—રોલેટ કાયદો વાંચવાનો લાભ મને નથી મળ્યો; પણ હું ધારું છું કે એ તો માત્ર જરૂર પડ્યે અમુક સત્તા આપનારો કાયદો છે. એટલે એ પસાર થયો એટલા જ ઉપરથી એ અમલમાં મુકાયો એવું કંઇ નથી.

જ૦—એટલું બાદ કરીએ તો?

રોલેટ કાયદા-
ની રચના

સ૦—વળી, ગવર્નર જનરલે એવી મંજૂરી આપવી જોઈએ કે દેશના અમુક ભાગમાં આ કાયદો લાગુ પાડવો. આમાં શું પ્રજાનું પૂરતું રક્ષણ નથી રહેલું ?

જ૦—છાંટામાર નહિ. જે રીતે એવી મંજૂરીઓ આપવામાં આવે છે તેનો મને પૂરતો અનુભવ છે. એ મંજૂરીનું મૂળ જ ખરું જોતાં દુષિત હોય છે. મૂળમાં ઘણીવાર એકાદ પોલીસ અમલદાર—અથવા અમલદારે શેનો ?—એકાદ પોલીસનેા માણસ જ વાત ઉભી કરે. તે જાહેને પોતાના ઉપરીના કાન બંનેરે કે ‘સાહેબ, લલાણે ડેકાણે તો આમની વાત આમ બને છે.’ યસ; પેલા ઉપરી અમલદાર ખરી બીના તપાસવા જેટલો ઉઠો ઉતરે કે ન પણ ઉતરે. એ તો પેલા ખચર આપનારની નજરે જ એ બીનાને જુએ, આગ એ બીનાના મૂળમાં રહેલો દોષ આગળ વધતાં વધતાં આખરે

ઠેક વાઇસરાય સુધી પશુ જઇ પહોંચે. આ આખી રીત જ તેની બધી શામશુદ્ધિ વિધિઓ છતાં આવી દોષભરી છે અને તેથી જ હું તેને ખોટી કહું છું. આથી જ એક સામાન્ય વસ્તુ તરીકે એ જાહેર કરવાની સત્તા વાઇસરાયે લેવી જોઇતી ન હતી. એમને પોતાની જોખમદારી પર કામ કરવું હોય તો તેઓ પોતે ભલે આ કાયદો ઘડે; પણ ધારાસભા તો આ કાયદો ન જ ધડી શકે.

સૌ—એટલે તમે એમ કહેવા માગો છો કે આવી મહત્વની બાબતમાં અમુક ખીના પોલીસના માણસથી ઉભી થઈ એટલા જ ઉપરથી છેક વાઇસરાય સુધીના બધા ઉપરી અમલદારો પોતાના અનુભવને કે પોતાની માહિતીને આધારે જાતે તપાસ કર્યા વગર જ એવી દરેક ખીના માની લેશે?

જા—એમાં ખીજું ન બને એમ હું નથી કહેતો, પણ આપણા જેવા રાજ્યપ્રધારણમાં તો એ જ પરિણામ આવે. અને આ વાત જાણતાં છતાં હિંદુસ્તાન જેવા ખુનામરૂઝીના ગુન્હાઓથી ન ટેવાયલા દેશમાં આટલી ભયંકર સત્તા હું તો કારોબારી સરકારના હાથમાં ન જ મુકું. ખુનામરૂઝી હિંદુસ્તાનના એકથી બીજા છોડા સુધી લોકોના હાડમાં વ્યાપી ગઈ હોત તો કદાચ મેં રેલેટ કાયદાની વિરુદ્ધ કાંઈ ન કહ્યું હોત. એમ હોત તો હું આ કાયદાને વધુ તપસીલમાં ઉતરીને તપાસવાની જરૂર જોત. અત્યારે તો હું એ કાયદો તપાસવા કે તેને વિષે દલીલમાં ઉતરવા પશુ ન બેસું; કેમકે એના મૂળમાં રહેલો સિદ્ધાંત જ ગેરવ્યાજબી છે. વળી કોઈ એકલડોકલ દાખલામાં એવી સંખ્યાઓનું વ્યાજબીપણું કદાચ હું જોઈ પશુ શકું. પણ અધિકારીઓ જાતે જ કહેવા માગે છે તેમ આ તો આખી પ્રજાની સાથે કામ લેવાની વાત છે. અને એની એ વ્યાપકતામાં જ એની ગંભીરતા ભયંકર બને છે, કારણકે તેમાં તો ગમે તેવા માણસને સરકાર પકડી શકે અને તેની પાસેથી જામીન માગી શકે.

સૌ—તમે જાણો છો કે લડાઈ દરમિયાન હિન્દસરક્ષણ કાયદાની રૂએ સહી-સલામતીને ખાતર જરૂરનું લાગવાથી સંખ્યાપ્રધ લોકોને નજરકેદ કરવામાં આવ્યા હતા. સુલેહની શરતો ઉપર સહી થયા પછી અલખત છ મહિના વીત્યા બાદ આ લોકો છૂટા થાય. એટલે ભયંકર લોકોને વિષે સરકારે કેમ વર્તવું એ સવાલ ખેસકે ઉભો થાય. ગમે તે ધડીએ કોણ જાણે કેવીયે સ્થિતિ ઉભી થાય. તેને પહોંચી વળવા સારું સરકાર પોતાના હાથમાં કાંઈક હથિયાર રાખે એમાં તમે શો વાંધો લો?

જા—હું માનપૂર્વક જણાવવા ઇચ્છું છું કે સરકારની પાસે આવું હથિયાર મોજુદ છે. સંકટકાળના કાયદા પસાર કરવાની સત્તા વાઇસરાયને છે એ જ આવું

વસ્તુસ્થિતિ

હચિયાર છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે તો શાંતિના કાળમાં રોલેટ એકટ જેવા કાયદો ઘડી લેવાની ખાતર એક ભૂમિકા તરીકે હિન્દસંરક્ષણ કાયદાનો ઉપયોગ ન જ કરી શકાય. એ કાયદો તો મુખ્યત્વે કરીને લડાઇને અંગે જ પસાર થયો હતો. અને લડાઇને સમયે જ કાંઈ બરદાસ થાય એ શાંતિને સમયે કદી બરદાસ ન થઈ શકે.

સ૦—પણ આ કાયદો તો માત્ર અમુક સત્તા આપી મુકનારો છે, અને વળી માત્ર ત્રણ જ વર્ષને માટે છે.

જ૦—એ ખરું. પણ ત્રણ વરસને માટે પણ એક આખી પ્રજાને સજા કરવાની વાત મારું મન તો ન જ બરદાસ કરી શકે.

સ૦—હવે સત્યાગ્રહની હીલચાલ શા હેતુથી ઉપાડવામાં આવેલી એ વિષે હું તમને કંઈક પૂછવા ઇચ્છું છું. શું વધારે સારી રાજદ્વારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા એ હીલચાલ ઉઠાવવામાં આવેલી કે માત્ર પ્રજાને નાપસંદ હોય એવા અનીતિમાન કાયદાની સામે થવાના હચિયાર તરીકે જ એ હતી? એની જરૂરીયાત કેવી રીતે ઉભી થયેલી?

જ૦—એની જરૂરીયાત રોલેટ કાયદો, રદ કરાવવા માટેની લોકોની પ્રયત્ન ઇચ્છામાંથી જ ઉભી થયેલી. અરજીઓ વગેરે સામાન્ય સાધનોથી તમારાં દુઃખની દાદ મેળવવામાં તમે નિષ્ફળ થાઓ ત્યારે અસામાન્ય છતાં ગેરકાયદેસર નહિ એવું દાદ મેળવવાનું કોઈ હચિયાર તમારી પાસે છે કે કેમ એ તમારે તપાસી જોવું રહ્યું. અને મેં જોયું કે રોલેટ કાયદામાં રહેલા જીલમની અને તેના મૂળમાં રહેલા બચની સામે બાથ ભીડવાનો સત્યાગ્રહ એ એક જ ઉપાય હતો.

સ૦—કાયદેસર ધલિાજેથી તમે એ ન કરી શકત ?

જ૦—આથી હલકો બીજો કોઈ સચોટ કાયદેસર ધલિાજ મારી નજરે પડતો નથી. મારા એક બહુ મોટા મિત્રે મને સૂચવ્યું હતું કે મારે પ્રજાની પાસે આમની સભા ઉપર પ્રથમ એકાદ જગી સહીઓવાળી અરજી કરાવીને તેના નીકાલની રાહ જોવી ઘટતી હતી. હું એમના મતને મળતો નથી આવતો. અને છતાં મારી ચોક્કસ માન્યતા છે કે કાયદેસર માર્ગે રોલેટ બિલ સામેની હીલચાલ જોકે કરી શકાય તેમ હતું તોપણ તેવો પ્રયત્ન સદંતર નિષ્ફળ નીવડ્યો હોત. એ રસ્તે રોલેટ કાયદો કદાપિ રદ કરાવી શકાત નહિ.

સ૦—શા સાર ?

૧૪૦—કારણ મારે આટલાં વરસનો રાજદારી અનુભવ એવો છે. એકએક રીતસર વિધિમાં થઇને પસાર થયેલી કાઇ અરજી આ દેશમાં સર્જા થયેલી મેં જાણી નથી.

સ૦—એ ઉપરથી સત્યાગ્રહ સિવાય બીજો માર્ગ ખુલ્લો નથી એના નિષ્ક્રમ ઉપર તમે આવ્યા ?

૧૪૦—અલખત. બીજો કાઇ ખાનદાનીનો રસ્તો મારે માટે ખુલ્લો ન હતો.

સ૦—તમે જુવાનીમાં કશું કે અધકચરી કેળવણીને તમે અભણપણથી વધારે ભયંકર ગણ્યા છો. એ શું ખરું ?

અધકચરી
કેળવણી

૧૪૦—તદન સાચું.

સ૦—એમ માનવાનાં તમારાં કારણો મને દર્શાવશો ?

૧૪૦—કારણકે આખા હિન્દુસ્તાનમાં મુસાફરી કરતાં મેં જોયું છે કે દેશની અજાણ્ય પ્રજાના કરતાં અધકચરી કેળવણી પામેલા જુવાનીઆઓ જ ધણી વધારે ખીનજવાબદાર અને અવિચારી છે. એ અર્ધદગ્ધ જુવાનીઆઓના મુકાબલામાં અજાણ્ય પ્રજા તો ધણે દરજ્જે ઠરેલ મનની છે; અને મારી ખાત્રી છે કે આ અધભણેલા યુવકવર્ગને એ અવળે માર્ગેથી પાછો વાળી શકાય તો દેશની આગળ કોમો થયેલા સવાલ એકદમ સહેલા થઇ જાય.

સ૦—તમે અધભણેલા કોને કહો છો ?

૧૪૦—દાખલા તરીકે હાઇસ્કૂલનાં ધોરણ સુધી પહોંચેલા અને થોડુંક અંગ્રેજી જાણનારા અને એથી પણ ઓછું અંગ્રેજી ઇતિહાસનું જ્ઞાન ધરાવનારા એકાદ છોકરો. એ છાપાંઓ વાંચે છે અને તેને અધકચરાં સમજીને પોતાના મનમાં અગાઉ બંધાયેલા ચોક્કસ વિચારોને ફેરવવાને બદલે એ જ ધર કરી બેઠેલા વિચારોને છાપાંમાંની વાતોથી એ પોષે છે માત્ર. હિન્દુસ્તાનની સુખશાંતિને માટે આવો માણસ તદ્દન અજાણ્ય માણસના કરતાં અનેકગણો વધારે ભયંકર છે.

સ૦—ત્યારે તમે એનો શો ઉપાય કરો ?

૧૪૦—હું મારી ઢગના ઉપાય કરી રહ્યો છું અને કંઈક એવું પણ માની રહ્યો છું કે મેં એમાં ધાર્યા કરતાં વધુ સફળતા મેળવી છે.

સ૦—એ કઈ રીતે ?

જા૦—એ રીતે કે આવાં માણસો સુદાં ન્યારે તમે એમને વીનવો છો ત્યારે જોકે અભણ માણસોના કરતાં તમને, ધણી વધારે માયાઝીક કરાવે છે, છતાં જો તમે ધીરજ ન ખોઈ એસો તો અંતે તમારી દલીલમાં રહેલું સત્ય કબજા કરે છે અને તમારી શીખામણ સાંભળે પણ છે.

સ૦—એટલે તમે એમ કહો છો કે એવા હાઇસ્કૂલ સુધી શિક્ષણમાં પહોંચેલા લોકો વધુ શિક્ષણ લેવાને તૈયાર હોય છે. માત્ર તમે તેમને સારે માર્ગે દોરવવા ઇચ્છો ત્યારે તેઓ રહેજામાં તમારું કશું ન માનતાં ખૂબ માયાઝીક કરાવે છે. એમ જ ને?

આધુનિક
કેળવણીના
દોષો

જા૦—મારા અભિપ્રાય મુજબ તો આજની આપણી આખી શિક્ષણપદ્ધતિ જ એવી ખરાબ છે કે તે માણસને બધી કેળવણી પૂરી કર્યા પછી પણ સ્થિર મનના અને ફેલ વિચારનો નથી બનાવતી. હકીકતમાં આજે એટલા બધા ઉંચી કેળવણી લીધેલા હિન્દીઓ આપણી વચ્ચે છે કે તેમના દાખલાઓ ઉપરથી આપણે વગર-આનાકાનીએ સામાન્ય અભિપ્રાયો બાંધી શકીએ. હું વગરબીકે મારો ચોક્કસ મત પ્રગટ કરી શકું છું, કારણકે મારી પાસે પૂરતી માહિતી તેમજ સંખ્યાબંધ માણસો એ દિશાએ કામ કરનારા તેમજ પ્રયોગ કરી જોવાનાં સાધન બનનારા છે. અને તેથી હું એવા ચોક્કસ નિણય ઉપર આવ્યો છું કે આપણી આખી શિક્ષણપદ્ધતિ જ જડમૂળથી સડેલી છે અને તેને તદ્દન નવેસર રચવાની જરૂર છે.

સ૦—એ શિક્ષણપદ્ધતિના ખાસ દોષો જણાવશો?

જા૦—એક તો એ જ કે નિશાળોમાં કશું ખરું નૈતિક કે ધાર્મિક શિક્ષણ તો અપાતું જ નથી. બીજો દોષ એ કે શિક્ષણ અંગ્રેજી ભાષા મારફત અપાતું હોવાથી છોકરાઓના મગજને બેહદ તાણ પડે છે અને પરિણામે નિશાળોમાં અપાતા ઉંચામાં ઉંચા વિચારોને છોકરાઓ ગ્રહણ કરી શકતા નથી.

સ૦—તમે એને બદલે કેવી પદ્ધતિ અમલમાં મૂકો? [લૉર્ડ હૉરે અહીં વચમાં જ વિષયાંતર થતું હોવા વિષે સાહેબબદાનું ધ્યાન ખેંચતાં જણાવ્યું કે કમિટીનું કામ ધીબર સંડલર કમીશનનો ભાસ કરાવે છે!] તમારા મત પ્રમાણે દેશી ભાષા મારફત શિક્ષણ અપાવું જોઈએ અને શિક્ષણક્રમમાં ધાર્મિક કેળવણીને સ્થાન મળવું જોઈએ. એમ જ ને?

જા૦—આ બે દોષો તો નીકળી જવા જ જોઈએ. એ ઉપરાંત આધુનિક શિક્ષણપદ્ધતિમાં અંગત તત્ત્વ નથી. શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓ જોડે અંગત સંબંધ કેળવવો જોઈએ તે આજકાલ બિલકુલ જોવામાં નથી આવતો. હાલના કરતાં વધારે

સારા અને વિશેષ સંસ્કારી શિક્ષકોનો વર્ગ જોઈએ. આ ત્રણ દોષો નીકળી જાય તો શિક્ષણપદ્ધતિ આજ સુધરે.

સૌ—સત્યાગ્રહની હીલચાલની દૃષ્ટિ સંખ્યા વધારવાની પરવાન કરતાં કેવળ લોકોનામાં સત્ત્વ અને ચારિત્ર્યનું બળ વધારવા તરફ જ મુખ્યત્વે કરીને છે એ બરાબર છે ?

સત્યાગ્રહનો વિસ્તાર

જૌ—અવશ્ય. એ સાવ સાચું છે.

સૌ—એનું રહસ્ય એ વસ્તુના પોતાનામાં જ છે; સંખ્યાબળને એની જોડે નિસખત નથી એમ ?

જૌ—એને અનુસરનારની સંખ્યા એકની છે કે બેની એ વાત એમાં મહત્ત્વ વગરની છે.

સૌ—આ હીલચાલ પંજાબમાં પણ ફેલાઈ છે ખરી ?

જૌ—હું ધારું છું કે સામાન્ય રૂપમાં બીજા ભાગોની પેઠે જ પંજાબમાં પણ અવશ્ય ફેલાઈ છે. સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરેલી હોય એવાઓને હું કદાચ નહિ ચીંધી થકું. પણ એટલું તો હું જોઈ ચુક્યો છું કે પંજાબ એ સત્યાગ્રહના સિદ્ધાંતને ગ્રહણ કરવાને તેમજ સત્યાગ્રહને ઉપાડી લેવાને હિંદુસ્તાનના બીજા ગમે તે ભાગના જેટલું જ કે કદાચ એથી વધારે શક્તિમાન છે. પણ મારી આ અટકળમાં કદાચ બૂલ પણ હોય. છતાં પંજાબ સત્યાગ્રહના પાઠ ગ્રહણ કરવાની આત્મતામાં હિંદુસ્તાનના બીજા કોઈ પણ ભાગની હારોહાર તો છે જ એટલું તો હું કહીશ જ કહીશ. [સમાપ્ત]

મજૂરોની સ્થિતિ

હિંદુસ્તાનની આગળ અત્યારે બે માર્ગ છે: (૧) કાં તો પશ્ચિમનું ધોરણ દાખલ કરવું એટલે કે બળીઆના બે ભાગ એ સૂત્રને સ્વીકારવું. એટલે હથિયારબળ એ સાચું; સાચું એ જ હથિયારબળ એમ નહિ. (૨) અને કાં તો પૂર્વનું ધોરણ માન્ય રાખવું. તે એ છે કે ધર્મ ત્યાં જ જમ, સાચને આંચ જ નથી; નબળા સમજા બધાને ન્યાય મેળવવાનો એકસરખો હક છે.

પૂર્વ પશ્ચિમ વચ્ચે પસંદગી

મજૂરવર્ગથી
શરૂઆત

મજૂરવર્ગથી આ પસંદગીની શરૂઆત થવાની છે. મજૂરો મારફેડ કરીને વધારો મેળવી શકે તો તે મેળવે? ગમે તેવો તેમનો હક હોય તેમ છતાં તેઓનાથી મારફેડ તો થાય જ નહિ. મારફેડ કરીને હકો મેળવવાનો રસ્તો સહેલો તો જણાય છે પણ આખરે તે અધરો થઈ પડે છે. જેઓ તલવાર વાપરે છે તેઓ તલવારથી જ મરે છે. તારાનું મરણ પાણીમાં જ ઘણું ભાગે થાય છે.

યૂરોપની દશા

યૂરોપની દશા તપાસો. ત્યાં કોઈ સુખી જ નથી જેવામાં આવતું, કેમકે કોઈને સંતોષ જ નથી. મજૂરોને માલીકનો વિશ્વાસ નથી, માલીકને નથી મજૂરનો. બન્નેમાં એક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ છે, જેર છે. પણ તે તો પાડામાંયે છે. તેઓ મરે ત્યાં સુધી વઢ્યાં જ કરે છે. બધી ગતિ તે પ્રગતિ નથી. યૂરોપની પ્રબળ ઉંચે ચડતી જાય છે એમ માનવાનું આપણને કંઈ જ કારણ નથી. તેમની પાસે દ્રવ્ય છે, એટલે નીતિ છે, ધર્મ છે એવું નથી. દુર્યોધનની પાસે ઘણું દ્રવ્ય હતું, પણ તે વિદુર સુદામા કરતાં રંકે હતો. વિદુર સુદામાને આજે જગત પૂજે છે. દુર્યોધનનું નામ તેના દુર્યોધિનો ત્યાગ કરવાને ખાતર જ આપણે લઘવે છીએ.

માલીક મજૂર
નો ભેદ

ત્યારે આપણે શું કરવું? સુંબઝમાં મજૂરોએ ભારે જેર વાપર્યું. મને તેઓની બધી હકીકત જાણવાની તક નથી મળી. પણ મેં એમ તો જોયું કે તેઓ વધારે સારી રીતે લઢી શક્યા હોત. માલીકોનો વાંક પૂરો હશે. સામાન્ય રીતે કહી શકાય કે માલીકમજૂરનાં ઝગડામાં ઘણું ભાગે માલીકોમાં વધારે અન્યાય હશે. પણ ન્યારે મજૂરોને પોતાના બળનું પૂરું ભાન આવે ત્યારે મજૂરો માલીક કરતાં વધારે અન્યાય કરે એ હું સમજી શકું છું—જોઈ શકું છું. મજૂરમાં જો માલીક જેટલું જ્ઞાન આવી જાય તો મજૂરની શરતે જ માલીકે કામ કરવું પડે. એવું જ્ઞાન મજૂરમાં કોઈ દહાડો ન આવે એ તો સ્પષ્ટ છે. તેવે સમયે મજૂર મજૂર મટી શેડ જ થાય. માલીકો કેવળ પૈસાના બળ ઉપર ઝૂંટતા નથી. તેમનામાં અકલ, કળા વગેરે રહ્યાં જ છે.

એટલે સવાલ આપણી પાસે એ જ રહ્યો છે કે મજૂરો જેવા છે તેવા જ રહેતાં છતાં, તેઓમાં કંઈક વિશેષ ભાન આવવા છતાં, તેઓએ કંઈ રીતે વર્તવું. મજૂરો પોતાની સંખ્યા અથવા તો પોતાના બાહુબળ ઉપર એટલે મારફેડ ઉપર આધાર રાખે તો તેઓ આપઘાત કરશે ને દેશના ઉદ્યોગોને નુકસાન પહોંચાડશે. જો તેઓ કેવળ ન્યાય ઉપર ઉભી ન્યાય મેળવવા દુઃખ જ સહન કરશે તો તેઓ હમેશાં જ્ય મેળવશે, એટલું જ નહિ પણ માલીકોને સુધારશે, ઉદ્યોગો વધારશે અને માલીક મજૂર બન્ને એક કુટુંબના થઈ રહેશે.

મજૂરોની સ્થિતિ વિચારતાં આટલાં તત્ત્વોનો સમાવેશ થવો જ જોઈએ:

૧. મજૂરોને નીરાંતનો વખત બચે એટલા જ કલાક કામ હોવું જોઈએ.

૨. તેઓને પોતાને કેળવણી મળે એવું સાધન હોવું જોઈએ.

૩. તેઓનાં બાળકોને પૂરતું દૂધ, પૂરતાં કપડાં ને પૂરતી કેળવણી મળવાનું સાધન હોવું જોઈએ.

૪. મજૂરોને રહેવાનાં ઘર સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ.

૫. મજૂરો ધરડા થાય ત્યારે તેઓ નબી શકે એટલું તેઓ બચાવી શકે એવી સ્થિતિ હોવી જોઈએ.

આમાંની એકે શરત આજે પળાતી નથી. તેમાં બંનેનો દોષ છે. માલીકો માત્ર મજૂરોની સાથે જ સંબંધ રાખે છે. મજૂરનું શું થાય છે તેની તેમને દરકાર નથી. એાછામાં એાછો પગાર આપી વધારેમાં વધારે મજૂરી લેવામાં જ તેમના પ્રયોગો સામાન્ય રીતે સમાયેલા હોય છે. મજૂર વધારેમાં વધારે પગાર મેળવી એાછામાં એાછું કામ કેમ થાય એની યુક્તિઓ રચે છે.

તેથી મજૂરોને વધારા મળે છે છતાં કામમાં સુધારો નથી થતો, બંને વચ્ચે સંબંધ નિર્મળ નથી થતો, ને વધારાનો સદુપયોગ મજૂરો નથી કરતા.

આ બંને પક્ષ વચ્ચે એક ત્રીજો પક્ષ ઉત્પન્ન થયો છે. તેઓ મજૂરના મિત્રો બન્યા છે. એ પક્ષની જરૂર છે. તેઓમાં નોટલે અંશે કેવળ મિત્રભાવ છે, કેવળ પરમાર્થદૃષ્ટિ છે તેટલે અંશે જ તેઓ મજૂરના મિત્ર બની શકે.

હવે સમય એવો આવે છે કે જ્યારે મજૂરોને અતેક રીતે સોગડીની જેમ વાપરવાના પ્રયત્નો થશે. આ સમય રાજ્યપ્રકરણી વિષયમાં પડનારાને વિચારવા જોશે છે. તેઓ શું કરશે? પોતાનો સ્વાર્થ જોશે કે મજૂરની ને કામની સેવા કરશે? મજૂરને મિત્રોની જરૂર છે. મજૂરો આધાર વિના આગળ નહિ જઈ શકે. તે આધાર આપનાર માણસો કેવા છે તે ઉપરથી મજૂરોની સ્થિતિ આંકી શકાશે.

સ્ક્રાફ્ટકે' પાડવો, કામ બંધ કરવું, હડતાળ પાડવી, એ ચમત્કારી વસ્તુ છે; પણ તેનો દુરુપયોગ કરવો કઠિન નથી. મજૂરોએ મજબૂત યુનિયનો—સંઘ બાંધવા જોઈએ ને સંઘની પરવાનગી વિના હડતાળ ન જ પડાય. હડતાળ પાડ્યા પહેલાં માલીકોની સાથે મસલત પણ કરવી જોઈએ. જો માલીકો પંચ નીમે તો પંચનું તરવ દાખલ કરવું જોઈએ, ને પંચ નીમાય તો તેનો ઠરાવ માલીક મજૂર બંનેએ ગમે તેવા લાગે છતાં કબૂલ કરવો જોઈએ.

મજૂરોની
શરતો

મજૂરના
મિત્રો

હડતાળનો
ઉપયોગ

‘નવજીવન’ના વાંચનાર! તમે જે મજૂરની સ્થિતિ કેળવવામાં રસ લેતા હો, તમે મજૂરના મિત્ર બનવા માગતા હો, તમે જે મજૂરોની સેવા કરવા ચાહતા હો તો તમે હપલા વિચારોમાંથી જોઈ શકશો કે તમારી પાસે એક જ ધોરી માગ છે: બન્ને પક્ષ વચ્ચે કૌટુંબિક ભાવના પેદા કરી મજૂરોને ચડાવવા. તેમ કરવા સાર સત્યાચારણ જેવો બીજો ચોખ્ખો રસ્તો નથી. મજૂરને વધારે ખર્ચાર મળે તેથી તમે સતોષ નહિ પામો. મજૂર તે ક્યે સાધને મેળવે છે, તે મળેલા વધારાનો શો હપયોગ કરે છે એ પણ તમે તપાસશો.

ખાદીની કિંમત

ધાર્મિક
ભાવનાનો
અભાવ

સુબધથી રા. વિકલદાસ જેરાભણી ખપ્પર આપે છે કે ખાદીની ખપત હવે સુબધમાં ઓછી થઈ ગઈ છે અથવા તો પડી ભાંગી છે. આ ખપ્પર વાંચી મને દુઃખ થયું. આશ્ચર્ય નથી થયું. દુઃખ થયું કેમકે એ ઓછી ખપત સૂચવે છે કે આપણે કિત્તાઈ ક્ષણિક છે અને કિત્તાઈની પાછળ ધાર્મિક વૃત્તિ અથવા ભાવના નથી હોતી. જે પ્રજા ધર્મ માનીને મેલું પાણી પીવા તૈયાર થાય જે હિંદુ પ્રજા ધર્મ માની આગગાડીમાં ખાતાં અબડાઈ જવાના દોષથી ભૂખી રહી શકે, જે મુસલમાન પ્રજા અમુક રીતે તૈયાર થયેલું માંસ ન હોય તો તેનો ત્યાગ કરે, એ પ્રજાના માણસો જે ખાદી વાપરવી એ દયાધર્મ છે, એ પવિત્ર છે એમ માને તો તેનો ત્યાગ ન જ કરે.

ખાદી વિશે
કંડીઆઈ

ખાદી બધી એકસરખી સારી નથી હોતી, તે સુધા થઈ જાય છે, તેનાં કેટ પાટલુન સરખાં નથી રહેતાં, તે એટલી ચડી જાય છે કે બાંધ હાથેથી કોણીએ પહોંચી જાય છે. તે ચાળણી જેવી ગળી જાય છે તે એટલે સુધી કે તેમાંથી મગન: દાણા પણ ચળાઈ આવે. આ બધું કોઈ કોઈના અનુભવમાં આવેલું હશે. મારો અનુભવ એવો છે કે મારાં ખાદીનાં પહેરણ જેમ પહેડું છું તેમ સુવાળાં લાગે છે. તેનાં ધોતીઆં પણ મને તો ભારે નથી પડતાં ને હવે સંચાનાં ધોતીઆં પહેરવાં મને વસમાં લાગે છે. આ બધી મારી બ્રમણા હોય તો બલે. મને તો તેમાં ધર્મ જણાય છે.

સ્વદેશીનો
પાયો

આ બધી ખાદી કેમ બને છે? તેનું સૂતર ધણે ભાગે ગરીબ બહેનોએ કાંતેલું હોય છે. તેમાં તો ફેટલીકની જીંદગી ખરાબ હતી તે મટી હવે સારી થઈ છે, અથવા તો તે બહેનો કંઈ ધંધો નહોતી કરતી તેને બદલે હવે કંઈ નહિ તો દિવસનો એક આનો કમાતી થઈ ગઈ છે. તેટલામાં પોતાના કપડું શાક લઈ શકે છે, પોતાના

છોકરાને સારૂ દૂધ લઇ શકે છે. જે એક આનો આપણે મુંબઈમાં ફેંકી દઇએ છીએ તે એક આનો ગામડામાં ચાર આનાની ગરજ તો સારું છે જ.

એ ખાદીના વણનારા પોતાનો વણાટનો ધંધો છોડી બેઠા હતા, અથવા તો છોડવાની તૈયારીમાં હતા તે વણકરો છે.

ખાદીની વપરાશ એ સ્વદેશીનો પ્રાથમિક છે, કેમકે ભડા સૂતરમાંથી ને સહેલાઈથી વણાય એવી તો ખાદી જ છે. ખાદીને સંચાની સાથે હજી તો હરિશ્ચંદ્ર પણ કરવી પડતી નથી. ખાદીની ખપતમાં જ લાખો ગરીબ માણસો પોતાને જેઠાં પ્રામાણિક-પણે આજીવિકા મેળવવાની શક્તિ ધરાવી શકે છે.

આ ખાદી દિવસે દિવસે સુધરશે, સુધરતી જાય છે. તેના અનેક ઉપયોગ છે. જે તેનાં ખમીસ વગેરે ન ચાલે તો પહેરણુ, ગંજીરાક તો થાય જ, તેના નાના મોટા રમાલ કે રમાલીઆ થાય જ. તકીઆ, ગાદલાંની બોળ થાય. તેનું બોળાઈ ખની શકે. આવા અનેક ઉપયોગો થઇ શકે છે. હું એમ પણ નથી કહેવા માંગતો કે જેને જરૂર નથી તેવા માણસો ખાદી વાપરવાને ખાતર નકામા પૈસા ફેંકી દે. એથી પણ પ્રજાને પૂરો લાભ નહિ મળે. પણ હું જરૂર એમ કહીશ કે જે જે ઉપયોગમાં આપણે ખાદી લઇ શકીએ તે તે ઉપયોગમાં ખાદી જ લેવી. મનમાં ખાદી વાપરવાની ખત રાખવાથી તેનો સંદુપયોગ મળી રહેશે.

ખાદી વધારે પેદા કરવાની હીલચાલ જાતી જ છે; વધારે ખાદી પેદા થઇ જ રહી છે. તે ખપાવવાની તજવીજ પણ થવી જ જોઈએ. તેમાં મુંબઈના વેપારીઓની સહાય ધ્રુવિષ્ટું હતું. ખાદીમાં જે સુધારા કરવા ધટે તે માટે સચનાઓ પણ ઉપયોગી થઇ પડશે. ન્યાં ન્યાં સ્વદેશી બંડારો ખુલ્યા છે ત્યાં તેમણે ખાદી મંગાવી લેવાની જરૂર છે. જેમ ખાદી તેમ ખીજો માલ પણ દિવસે દિવસે વધારે તૈયાર થતો જશે. હાથવણાટના સ્વદેશી માલનો જોખ પ્રજામાં પેદા થશે ત્યારે જ હાથે કાંતવાનું ને હાથે વણવાનું કામ પ્રપાટાયું જ ચાલશે.

પંજાબમાં અને આ બાજુમાં જે અતુલ્ય થઇ રહ્યો છે તે ઉપરથી હું જોઉં છું કે લોકોમાં સ્વદેશીની શુદ્ધ બાવના ઉત્પન્ન થાય તો પંજાબની ઓરતો જથાબંધ પોતાનું અસલી કાંતવાનું કામ કરતી થઈ જાય. પંજાબ સ્વદેશીનું ધામ થઇ શકે એવો મુલક છે. પંજાબમાં ૩ પેદા થાય છે, પંજાબમાં લગભગ દરેક ઓરતને કાંતતાં આવડે છે, પંજાબમાં વણકરો છે. જે સામગ્રી જોઈએ તે પંજાબમાં છે. પણ અત્યારે વેપારનું મુખ્ય સ્થળ મુંબઈ છે એટલે ત્યાંના વેપારીઓની પણ મદદ જોઈએ.

ખાદીના
ઉપયોગ

વેપારીઓની
સહાય

પંજાબની
સામગ્રી

પંજાબનો પત્ર

(૧૦)

બે ડેપુટેશન

ફ્રીજની
ગીરમીટ

ફ્રીજનાં અને બ્રિટિશ ગીઆનાનાં ડેપુટેશનો હાલ કેટલોક વખત થયાં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યાં છે. ફ્રીજના ટાપુ ઑસ્ટ્રેલિયાની પાસે છે. ત્યાં પચાસ વર્ષ થયાં હિંદી ગીરમીટીઆની મદદથી જથાબંધ રોરડી વાવવામાં આવે છે અને તેની મારફતે ઑસ્ટ્રેલિયાની સેન્ટલ શુગર કમ્પની કરોડો કમાઈ શકી છે. ગીરમીટની પ્રથાએ કેવી ખરી છે એ આપણને બાઈ ઑર્ડુએ આગેદુબ બતાવી આપ્યું છે. પણ હવે તો બે ગીરમીટ ચાલુ હતી એ પણ વાઈસરાય સાહેબના મક્કમપણાથી બંધ થઈ છે.

હિન્દનો
ખાંડનો
ઉઘીય

બ્રિટિશ ગીઆના એ દક્ષિણ અમેરિકાનો એક ભાગ છે. તે ભૂમધ્યરેખાની નીચે આવેલો મુલક છે. ત્યાં પણ જથાબંધ રોરડી પાકે છે ને એક એકરમાંથી ત્રણ ટન સુધી ખાંડ નીકળી શકે છે. હિંદુસ્તાનમાં એક એકરમાંથી એક ટન ખાંડ નીકળે છે. આ પ્રકારે હાલ શુગર કમિટી ઉકેલી રહી છે. તેમાં પ્રખ્યાત મિ. બરનેરજી પાદશાહ પણ એક સલાસદ છે. એટલે તેનું પરિણામ કંઈક સારું આવશે એમ માની શકાય. તેઓના કહેવા પ્રમાણે હાલ તો રોરડીના પાકથી આપણને ગરફાયદો થતો હોય એવો સંભવ છે બહારથી આવતી ખાંડ આપણને સસ્તી પડે છે અને હિંદુસ્તાનમાં ખાંડ વેદા ન કરવાથી કોઇની રોજ પડી ભાંગતી નથી. આ વાત જોવી મારે કાને આવી છે તેવી હું આપું છું. આ કંઈ મિ. પાદશાહના ઉવટના વિચારો છે એમ પણ હું નથી કહી શકતો. તેમ આ વિષય અત્યારે હું ચર્ચવા માગતો પણ નથી. બ્રિટિશ ગીઆનાનો વિચાર કરતાં માત્ર આટલી ખબર અનાયાસે આપી દઉં છું.

ખાંડના વેપારની આપણી સ્થિતિ ગમે તેવી હો પણ બ્રિટિશ ગીઆના અને ફ્રીજ માત્ર ખાંડના વેપાર ઉપર આભાદ થયાં છે.

હિન્દી
મન્દરોની
જરેર

બ્રિટિશ ગીઆનામાં પણ ગીરમીટીઆ જતા હતા. ત્યાં કોઈ બાહોરા માણસ ગયેલ નથી, તેથી ત્યાંના ગીરમીટીઆની સ્થિતિ આપણે જાણતા નથી. ત્યાંથી હવે ગીરમીટીઆ મોકલવાનું બંધ થયું છે.

એટલે બંને મુલકોને પોતાની આબાદી કેમ કાયમ રાખવી એ મેટા સલાહ થઈ પડશે. બે તેઓને બીજા હિન્દીઓ ન મળે તો ચિંતા કરવાનો સમય આવે.

અંગ્રેજ મન્દરો પાસેથી કામ ન લેવાય, એ મુલકોમાં અંગ્રેજો ધર ન કરી શકે. ત્યાંની હવા તેમને માફ ન આવે. એટલે જો હિંદી મન્દરો ન મળે તો તેઓને ચીન કે એવા બીજા મુલકો ઉપર દષ્ટિ નાખવી પડે. હિંદીના જટલી સરળતા અને નમ્રતા ચીનના મન્દરોમાં નથી એવા તેઓનો અનુભવ છે એમ જણાય છે.

આ બન્ને ડેપુટીશન હિન્દી સરકાર અને પ્રભવર્ગની સાથે મંસલત કરવા આવ્યાં છે. સ્વતંત્ર હિન્દી કંઈ રીતે આ બન્ને જગ્યાએ જઈ શકે એ બાજુવા ને તેવો બંદોબસ્ત કરવા તેઓ આવ્યાં છે. આ બન્ને ડેપુટીશનની મને અહીં યુક્તિ કાઢત થઈ છે. બ્રિટિશ ગીઆનાથી ત્યાંના એટીની જનરલ અને ત્યાંના કેટલાક ભૂતા થઈ ગયેલા હિન્દી ગૃહસ્થો ડેપુટીશનમાં આવ્યા છે. ફીજીથી ત્યાંના બિરાપ અને એક બીજા અંગ્રેજ ગૃહસ્થ આવ્યા છે. બ્રિટિશ ગીઆનાની માગણી એવી છે કે આપણા ખેડૂતવર્ગના માણસો ત્યાં સ્વતંત્ર રીતે ભય ને ત્યાં ખેતી કરે. તેઓએ કોઈએ ત્યાં મંદૂરી કરવાની જરૂર નથી. બ્રિટિશ ગીઆનામાં હિન્દી ગોરા વચ્ચે એકસરખી સ્થિતિ છે. આ ત્યાંના ગોરાનો ગુણ નથી, પણ ત્યાંની પરિસ્થિતિનું પરિણામ છે. ગોરા ધણે ભાગે અમલદારવર્ગના રહ્યા ને ખેતી વગેરે પણ તેઓથી થઈ ન શકે. ત્યાંના ગોરાએ આપણી છીટ છોટી દીધી છે એમ માનવાનું કારણ નથી. છતાં આટલું ખરું છે કે બ્રિટિશ ગીઆનામાં અત્યારે તો બે ભાગ જેમ બીજે છે તેમ નથી, ને ત્યાં હિન્દી લોકો બંધને વસે તો જેમ પૂર્વ આફ્રિકામાં થઈ રહ્યું છે તેમ હવાકી થાય તેવું નથી.

ફીજીમાં ભૂદી સ્થિતિ છે. ફીજીનું ડેપુટીશન સ્વતંત્ર હિન્દી નથી માત્ર પશુ સ્વતંત્રપણે મંદૂરી કરનારા હિન્દી માટે છે. ગીરમીટમાં નહિ પણ સ્વતંત્રપણે તેઓ મંદૂરી કરવા ભય, જેમ હિન્દી મંદૂર સીંગાપોર વગેરે જગ્યાએ ભય છે તેમ.

આ બન્ને દરખાસ્ત વિષે મારો અભિપ્રાય માગવામાં આવ્યો છે. મેં હજી જાહેરમાં કશો અભિપ્રાય નથી આપ્યો. મારા કેટલાક વિચારો મેં બતાવેલા તેમાં બ્રિટિશ ગીઆનાના વડા વકીલ મારી સહી લઈ ગયા છે.

મને ભાસે છે કે આપણે હજી કોલોનિસ્ટ મોકલવા તૈયાર નથી થયા. લોકોમાં એટલી સ્વતંત્રતા, એટલી સ્વાશ્રયવૃત્તિ નથી આવ્યાં. એટલે સ્વતંત્રપણે મંદૂરી ભય એ હકીકતમાં બનતું મુશ્કેલ જોઈ છે. સ્વતંત્રપણે ખેડૂતો ભય ને સ્વતંત્ર રહી શકે એ પણ હું હજી સંભવિત નથી જોતો.

આપણામાં તેટલી કળા નથી, આપણામાં બહાર જવાનો તેટલો શોખ નથી, બહાર જવાની તેટલી જરૂર નથી. જો અજ્ઞાની પણ સાહસિક વર્ગ ભય તો તેની પાછળ વિદ્વાન પારમાર્થિક વર્ગ જવો જોઈએ. તેવા માણસો ભય ને લોકસેવા કરે તો ધણું સાફ કામ થાય એમ માફ માનવું છે. તેવો વર્ગ હિંદુસ્તાનમાંથી થોડો છે. તેમાંથી બહાર જનાર ક્યાંથી મળે? એટલે જોકે હું ખેડૂતવર્ગના લોકોને મંદૂર તરીકે કે બીજી રીતે બહાર જતાં કાયદેથી અટકાવું નહિ તોપણ હું તેવા માણસોને બહાર જવાનું સીધી કે આડકતરી રીતે હોતેજન પણ ન આપું. હાલ તો આટલે સુધી વાંચનારની પાસે મારો નામ અભિપ્રાય મુકી શકું છું.

(લાહોર માહ શુદ્ધ ૧૩)

બ્રિટિશ
ગીઆનામાં
સ્વતંત્ર
હિન્દી

ફીજીમાં
સ્વતંત્ર
મંદૂર

વસાહત વિં
મારો
અભિપ્રાય

તા. ૧૫-૨-૧૯૨૦

પંખખનો પત્ર

(૧૧)

જલિયાંવાલા બાગ

પ્રબંધની
મિલકત

જલિયાંવાલા બાગ પ્રબંધની મિલકત થઈ ગઈ છે એવું મા. પંડિત માલવીયાજીએ કૌંચેસમાં જણાવ્યું હતું. પણ પાછળથી તેમાં ઘોઠાં વિસ્તાર આવી પડ્યાં હતાં. તે વિષે જાણુ નહોતું થયું અને તેના કેટલાક હિસ્સેદારોએ પોતાનો અભિપ્રાય બદલ્યો હતો. બાગનો ઘોઠો બાગ પ્રબંધને આપી બાજીનાનો વેપાર કરવો એમ તેમને લાગ્યું. તેઓને પણ ચે સમજાવ્યું કે સ્મરણભૂમિના કંઠડા ન જ કરાય. બાગનો એક મુલ્ય પણ એવો નથી કે જે નિર્દોષ માણસોના લોહીથી ખરડાયેલો ન હોય. તેથી તેના વ્યાપારી ઉપયોગ કરવો એ બરાબર ન ગણાય. વળી આખો બાગ પ્રબંધની મિલકત થયો છે એમ પણ હિંદના બહુ બંદા અડગ સેવક મારફતે કહેવામાં આવ્યું છે એટલે એ બાગના ભાગલા ન થવા જોઈએ. છતાં જે જાગીદારોએ પોતાના મત ફેરવ્યા હતા તે તો તેવા જ રહ્યા. છેવટે પંડિતજીને અને સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીને અમુતસર જવું પડ્યું. હવે તેનો નીકાલ થઈ ગયો છે ને કાચું લખત પણ થઈ ગયું છે.

પાંચ લાખ

હિન્દીઓનું
યાત્રાસ્થાન

તેની કિંમત રૂ. પાંચ લાખથી ઉપર અંકાઈ છે, અને તે રૂપિયા ત્રણ માસની અંદર ભરી દેવાનો કરાર છે. એ તેટલી મુદતમાં પૂરી રકમ ન કરાય તો જમીન પ્રબંધને હાથેથી જતી રહેવાનો પૂરો ભય રહે છે.

એટલે હવે પૈસા ઝપાટાખંધ એકઠા કરવા એ બીજું પગલું રહ્યું. આ કાર્યમાં બધા પોતાનાથી બનવું આપે એ સારામાં સારું ગણાય ને પ્રબંધ શોધાવે તેમજ ચલાવે. આ બાગ અસાધારણ વસ્તુ છે, એ પવિત્ર સ્થાન છે. તેને આપણે યાત્રાના સ્થાન તરીકે જોઈએ તો માગ્યો જાય. ફ્રેંચેસને વખતે હબ્સે માણસો બાગ જોવા ગયેલા. હબ્સે તો એ જ કામને સારું આવેલા. હરિદ્વાર હિંદુનું યાત્રાસ્થાન છે. પણ તેમાં જૈન, શીખ ને ખ્રીસ્તીઓ પોતાને હિંદુ નથી ગણાવતા તે નથી આવી જતા. મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી, ચાહુદીને સારું તે તો યાત્રાસ્થાન નથી જ. જલિયાંવાલા બાગ હિન્દુસ્તાનમાં જન્મેલા અને હિન્દુસ્તાનમાં રહેનારા બધાને સારું પવિત્ર સ્થાન છે, અથવા આપણે બતાવવા માગીએ જાય. એની ઉત્પત્તિ દ્રેષ્ઠાવામાં નથી પણ નિર્દોષ મૂલ્યેલા તરફના પ્રેમભાવમાં છે. બાગનાં દર્શન કરીને આપણે જનરલ ડાયરની કોરતોને યાદ કરવા નથી માગતા. માણસો બૂલ કરતા આવ્યા છે. તેની બૂલ યાદ રાખી આપણે દ્રેષ્ઠાવ વધારતા નથી. પણ નિર્દોષ જીવોનું સ્મરણ બૂલી જવાય તો પ્રબંધ નાશ પામે. જે પ્રબંધમાં નિર્દોષ માણસો પોતાના વાંક વિના માર્યાં ભય તે પ્રબંધને ચડવાનો ભારે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો કહેવાય. તેવા કાર્યને યાદ રાખી એ પ્રબંધ તેને ન સદરે તે

નિર્દોષોનાં
મરણનું
સ્મારક

એમ ઉઠાડ પોતાના ધનની સંભાળ ન રાખી લીખારી બની બચ છે તેમ તે પ્રભુ પણ લીખારી બને; અને જો તે ધનનો સંગ્રહ કરે તો જરૂર આગળ વધે. પાંચસે કે એક હજાર નિર્દોષ માણસો જો જ્ઞાનપૂર્વક મૃત્યુની ભેટ કરે તો તેવાઓની પ્રબળી ઉન્નતિ એકએક થાય ને તેનું પરિણામ એટલું મહાન આવે કે તે એક ચમત્કાર તરીકે અંકાય. જલિયાંવાલા બાગમાં જે રીતે નિર્દોષ માણસોનું મૃત્યુ થયું તેમાંથી આપણે ચમત્કારી પરિણામ ભલે ન નીચબવી શકીયે, પણ તે બનાવ હિંદુમુસલમાનને એક કરવામાં, સમસ્ત હિન્દુસ્તાનની ભગ્નિતિ કરવામાં આ જમાનામાં મોટામાં મોટો ગણાયો. એટલે તેને આપણે ચિરમરણીય બનાવવો એ આપણી ફરજ છે.

આ વિચાર જો ઠીક હોય તો પાંચ લાખ રૂપિયા એકઠા કરવામાં નાના, મોટા, ગરીબ, તવંજર બધા ભાગ લઈ શકે. એક જ માણસ પાંચ લાખ રૂપિયા આપી દે તો આપણી મન્દતા, આપણા આગસને લીધે આપણે રાજ થઈયે, પણ બાગની પવિત્રતાની કિંમત ઓછી થાય. જો ત્રણ કરોડ વીસ લાખ માણસ એક એક પૈસો આપે તોયે પાંચ લાખ રૂપિયા મળે અને તે પ્રમાણે એકઠા થયેલાં નાણાંથી લેવાયેલી ભૂમિની પવિત્રતા અતિ વિશેષ હોય એ સૌ કોઈ કબૂલ કરશે. જો એક જ દિવસ ચિંતન કરી એટલા માણસો પોતાનો પૈસો આપે તો પવિત્રતા હજી વધે.

પાંચ લાખની
જરૂર

આજથી જ પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થયા છે કે આટલાં નાણાં એકઠાં કરવાને સાર કેવી ઝાઝ-વણ કરવી કે જેથી એકઠું કરવાનું ખર્ચ ઓછું થાય ને ચોરી ન થાય. બાગના ઉધરાણને બહાને હુમ્મ્યા માણસો પૈસા ઉધરાવી તેનો દુરુપયોગ કરશે એ ભય પેદા થયો છે.

હુમ્મ્યાઈનો
ભય

વ્યાવહારિક ઉપાય

આનો વ્યાવહારિક ઉપાય એ છે કે દરેક ગામડામાં પ્રામાણિક માણસે ઉધરાવવાનું કામ માથે લઈ લેવું. તેણે તુરત તે પૈસા મુખ્ય કમિટીને મોકલી આપવા. ઓળખીતા સિવાય બીજાને પૈસા ન જ આપવા. ઓળખીતા એટલે જેની ઉપર વિશ્વાસ હોય તે. ઓળખીતાએ પોતાના ગામના માણસોને તુરત હિસાબ આપી દેવા.

ઉધરાવવાની રીત

ઉધરાવનારે કોઈની પર દબાણ કરવું નહિ, માત્ર તેને પૂરી સમજૂતી આપવી. જોકે આપણે હેતુ પૈસા પૈસા ઉધરાવીને નાણાં એકઠાં કરવાનો હોવો. જોઈયે તોપણ સહુએ યથારાશ્તિ આપવું એ જ ચોખ્ખું છે. તવંજર અને ગરીબ એકસરખું આપે એવું જગતમાં બન્યું નથી ને બનવું ન જોઈયે એ તો દેખીતું જ છે. પણ તેટલું જ કરીને બેસી જવું એ ચોખ્ખું નથી. બધિલ્લ્યાબિલ્લ ફક્ત ન્યાયે પણ આપવું એ આપણું કર્તવ્ય છે. એમ કરવાથી બીજાની ઉધર બાલે ઓછો પડે છે ને કાર્ય વહેલું પડે છે. આપણે ભાગ આપીને સતોષ માની લેવો એ કંઈ સારું લક્ષણ છે. પ્રેમપૂર્વક થયેલાં દુરયોગમાં મહાહાજારો રહેલી હોય છે. પ્રેમ ભોવાળાં કાર્યને તાજબમાં ચુકવા ન જ કે.જે જોયે છે તે પ્રેમ નથી. તે તો વ્યાધારી

પ્રેમ વિ-
બાપારી
રૂઢિ

વૃત્તિ છે. અહીં વ્યાપારી વૃત્તિ અસ્થાને હશે. આ ઉધરાણું હિંદુ, મુસલમાન, ઈસાઈ, પારસી, બધામાંથી કરવાનું છે. મારી ઉમેદ છે કે 'નવજીવન'ના વાંચનાર પોતાનો પસંદિસો આ પવિત્ર કાર્યમાં આપશે. હાલ તુરત છ લાખનું ઉધરાણું કરવાનું છે એ હિસાબ ધ્યાનમાં રાખવો.

કમિટીનો રિપોર્ટ

કચારે બહાર
પડશે ?

હંટર કમિટીનો રિપોર્ટ માર્ચના પહેલા ઉક્તામાં વાઈસરાય સાહેબને મળશે એ આપણે વર્તમાનપત્રોમાં જોયું. આપણી કમિટીનો રિપોર્ટ તુરત જ બહાર પડવો જોઈએ. જુમાનીઓ છપાઈ રહેલા આવી છે. તે કાર્ય શા. જયકરે માથે લઈ લીધું છે. રિપોર્ટ ઘડાઈ રહેલા આંખે છે. રિપોર્ટ તપાસવા ને પાસ કરવા કમિટીના સભાસદો કાશીજીમાં સોળમી તારીખે ભેળા થવાના છે ને એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે ૨૦મી ફેબ્રુઆરીએ રિપોર્ટ પાસ થઈ છપાવા જશે. રિપોર્ટની છપામણીનું ખર્ચ મોટું આવશે, ને રિપોર્ટ અને પૂરાવો મળીને આઠ રૂપિયાની કિંમત થવાનો સંભવ છે.

તા. ૨૨-૨-૧૯૨૦

પંજબનો પત્ર

(૧૨)

ગુજરાત

‘ફુલવારી’ની
કળા

પંજબમાં ગુજરાત એ એક જલ્દો છે. તેમાં ગુજરાત મુખ્ય રાહેર છે. સન ૧૮૪૬માં શીખ યુદ્ધ આદ્યું તેમાં ગુજરાતની લડાઈ પ્રખ્યાત છે. ને મેદાનમાં લડાઈ થઈ હતી તે મેદાન પણ જોયું. આ જહામાં પણ માર્શલ હોં હતો તેથી ત્યાં હું ગયેલા. મુસાફરીમાં શ્રી. સરલા-દેવી ચોધરાણી સાથે હતાં.

ગુજરાતની પાસે જલાલપુર જટાં કરીને નાનું ગામડું છે. ત્યાં પણ જવાનું હતું. તે ગામડું કેવળ વણકરાનું છે એમ કહીએ તો ચાલે. ત્યાંનાં ઘેરાંઓ કાતિ છે, મરદો વણે છે. ત્યાંની નાની શેરી આખી હાથવણાટનાં કપડાંથી લોકોએ રાણુવારી સ્થૂટી હતી. આ કપડાં માત્ર સફેદ ખાદીનાં ન હતાં, પણ ખાદીને બાલ રંગી તેમાં હીરથી ચુંચણી કરી હતી. આવાં કપડાંને અહીં લોકો ફુલવારી કહે છે. એમાં સુંદર ભાતો પડેલી હોય છે તેથી તે ખાંખને પ્રિય લાગે છે. વિવાહ વખતે એવી ફુલવારી વરવહને ભેટ કરવામાં આવે છે અને તે વણાં કુદોમાં સંધરી રાખવામાં આવે છે. આ ફુલવારીના ખેસ વણાં ઘેરાં ઉપર જોવામાં આવે છે. તેના હવે લોકો પડકા પણ કરે છે. મારે સાદા ને જોડકાં કરી હોય તેમાં થણે લાગે તો આવી ફુલવારી ન હું જોઈ શકું. તેની પાછળ રહેલો પ્રેમ અને આનંદ આપે છે.

કુલવારીઓથી ભરેલી બનર જોઈ મને બહુ દિલગીરી પણ થઈ. મારે કદય ભરાઈ આવ્યું. આ સુંદર કળા અને હિંદુસ્તાનની આબાદીનું મોટામાં મોટું સાધન લગભગ નાષ્ટ્ર થવાની દશામાં આવી પડ્યું છે એ વિચારે મને ગમગીન કરી મુક્યા. એવી કુલવારીમાં જે શોભા, જે પવિત્રતા, પૈસાની જે રક્ષા હું જોઉં છું તે વિદાયતની સાડીઓમાં હું નથી જોઈ શકતા. કાંતવામાં હિંદુસ્તાનનાં ધરોની બરકત છે. તે ધરો જતાં બરકત હી ગઈ છે.

આ ગુજરાતમાં જોકે કમીશનરે માર્શલ લૉ નહોતો માગ્યો, તોપણ આવ્યો ત્યારે રખેને મુંબઈ ઇલાકાના ગુજરાતમાં હોય નહિ એમ માની તેણે તારથી પૂછાવેલું. આટલું નિર્દોષ પંબળનું ગુજરાત હતું. ત્યાં શું થયું એ તો હું લખવા નથી માગતો. પણ ઉપરની વાત ઢંટર કમિટી પાસે આવી ગઈ છે તેથી તેની યાદ અહીં આપી દઉં છું.

સરગોદા

ગુજરાત એક રાત રહી અમે સરગોદા ગયા. સરગોદા એ નવું વસેલું ગામ છે. નહેરોની નજીક એવાં કેટલાંક ગામો વસેલાં છે. આ ગામ શાહપુર જીલ્લામાં આવેલું છે. ત્યાં જવાનો હેતુ રીકુટાની ભરતી વખતે થયેલી ઇબની તપાસ કરવાનો હતો. સરગોદામાં અમે રાતે પહોંચ્યા. પણ લોકોના ઉત્સાહ રાતના દસ વાગે પણ મંદ કરી શકાય એમ ન હતું. ગામડાંમાંથી ઇબનેશ માણસો આવ્યાં હતાં, ને આખી બનરમાં અસંખ્ય બત્તીઓ જ લેવામાં આવતી હતી.

કદાવર કદ
૨૨૬

શાહપુર જીલ્લાના માણસો બીજા જીલ્લાઓ કરતાં જુદા જ પ્રદારના જોવામાં આવ્યા. તેઓ શરીરે કદાવર છે, છતાં ધણા મંદ, ભોળા ને નરક છે. સીપાર્થી બહુ દર છે અને પોતાની રક્ષા કરવા તદ્દન અસમર્થ છે. ઘણું લાગે આ લોકો મુસલમાન છે, પણ બખ્ષમરને લીધે તેઓ ચીમળાઈ ગયેલા હોવા જોઈએ. નહેરો ખોદાવાથી તેઓમાં બખ્ષમરો તો ઘણા ઓછા થયા છે. પણ લોકોને જાહેર જીવનની કંઈ જ તાલીમ નથી તેથી તેઓ નિરાધાર રહેલા છે.

મલકવાલ

સરગોદાથી અમે મલકવાલ ગયા. મલકવાલ ગુજરાત જીલ્લામાં રહેલ છે. મોટું જંગલનું સ્ટેશન હોવાથી તે બહુીનું થયું છે. ત્યાં માર્શલ લૉ હતો જ. મલકવાલના માણસો ઐટલા બધા દયાયેલા છે કે આગેવાનોની અમને નોતરવાની હિંમત ન હતી. પણ આમ અને આગેવાન વચ્ચે અત્યારે પૂરો મેળ નથી. તેથી લોકોને ખબર પડી એટલે તેઓએ તો સ્ટેશન જ ભરી મુક્યું; ને આસપાસનાં ગામડાંમાંથી એટલા બધા માણસો આવી પડ્યા કે બિલકુલ સાંતિ મળી જ ન શકે. આગેવાનો ડરના માર્યા દૂર જ રહ્યા. મલકવાલમાં રાત રહેવાનું હતું. સવારે આસપાસનાં ગામડાંમાંથી વાલ વગાડતાં ઓપુકેષોએ આવીને અમને બધાને જગાડી મુક્યા, અને માણસો એટલા બધા ભરાઈ ગયા કે નીરાંત બાળીને બેસી શકાય કે કંઈ હીકત લઈ શકાય એવું રહ્યું જ નહિ. ઉપર નજીકના મેદાનમાં લોકોને હું લઈ ગયો

આગેવાન
વિ. આમ

અને ત્યાં સભા ભરી ત્યારે જ કંઈક શાંતિ મળી શકી. આ બધી સભાઓમાં ભેકે હબરો માણસો હોય છે છતાં પ્રમુખ અને ભાષણ કરનારો હું જ હોઈ છું, અથવા પ્રમુખ નથી જ હોતા એમ કહીયે તોપણ ચાલે. દિવસે દિવસે આ સભાઓમાં સ્ત્રીઓની હાજરી વધતી જવામાં આવે છે. મલકવાલથી ૧૧ વાગે અમે લાલામુસા જવા ઉપડયા.

સ્ત્રીઓનો દેખાવ

આ મેઇન લાઈન ઉપર જંકશન સ્ટેશન છે અને મલકવાલથી અઢી કલાકનો રસ્તો છે. વચમાં ચાર પાંચ સ્ટેશન આવે છે. આ સ્ટેશનો ઉપરનો દેખાવ વર્ણવ્યો નય એમ નથી. લગભગ દરેક સ્ટેશને થોડી મિનિટને સારૂ ટ્રેન રોકાયે છતાં સેંકડો માણસો—પુરુષો અને સ્ત્રીઓ—આવી ચડતાં હતાં. વચમાં બાહુદીન કરીને એક સ્ટેશન છે. એ ગામ પ્રમાણમાં મોટું ગણાય. સ્ટેશનની આસપાસ મારી નજર પહોંચી શકે ત્યાં સુધી પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ભરાઈ ગયાં હતાં, અને સ્ત્રીઓ મને મળવાને પુરુષોની સાથે હરિફાઈ કરી રહી હતી. દરેક જગ્યાએ સ્ત્રીઓએ પોતે હાથે કાંતેલા સૂતરની પ્રસાદી મને મળ્યાં કરતી હતી. પણ ધીંગા કરીને સ્ટેશન છે ત્યાં ટ્રેન પાંચ સાત મિનિટ રોકાતી હશે; ત્યાંનો દેખાવ તો મને અદ્ભુત જણાયો. પુરુષોની પાછળ સ્ત્રીઓ હભી હતી ત્યાંથી સ્ત્રીઓએ સૂતરના ગોળા અથવા ચાંદીઓ એક પછી એક ફેંકવા જ માંડી, અને અમે ટ્રેનમાં રહેલા તેમજ વચમાં રહેલા પુરુષો તે ઝીલી લેતા હતા. સ્ત્રીઓનો ભાવ હું સમજી શક્યો હતો અને મારે કદય હર્ષથી ઉભરાઈ જતું હતું. આટલી બધી સ્ત્રીઓ આવો અદ્ભુત ભાવ કેમ બતાવે છે એ સવાલનો જવાબ મને વિશેષે ધીંગા સ્ટેશન ઉપરના ચમત્કારથી મળ્યો. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે પંચબની સ્ત્રીઓ મારો સન્દેશો સમજી ગઈ છે. તેઓને ભારતી આંધ્યું છે કે સ્વદેશી એ કેવળ હિંદુ-સ્તાનનો પૈસો બચાવવાનો જ ધંધો નથી પણ સ્વદેશીમાં સ્ત્રીઓના શીયળની રક્ષા છે, સ્વદેશીમાં ઈશ્વરભક્તિ છે અને સ્વદેશીમાં હિંદુસ્તાનનો શુદ્ધ છટકારો છે. વળી સ્ત્રીઓ સત્યાગ્રહનો નિર્દોષ સંદેશો અનાયાસે પોતાની પ્રેરણાશક્તિથી વગર સમજાવે સમજી ગઈ છે અને તેથી તેઓને ભારે શાંતિ અને આશ્વાસન મળ્યાં છે. તેઓ એમ માને છે કે જે મારા સંદેશાનો હિંદુસ્તાન અમલ કરે તો હિંદુસ્તાનમાં અને હિંદુસ્તાનની મારફતે જગત-માં શાંતિ ફેલાય અને સત્યયુગ ફાગળ થાય. એ બધું આ જમાનામાં થાઓ થા જ નથી એમ છતાં શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા જેવી આ બંને વસ્તુ છે એમ સ્ત્રીઓ સમજી ગઈ છે, અને તેથી સ્ત્રીઓ નિર્ભયપણે વધારે જગ્યામાં મારી પાસે આવતી થઈ ગઈ છે. પ્રેમપૂર્વક, દેવ વિના આપણી સામેતાની સાથે બરાબરી કરી લડી શકાય, અમલદારોને તેમના દોષ નિર્ભયપણે સંભળાવી શકાય અને અમલદારોને તે સંભળવા પડે, એ બધું જોઈને સ્ત્રીઓ હર્ષવેલી થઈ ગઈ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી થતી એવી ખાતરી મને મારી આ મુસાફરી દરમિયાન થઈ છે.

સ્ત્રીઓનો
અદ્ભુત
ભાવ

સ્ત્રીઓ
સત્યાગ્રહ
સમજી છે

આત્મજ્ઞાપી
નથી

આમાં કયાંયે આત્મજ્ઞાપી આવી નય છે એવો ભાવ વાંચનારને ન થાઓ એમ હું કહ્યું છું. હંટર કમિટીને મારી અપૂર્ણતા વિષે મેં જ જવાબ આપ્યો એ કંઈ મારું વિનયનો

સચક જ ન હતો. એ જવાબ અક્ષરશઃ બંદોબસ્ત હતો. મેં કહ્યું કે હું સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહી હોવાનો દાવો નથી કરી શકતો. સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહી હોઈ તો આ વાક્ય લખવાપણું પણ મને ન રહે. આત્મસહાધાનો આરોપ મારી ઉપર રખેને આવી નવ્ય એરો લાયક પણ મને હોય નહિ. મારાથી મારી પોતાની પ્રશંસા કાઢી પણ વખતે નહિ જ થતી હોય એવો દાવો કરવાની હિંમત હું નથી કરી શકતો. પણ વાંચનારને સત્ય ઉપર, સ્વદેશી ઉપર સંપૂર્ણ રસ ઉપલવવાને ખાતર હું જ્ઞાનપૂર્વક અને સાવધાનાથી આટલું કહેવાની રત્ન લઉં છું કે પંબળની સ્ત્રીઓનો અલાકિક ભાવ મારા નત પ્રત્યે છે એમ હું નથી માનતો. પણ જે સત્ય એમણે મારામાં જોયું છે અને સ્વદેશીની જે સરળતા એમણે મારી મારફતે અનુભવી લીધી છે તેથી તેઓ અત્યારે મારી ઉપર મોહાઈ પડી છે. પુરુષોનો પ્રેમ કઈ આછો નથી. પણ એ પ્રેમની નિર્મળતાને વિષે મને વહેમ છે. હું સરકારની સામે લડવાવાળો છું એમ સમજીને કેટલાક મારી ઉપર ભાવ રાખે છે. કેટલાક એમ માને છે કે હું કહેતો નથી છતાં ખૂબ વેર-ભાવથી ભરેલો છું; માત્ર એ ભાવને હું કાર્યક્રમ હોવાથી છપાવી રાખું છું. કેટલાક એમ માને છે કે મારામાં લડવાની શક્તિ તો સરસ છે, પણ બુદ્ધિની ખામીને લીધે હું મૂર્ખ છું; તોપણ મારી લડવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો અને તેટલા પૂરતો મારા ઉપર ભાવ બતાવવો એ અનુચિત નહિ ગણાય. અને બાકી રહેલા પોતે સત્ય અને સ્વદેશીના પ્રેમી હોવાથી હું તેઓના કરતાં આ બંને બાબતોમાં વધારે અનુભવી છું તેથી નિર્મળ ભાવ રાખે છે. આમ પુરુષોનો ભાવ મિશ્રિત છે એમ મારી શંકા હોવાને લીધે અનેક પુરુષો મારી આસપાસ વીંટળાઈ નવ્ય છે ત્યારે હું મુંઝાઈ જઈ છું, ગમરાઈ છું, અને તેઓ અને હું બંને અનર્થના કરનારા થઈ પડીએ એવો મને ભય રહ્યાં કરે છે. પણ સ્ત્રીઓને વિષે તો એવું મને સ્વપ્ના-માંયે નથી થતું. તેઓ એક જ ભાવથી મને મળવા ઇચ્છે છે, તેથી હાલની મેદાનીમાં તેઓની હાજરી મને શાંતિ આપે છે અને સત્યાગ્રહ તેમજ સ્વદેશીની ઉપર મારા અર્ધાને વધારી મારી દંદાને વધારે દંદ કરી મને વધારે જુરસો આપે છે અને મારા એ કાર્યને વિષે મને વધારે પ્રવૃત્ત કરે છે. સ્ત્રીઓના જોડેલા જ નિર્મળ ભાવ જોઈ હું પુરુષોમાં પેદા કરી શકું તો એક વર્ષની અંદર હિંદુસ્તાન કેટલે ઉંચે જઈ શકે તેનો આંક મેંથી નહિ શકાય; અને સ્વરાજ્ય એ તો હું હસ્તામલકવતું સમજું છું.

પુરુષોનો
મિશ્ર ભાવ

સ્ત્રીઓનો
નિર્મળ પ્રેમ

શ્રી. સરલાદેવીની પાસે તેમના એક મુશ્કલમાન નોકરે વાત કરી, અને એ બહેને મારી પાસે વાત કરી; એ હું રજી કરી તેનું મનન કરવા વાંચનારને વીનવી આ પત્ર બંધ કરીશ. સરલાદેવીને ઘણું સ્ત્રીપુરુષો માતાજી કહીને આવડારે છે. આ નોકરે કહ્યું: “માતાજી, મહા-ત્માજી ચરપે કાંતવાની વાત બધી સ્ત્રીઓની પાસે કરે છે એ કંઈ વગરસમજે કરતા નથી. એ તો પુણ્યને જાણનાર પુરુષ છે, અને તેમાં હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓના ધર્મ રહી શકે એવું માને છે, અને એ ખરે છે તેથી એમ કરે છે.” આ નોકર નીમાજી અને ભંડો છે એમ મને શ્રીમતી સરલાદેવીએ વાત કરતાં જણાવ્યું અને સ્વદેશી વિષેના તેના વિચારો મારી પાસે મુક્યા. આ કહેવાતા અજ્ઞાની માણસની પાસે આટલું ઉઠાપણું છે એમ જોઈ સરલાદેવી

‘અજ્ઞાની’નું
ઉઠાપણું

ચક્રિત થયાં. હું રાજ થયા, પણ મને આશ્ચર્ય થયું નહિ. અજ્ઞાની કહેવાતાઓની ખીસે મેં જેટલું જ્ઞાન જોયું છે અને તેમની પાસેથી હું જેટલું જ્ઞાન મેળવી શક્યા છું તેટલું મને ખીન્નેથી નથી મળ્યું.

(લાહોરથી જતાં, માહ વદ ૧૧)

તા. ૨૬-૨-૧૯૨૦

હિંદુમુસલમાન એકતા

અપૂર્વ એકતા **હિંદુમુસલમાન** વચ્ચે જેવી એકતા અત્યારે ફેલાયેલી છે તેવી આ જગતમાં કદી નથી ફેલાયેલી એમ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય. એ એકતા અવિચળ રહે એવું આપણે બધા ઇચ્છીએ. પણ જ્યાં સુધી એ ઇચ્છા મુજબ આપણે પ્રયત્ન ન હોય ત્યાં સુધી એ એકતા નભે નહિ, તેમાં વધારો ન થાય.

એકતા કેમ
વધે ?

એ એકતા કેવળ સ્વાર્થથી જ મેળવાયેલી હશે તો સ્વાર્થ સયાં પછી નહિ નભે એમાં કંઈ શંકા નથી. તેથી એકતા વધવાનાં કારણો તપાસવાં એ જરૂરનું છે.

મને કેટલાક મિત્રોએ આ વિષય બાબત સવાલો કરેલા છે, તેનો જ જવાબ મેં આપ્યો છે તે અહીં હું આપી જાઉં તો કેટલીક ગેરસમજ દૂર થવાનો સંભવ છે.

ખિલાફતના સવાલમાં હું આગળપડતો બાગ લઉં છું. તે ફીક નથી એમ કેટલાકનું માનવું છે. તેમાંનો એક પક્ષ એમ કહે છે કે હિંદુમુસલમાન વચ્ચે હાડવેર છે એ તે કેમ જાય? આ પ્રશ્નનો જવાબ હું આ સ્થળે આપવા નથી ઇચ્છતો. માત્ર એટલું જ કહીશ કે એવો સવાલ કરીએ તો અનેક ગુચવાડ ઉકેલવા અશક્ય જ થઈ પડે. પુરુષપ્રયત્નથી બધું થઈ શકે એમ કહેવાય છે, ને બને છે એમ પણ આપણે જોઈએ છીએ. તો આ કામમાં એવી અશક્યતા માની લેવાનું જરૂર કારણ નથી.

ખિલાફતમાં
ન્યાય

ખીન્ને પક્ષ કહે છે કે ખિલાફતનો સવાલ બસે મુસલમાનોના દીનનો હોય, પણ તેઓ ઇન્સાર પર નથી. તુર્કીની સાથે આપણને શો સંબંધ? તુર્કીના અન્યાયનો પાર નથી. તેઓનું જીલમી રાજ્ય પાછું સ્થપાય તેમાં દુનિયાને શો લાભ? આવા અનેક પેટાસવાલો થયા છે. બધાનો જવાબ આપવા બીજી વેળા પ્રયત્ન કરીશ. મુખ્ય મુદ્દા આ પ્રસંગે તપાસીશ. ખિલાફતના મામલામાં મુસલમાનો તદ્દન ન્યાયના રસ્તા પર છે એમ હું માનું છું. ધર્મની લાગણીની જ વાત હોય પણ આપણી બુદ્ધિ તેવી લાગણી કબૂલ ન કરે તો આપણે આવા સવાલમાં મદદ કરવા બંધાયેલા નથી એમ

પણ હું કબૂલ કરું છું. પણ ખિલાફતના સવાલમાં ધર્મના સવાલ કરે મુકતાં પણ તેઓ ન્યાયના રસ્તા પર જ છે. લડાઈ વેળા દેશોની જે સરહદ હતી તે જળવધી ને કાઢને સળ કરવાના ઇરાદાથી જરાયે તુકસાન ન કરવું એ ધોરણ મિત્રરાજ્યોએ સ્વીકારેલું, પ્રેસિડન્ટ વિલ્સને કબૂલેલું. મુસલમાનો આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરાવવા મુશ્કેલ છે. તેઓ કહે છે કે તુર્કીની જે સત્તા ૧૯૧૪ના ઑગસ્ટમાં હતી તે કાયમ રહેવી જોઈએ; અરબિયા અને મુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થળોનો કબજો ખલીફાના હાથમાં રહેવો જોઈએ. સુલતાનની ખ્રિસ્તી યાહુદી રાયના હકોનું રક્ષણ થાય એવી જે વ્યાજબી ગણાય તે ખોળાધરી મુકતાનના મરત્યાને ઇબ્ન ન પહોંચે તેવી રીતે ભલે લેવાય. આરબોની સ્વતંત્રતા ભલે જળવાય. આમાં કયાંયે ગેરવ્યાજબી માગણી હું જોતો નથી. એમાં તુર્કીના કહેવાતા જુલમનો જવાબ આવી જાય છે. આવા પ્રકારનાં વચનો ખ્રિષ્ટિય પ્રધાને આપ્યાં છે. હવે જે આટલું ન મળે તો મુસલમાનોને ભારે ગેરમનસાઈ થાય ને તેમની ધર્મની લાગણી દુખાય. એટલે હું માનું છું કે પંડેશી પ્રત્યેની આપણી ધરજ જે આપણે અદા કરવા માગતા હોઈએ તો મુસલમાન ભાઈઓને મદદ કરવાની આપણી પૂરી ફરજ છે.

પણ સનાતની હિંદુ મને કહે છે કે ભલે એ મદદ કરીએ, પણ હિંદુ હવે તો એક પાસે પાણી પીએ છે, જોડે જમણુ જમે છે ને દીકરાદીકરીની લેવડદેવડ કરવાની વાતો ચાલે છે. સનાતનીનો આ ભય ખરો છે. પણ તેને સારૂ સંજળ કારણ નથી. ખિલાફતના મામલામાં મદદ કરવાને સારૂ એક પાસે પાણી પીવાની, સાથે ખાવા-પીવાની કે દીકરાદીકરી લેવાદેવાની જરૂર જરાયે નથી. હિંદુ પોતાના ધર્મ સુસ્તપણે પાળતાં છતાં જ્યારે મુસલમાનને પોતાના ભાઈ સમાન ગણે ત્યારે જ એકતા થાય. હું મારા દીકરાએ પીધેલો પ્યાલો સાફ કર્યા વિના ન વાપરું ને મેં એકા કરશે પ્યાલો તેને ન વાપરવા દઉં; છતાં મારા દીકરા ઉપરનો મારો પ્રેમ ઓછો થતો નથી. ભાઈ-બહેન નથી પરણતાં, પણ ભાઈબહેનની વચ્ચેનો નિર્મળ સ્નેહ આપણે કયાં ગોતવા જઈશું? એક ગોત્રમાં ઘણા હિંદુ નથી પરણતા, છતાં તેથી તેઓની એકતામાં ખામી નથી આવતી. ખરું તો એ છે કે જે આપણે પાણી, ભાણા અને ખેડી વહેવાર એ એકતાને સારૂ જરૂરના છે એવું માનીએ તો હિંદુમુસલમાન વચ્ચે એકતા થાય જ નહિ. તેથી જ્યારે જ્યારે હું સાંભળું છું કે હિંદુમુસલમાનોએ એક પાસે પાણી પીધું, તેઓ એક શાળાએ જમ્યા ત્યારે ત્યારે હું દિલગીર થાઉં છું, કેમકે એવી વાતો સાંભળીને પણ સુસ્ત હિંદુનું મન દુભાય. દુભવવાનું કારણ હોય તો દુભવવું એ જુદી વાત છે. પણ જ્યાં એક પાસે પાણી પીવામાં એકતા નથી રહેલી ત્યાં તે કિયાને

એકતા અને
ભાણાવહેવાર

આગળ મુઠ્ઠી તેને એકતાની નિશાની ગણવી એ એકતામાં વિધ્ન નાંખ્યા સમાન છે. હું તો એમ માનું છું કે આપણે ખાવાની ક્રિયાને ખોટું મહત્ત્વ આપી, મંદવાડ ને બૂખમરો વહેરી લીધા છે ને સંયમને અધરો કરી મુક્યો છે. જેવી શૌચક્રિયા તેવી જ ખાવાની ક્રિયા છે. ખન્ને મેલી ક્રિયા છે. તે એકાંતે જ કરવા લાયક છે. આપણને ખાવામાં ઘણો રસ આવે છે તેથી એ વિષયને ઉઘાડી રીતે ભોગવી એ પણ શરમ છોડી બેઠા છીએ. ઘણા મર્યાદિત હિંદુ ખાવાની ક્રિયા પ્રભુનું નામ લઈ શરીરચાત્રાને અર્થે એકાંતમાં કરે છે, એ અનુકરણ કરવા જેવું છે એમ હું તો માનું છું. પણ મારી માન્યતા ભલે બૂલભરેલી ગણાઓ. મારે તો એટલું જ સિદ્ધ કરવું છે કે હિંદુ-મુસલમાનમાં સંપ વધારવા સાર સાથે ખાવાપીવાની જરૂર નથી. ખાવાપીવાનો સવાલ ઉઠાવવો એ સંપમાં વિધ્ન કરવા જેવું છે.

એકતા અને
બેટીવહેવાર

હવે બેટીવહેવાર તપાસીએ. ઘણા હિંદુમુસલમાન પોતાની સ્વચ્છાએ સાથે ખાય છે તે હિંદુ સંસાર સહન કરે છે. પણ બેટીવહેવાર તો ક્યાંયે નથી; અને તેને ઉત્તેજન અપાય તો હિંદુ ધર્મનો લેશ્મ ચાય. હિંદુમુસલમાન પરણીને એકબીજાનો ધમ પૂરો જાળવી શકે એ હું અશક્ય માનું છું. ધાર્મિક ભાવના વિનાના મનુષ્ય નિરર્થક છવે છે. એ ભાવના શુદ્ધ રાખવી હોય તો એકબીજા વચ્ચે બેટીવહેવારનો સવાલ ઉઠી શકે જ નહિ. હિંદુ કે મુસલમાન પોતાના ધર્મને વિષે મંદ રહી એકતા રાખે એ એકતા ખરી નથી. એ હિંદુમુસલમાનની નથી. આપણે તો હિંદુમુસલમાનની એકતા ધ્વંસીએ છીએ. તે મેળવવી હોય ને તેને નિરંતર નભાવવી હોય તો આપણે બેટીવહેવારનો છેદ ઉઠાવવો જ જોઈએ. મારી માન્યતા છે કે સ્વસ્ત મુસલમાનોની પણ એ જ લાગણી છે. મુસલમાન હિંદુને હિંદુ તરીકે ન જ પરણી શકે. એવાં જોડાંની પ્રજા કયો ધર્મ પાળે ? એકે બીજાનો ધમ અંગીકાર કરવો જ જોઈએ, અથવા ખન્નેએ ધર્મહીન થઈ રહેવું જોઈએ, અથવા નવો પંથ સ્થાપવો જોઈએ. એકે દશમાં હિંદુમુસલમાનની એકતાનો સમાવેશ નથી. માફ સ્વપ્ન તો એ છે કે તિલકધારી કંઠીબંધ વૈષ્ણવ અથવા વિભૂતિ અને રુદ્રાક્ષની માળાથી વિભૂષિત સંધ્યાસ્નાનાદિ નિયમસર કરનાર હિંદુ, અને નીમાળ પરહેજગીર મુસલમાન સહોદર થઈ રહી શકે. પ્રભુની ઇચ્છા હશે તો એ સ્વપ્ન ખરું જ પડશે.

નિઃસ્વાર્થ
વકીલાતનું
ખજ

શંકાર્થી ઘેરાયેલ કોઈ ભાઈ કહેશે કે ખિલાસ્તના મામલામાં મદદ કર્યાર્થી એકતા વધતી હોય તો વકીલ અને અસીલ વચ્ચે પણ એકતા હોય. આ શંકામાં બે બૂલો જોઈ છે. હિંદુસ્તાનના અસીલ તો એવા ગરીબ છે કે પોતે પૂરું બાકું આપ્યું

છે એવા બાહુતી વફાલને પણ પૂજે છે. પણ જ્યાં વફાલાત બદલો ધૃષ્ટતી નથી ત્યાં તો તે વફાલાત અસીલને ગુલામ તરીકે ખરીદી લે છે. દાદાબાઈને જેણે દીઠા પણ નથી, જેની સાથે દાદાબાઈ ન જ જમે એવા રક્તપિત્તથી પીડાતા હિંદી પણ એ વફાલને પૂજે છે. ગોખલેની બાડા વિનાની વફાલાતે તેમને અમર પદ આપ્યું છે. જે બાવીસ કરોડ હિંદુ ગ્રાનપૂર્વક ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાનોની વફાલાત કરે તો હું માનું છું કે તેઓ આઠ કરોડ મુસલમાનોના મતને સદાને સાર હરી લે. મૌલ્વીના અબદુલ બારી સાહેબને ત્યાં હું પ્રેમબાવથી રહ્યો. તેમણે મારે સાર બ્રાહ્મણ રસોડાયાને બોલાવ્યો ને મારું દૂધ પણ તેને હાથે ગરમ કરાવ્યું. પોતે માંસાહારી છે, પણ મને તેમનાં ઘરમાં માંસ જોવા પણ ન દીધું. આવી મર્યાદા જળગતી તેથી અમારી વચ્ચેની મિત્રતા ઘટી નહિ પણ વધી.

પંજબનો પત્ર

(૧૩)

પંજબ છોડયું

આ પત્ર તો હું આશ્રમમાં બેઠો પ્રાર્થનાના સમય પછી લખવા બેઠો છું. આશ્રમમાં લખાયેલો પત્ર પંજબનો પત્ર કેમ કહેવાય ? આને પંજબનો પત્ર કહેવાની ધૃષ્ટતા કરે છું, કારણકે મારો આત્મા તો હજી પંજબમાં જ વસે છે. પંજબીઓની સરળતા, સાદાઈ, ભોળાઈ, ઉદારતા અને તેઓનાં દુઃખ મારાથી વિસરી જ શકાતાં નથી. તે દુઃખમાં થોડોયે ભાગ લઈ હું પવિત્ર બન્યો છું. તુલસીદાસે ગાયેલા દયાધર્મનો—પ્રેમધર્મનો મહિમા હું વધારે સમજી શકું છું. અને મને અવકાશ મળશે તો કેઈ વેળાએ ધર્મપાલનનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો હું વાંચનારની આગળ રજૂ કરીશ.

પણ મારો આત્મા પંજબમાં વસે છે એથી જ આને પંજબનો પત્ર હું નહિ કહી શકું. આ પત્રમાં મુખ્યત્વે પંજબની જ વાત હશે તેથી પંજબ બહાર લખાયા છતાં પંજબનો પત્ર કહી શકાય.

કાશીની યાત્રા

ગયે અકવારિયે પંજબના ગુજરાત જીલ્લાની મુસાફરી હું વર્ણવી ગયો. એ મુસાફરી પછી કમિટીના રિપોર્ટને ખાતર મુસાફરી કરવાનું નહોતું રહ્યું. વળી કમિટીનો રિપોર્ટ પૂરો કરવાનો વખત પણ આવેલો. તેથી બધા કમિશનરે મળી તે ક્યાં વાંચવો એ સવાલ થઈ પડ્યો. માં મોતીલાલજી નેહરૂ, રા. ચિત્તરંજન દાસ અને માં પંડિત માલવીયાજીને અનુકૂળ સ્થાન કાશીનું થઈ પડે એમ હતું, તેથી બધાએ કાશી જવું એમ ઠરાવ થયો. રા.

‘પંજબનો પત્ર’ કેમ ?

પંજબ વિષે રિપોર્ટ

જયકર લાહોર આવી પહોંચ્યા હતા. તેથી તેઓ, રા. સંતાનમ અને ઠા. પરસરામ તથા લાલા હરકીશનલાલ, એટલાએ તા. ૧૫ મીએ કાશીજી જવા લાહોર છોડ્યું. રસ્તામાં લાલા ગિરધરલાલ અમૃતસર સ્ટેશને મળ્યા. મારી સંભાળ રાખવા ઠા. જીવરાજ મહેતા પણ સાથે નીકળી પડ્યા હતા. અમે તા. ૧૬મીએ કાશીજી પહોંચી ગયા. સ્ટેશન પર માં પાંડત માલવીયાજીનાં અને આપણા ધર્મપરાયણ સાક્ષર ભાઈ આનંદશંકર કુવનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થયા.

રિપોર્ટ લખવાની ફરજ મારી ઉપર નાંખવામાં આવી હતી. તે હું લાહોરમાં પૂરો નહોતો કરી શક્યો. એટલે હું તો આખો વખત તે પૂરો કરવામાં ગાળતો હતો અને બીજા કમીશનરો લખાઈ ગયેલો રિપોર્ટ વાંચવામાં ગાળતા હતા. કમીશનરોએ મારી રક્ષા કરી. મારી ઉપર અનન્ય પ્રેમ બતાવી મને ઉગારી લીધો. એ સ્મરણ મને હંમેશાંને સાથે રહી જશે. માલવીયાજીના પ્રેમનું વર્ણન તો કર્યું જ નહિ. તેમણે મારી ચોક્કસ જ કરી. અમે એક ધડી પણ સેવાધર્મની વાતો કર્યાં વિના ન રહીએ એવો અમારો સંબંધ હોવા છતાં અમે બન્નેએ વાતો નહિ કરવાનો સંયમ પાળ્યો. આનંદશંકરજીની સાથે ઘણીયે વાતો કરવાનું, તેમનો કાશીજીનો અનુભવ સાંભળવાનું મન થાય ને રોકવું પડે. આમ પવિત્ર અને પ્રેમમય વાતાવરણમાં રિપોર્ટનું કાર્ય પૂરું થયું ગણાય. રિપોર્ટ માર્ચ માસની શરૂઆતમાં બહાર પડશે એવી ઉમેદ રાખી શકાય.

અરુણોદય

ગંગાતટે
અરુણોદય

અમારું રહેવાનું ગંગાજીના તટ ઉપર પડિતજીની સાથે જ હતું. અરુણોદય અને સૂર્યોદયના દેખાવ બંધી જગ્યાએ જોવું હોય છે, પણ ગંગાજીના તટ ઉપર તો તે દેખાવ મને અદ્ભુત જ લાગ્યા. વાદળમાં જેમ જેમ પ્રકાશ વધતો જાય તેમ તેમ ગંગાનાં પાણી ઉપર સુવર્ણ-મય તેજ વધે અને છેવટે જ્યારે સૂર્ય બરાબર દક્ષિમર્થદા પર આવે ત્યારે તો પાણીમાં એક મેટી બેટી સુવર્ણરત્ન જ લેાય નહિ એવું લાગે. એ જોતાં આંખ ધરાય જ નહિ ને ભક્તજનોના કંઠમાં તો ગાથત્રીનો મંત્ર તેની મેળે જ આવી ચડે. સૂર્યની ઉપાસના, નદી-જોનો મહિમા, ગયત્રીમંત્રનો અર્થ આ જોવું દેખાવ પછી કંઈક વધારે સમજાય.

હિન્દુ ધર્મ
સ્વચ્છ કેમ
થાય ?

આ જ જગ્યાએ ચાલતાં મને આપણા દેશને વિશે અભિમાન આવ્યું, તેમજ મને આજની સ્થિતિ વિચારતાં દુઃખ થયું. નદીને કિનારે જ લોકોને શીયાદિ કરતાં મેં જોયા. 'જંગલ' જગ્યા છોડી આપણે નદીએ જતા થયા. આ પવિત્ર સ્થળ પાસે આપણે આંખો મીચીને ઉઘાડે પગે કરી રાક્ષીએ એવી સ્થિતિ હોવી જોઈએ, તેને બદલે આપણે ઘણી સંભાળપૂર્વક જ ચાલતું રહ્યું. અને એ સ્થળેથી ગંગાજી પીતાં પણ સ્નેહ આવે. વળી આ ગંદકીનો ખ્યાલ પૂરો નથી થયો ત્યાં કાશીવિશ્વનાથનું મંદિર પણ મને યાદ આવ્યું. મંદિરની પાસેની સાંકડી શેરી, ત્યાંની ગંદકી, ત્યાં જોયેલો સંડેલાં કુલોનો દગલો, ત્યાંના પૂજારી આરુણોની કઠોરતા ને મહિનતા—આ વિચારથી મેં નિઃશ્વાસ મુક્યો ને હિંદુની પડતીનું કારણ યાદ આવ્યું. ને તે પરથી વિચાર પડિતજી ને તેમના કૃત્ય ઉપર આવ્યા. કાશી વિશ્વ-

વિદ્યાલયની સફળતા પરથી તેમની પરીક્ષા બંધિયમાં થશે. તેમાં તેઓ ઉત્તીર્ણ થશે કે ? તેમના ધર્માચરણનો, તેમના ત્યાગનો, તેમની ભારતવર્ષની ભવ્ય સેવાનો ખ્યાલ આવ્યો. તેમનો જમણો હાથ કુવળ છે. અને એમ બે મોટા ધર્માચરણી પુરુષોના હાથમાં વિશ્વ-વિદ્યાલયનો કારભાર છે એ યાદ કરી મેં આશ્વાસન લીધું. જે વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થી ધાર્મિક, વિદ્વાન નીવડે તો મંદિર તેમજ ગંગાના કિનારાની સ્વચ્છતાની આશા રાખી શકાય એમ અને હાલું. વિશ્વવિદ્યાલયમાં તે શક્તિ હોય ન હોય, હિંદુ ધર્મમાં આવી ગએલી બાલ તેમ આંતરિક મહિનતા કાઢવાના ઉપાયો રચવા એ દરેક હિંદુનું કાય છે, ને દરેક હિંદુ પોતાને ઘેર બેઠા તેનો ઉપાય આજથી જ રચવો શરૂ કરી શકે છે. પોતે પોતાની સ્વચ્છતા પરી સંભાળે તો કાશીવિશ્વનાથમાં એની મેળે જોઈતી સ્વચ્છતા આવી જશે.

વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ

વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓને બે બોલ કહેવાની પરિતજની આજ્ઞા થતાં મેં કાશી છાત્રયું તેના પહેલાં, તે જ દહાડે સવારના ૭-૩૦ વાગે મેં તેઓ પાસે વિદ્યાર્થીજીવન વિષે મારા વિચારો રજૂ કર્યા. વિદ્યાર્થીની અવસ્થા એ સંન્યાસની અવસ્થા સમાન છે, તેથી તે દશા પવિત્ર અને શ્રદ્ધાચારીની હોવી જોઈએ. અત્યારે વિદ્યાર્થીઓની આગળ બે સભ્યતા તેમને વરવા હરિકાંધ કરી રહી છે—પ્રાચીન અને અર્વાચીન. સંયમ પ્રાચીન સભ્યતામાં પ્રધાનપદ ભોગવે છે. પ્રાચીન સભ્યતા આપણને કહે છે કે માણસ જેમ જ્ઞાનપૂર્વક પોતાની હાજતો ઓછી કરે તેમ આગળ વધે છે; આધુનિક એમ શીખવે છે કે પોતાની હાજતો વધારી મનુષ્ય પોતાની પ્રગતિ કરી શકે છે. સંયમ ને સ્વચ્છદંત્ર વચ્ચેનો ભેદ જેટલો ધર્મ અધર્મ વચ્ચે છે તેટલો છે. સંયમમાં બાલ પ્રવૃત્તિને આંતરિક પ્રવૃત્તિના કરતાં યોગ્ય પદ અપાયું છે. સંયમ-મય પ્રાચીન અવસ્થાને બદલે સ્વચ્છદંત્રમય આધુનિક સભ્યતાનો સ્વીકાર થવાનો ભય રહે છે. એ ભય દૂર થવામાં વિદ્યાર્થીઓ બહુ સહાય કરી શકે છે. વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા તેઓના જ્ઞાનથી નહિ થાય પણ તેઓના ધર્માચરણથી જ થશે. આ વિદ્યાલયમાં ધર્મશિક્ષણ અને ધર્માચરણને પ્રધાનપદ આપવું જોઈએ. એમ થવામાં વિદ્યાર્થીઓની પૂરી મદદ જોઈએ. પરિતજ પોતે ધર્માચરણી છે. તેમણે એક ધર્માચરણી પુરુષને એટલે આનંદ-શંકરભાઈને વિદ્યાલયમાં લાવી વિદ્યાર્થીઓને તક આપી છે. તેનો લાભ લઈ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની વિદ્યાને ધર્મથી શોભાવે એમ હું ઇચ્છું છું. આવા પ્રકારના વિચારો પ્રાતઃકાળમાં વિદ્યાર્થીઓની પાસે મુક્યા. આ વિચારો ઘણી વેળા એક કે બીજા સ્વરૂપમાં હું અનેક સ્થળોમાં મુકતા આવ્યા છું ને ફરી શુભ તક મળવાથી કાશીજીના વિદ્યાર્થીઓની પાસે મુકેલા તે જ વિચારોનો સાર 'નવજીવન'ના વાંચનારાઓ આગળ મનન કરવા મુકું છું. મારી ખાતરી છે કે રાજ્યપ્રકરણી સુધારાનો લાભ આપણે ધર્મનો વિચાર કર્યા વિના કદી નથી લઈ શકવાના. ધર્મનું સંસ્થાપન એ સુધારાથી નહિ થાય પણ ધર્મથી જ એ સુધારાની ખામીઓને દૂર કરી શકારો.

વિદ્યાર્થી-
જીવનમાં
ધર્મનું સ્થાન

કાશીમાં ગુજરાતીઓ

કાશીના
ગુજરાતીઓ-
ની મુલાકાત

કાશીમાં ગુજરાતીઓની મોટી વસ્તી છે એ મને આજ લગી ખબર ન હતી. તેઓને મળવાનો પ્રસંગ આનંદશંકરભાઈએ મને મેળવી આપ્યો હતો. પંડિતજી પણ હાજર હતા. ગુજરાતી ભાઈઓએ તે જ અવસર પંડિતજીને માનપત્ર આપવાનો શોધીને વિવેકી કાર્ય કર્યું. તેઓનો ઉપકાર માણતાં મેં તેમને બે વાતો કહી. ગુજરાતીઓના જે દોષ ગણ્યાતા દોષ તે ગુજરાત પાછા મોકલી દેવા ને તેમના ગુણ દોષ એ જ વડાવવા. આમ કરવાથી ગુજરાતીઓ ગુજરાત અને હિંદુસ્તાન બંનેને શોભાવશે. પોતાના વ્યવહારમાં માણસને અનેક ધર્મસંકટો આવે જ છે. તે વેળા સાચા મિત્રની સહાયની જરૂર છે. તેવા મિત્ર રૂપે આનંદશંકરભાઈ મળ્યા છે. તેમની હાજરીનો તેઓ સંપૂર્ણ લાભ લે એમ ધ્વજીયું. કાશીથી દિલ્હી થઈ ત્યાં માનનીય શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રીની મુલાકાત કરી શ્રીમતી સરલાદેવીજીને લઈ આશ્રમમાં ત્રેવીસમી તારીખે આવી પહોંચ્યા છું.

નોંધ

મિસિસ બેસંટનું અપમાન

અવિવેકનો
ઝેરી વાયુ

મુંબઈમાં લાલાજીને આવકાર આપવાને સમા ભરાઈ તે વેળાએ મિસિસ બેસંટનું શ્રોતાજનમાંથી કેટલાકોએ અપમાન કરેલું જોવામાં આવે છે. આ સાંભળી અમને ધણો ખેદ થયો છે. ભારતવર્ષમાં જ્યારે આપણે નવીન અને સુદૃઢ જીવન ગાળવાની આશા રાખી બેઠા છીએ તે વેળાએ અવિવેક અને આપણા વિચારોથી ઉલટા વિચાર ધરાવનારાના પ્રત્યે તિરસ્કાર એ આપણી ઉન્નતિને અટકાવનારાં શસ્ત્રો છે. જાહેર જીવનમાં પ્રતિસ્પર્ધી પ્રત્યે વિવેક, માન, અને સહિષ્ણુતા અતિ આવશ્યક છે. મિસિસ બેસંટનું અપમાન થાય એ આપણને નામોશી લગાડનારી વસ્તુ છે. આ ભલી બાઈએ જે અનન્ય સેવા હિંદુસ્તાનની થોડા વર્ષમાં કરી છે તેવી સેવા થોડા જ હિંદીઓને હાથે થઈ છે. ભલે તેમના વિચારો આપણને અત્યારે નાપસંદ પડે, ભલે આપણે તેમની ભૂલો જોયાં કરીએ, તોપણ જેણે હિંદુસ્તાનની ભારે સેવા કરી છે અને જે બાઈ પોતાની ઉત્તર અવસ્થામાં એક નવજીવન નેટલો કત્તાઈ બતાવી હતું પણ હિંદુસ્તાનને આગળ લઈ જવામાં પોતાનો હિરસો આપ્યાં કરે છે તેમની અવગણના કરી આપણે આપણું પોતાનું અપમાન કરીએ છીએ. આ પ્રકારના અવિવેકના ઝેરી વાયુને આપણે તુરત દૂર કરવો એ આપણી ફરજ છે.

અ. સો. સરલાદેવી ચોધરાના

સરલાદેવી
ચોધરાણીની
ઓળખ

આજકાલ સરલાદેવીજી અમદાવાદમાં આવેલાં છે એટલે તેમની ઓળખ 'નવજીવન'ના વાંચનારને થોડીવિશેષ કરાવવી તે અનુચિત નહિ ગણાય. સરલાદેવીજીનું નામ સામાન્ય રીતે તો સૌ જાણે જાણે છે, પણ તે તો જાહેરમાં કામ કરનારી એક વિદ્વાન બાઈ છે એટલા

જ પરતુ. એમની વિશેષ ઓળખ તો એ છે કે એઓ સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં બાણેજ છે, કૌંચેસનાં મહુમ જાણીતા મંત્રી રા. ઘોશલનાં દીકરી છે અને પંજબના જાણીતા પંડિત રામભજનદત્ત ઘોષરીનાં ધર્મપત્ની છે. એમણે ૧૯ વર્ષની ઉંમરે બી. એ. નો અભ્યાસ પૂરો કર્યો અને ત્યારથી જ કંઈ ને કંઈ જાહેર કામમાં યુગ્ધાયેલાં રહે છે. 'ભારતી' નામનું બંગાળી માસિક પત્ર તેમણે જ શરૂ કરેલું; અને એમ કહેવાય છે કે તેમાં પોતાની કલમનું જોર ખૂબ બતાવ્યું હતું. એમની કવિત્વશક્તિ ઉંચા પ્રકારની છે, અને બનારસમાં ગવાયેલું તેમનું 'નમો હિંદુસ્તાન' નામનું મધુર ગીત સર્વત્ર વિખ્યાત છે. બંગાળમાં સમિતિ-ઓની સ્થાપના કરવામાં શ્રી. સરલાદેવીજીએ અમેસર ભાગ લીધો હતો, અને જ્યારે હરહર શરૂ થઈ ત્યારે કેળવાયેલા બંગાળીઓએ ભારતીમાં દાખલ થઈ પોતાની ફરજ બજાવવી તે પણ જોડે દરજ્જે આ બાઈએ અસરકારક રીતે બતાવ્યું હતું તેટલે દરજ્જે થોડા જ બંગાળીઓએ બતાવ્યું હતું. પંજબમાં પણ જાહેર હિંસચાલમાં આ બાઈનો હાથ જોવામાં આવે છે. તેમની કાવ્ય રચનાની શક્તિ છે તેના કરતાં સંગીતશક્તિ કદાચ ધણી વધારે હશે, તેથી દરેક કૌંચેસ વખતે એમની માગણી તો હોય જ. પંડિત રામભજનદત્ત ઘોષરી પણ કેટલેક દરજ્જે કાવ્યશક્તિ ધરાવે છે. તેમનું એક કાવ્ય ધણું અસરકારક અને લોકપ્રિય છે. તે ગુરુમુખી ભાષામાં રચાયેલું છે અને હજારો પુરુષો તે ગાય છે. તે કાવ્ય કૌંચેસમાં ગવાયું હતું. તે ગાવાનું કારણ કે સરલાદેવીએ કેટલાંક બાળકોને અને બાળકીઓને તૈયાર કર્યો હતો. એ લગભગ સત્યાગ્રહીઓના ગીત તરીકે ચાલી શકે. તેથી અમે એ આ અંકના અગ્રભાગે છાપીયે છીએ અને તેની સાથે કંઈ સંપ્રદાનો અર્થ પણ આપીયે છીએ.

નડિયાદમાં સ્વદેશીનો પ્રચાર

સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવાને સારું નડિયાદમાં સ્વદેશી બંડાર લિમિટેડ કંપની કાઢવામાં આવી છે. તેમાં કુલ દસ લાખ લાખના શેર છે, અને દસ હજાર શેરો દસ દસ રૂપીયાના કાઢવામાં આવેલા છે. આ સાહસ નડિયાદ વગેરે ગામોમાં શુદ્ધ અને મિશ્ર વ્રત પાળનારને જેઠાં કાપડ મળી શકે અને હાથે માંતેલા અને હાથે વણેલા કાપડનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશથી કરવામાં આવ્યું છે. વધારેમાં વધારે સવાઈ ટકા સુધી નફો લેવા કંપની બંધાયેલી છે, અને એન્ટા-નું કમીશન ચોક્કસ નફો ઉપર સેંકડે ૨૫ ટકા રાખવામાં આવેલું છે. આ સાહસ નફો કરવાના હેતુથી નહીં, પણ કેવળ સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવાના હેતુથી થયેલ છે અને તેમાં વ્યવસ્થા કરનારા બાઈઓ કેવળ સેવા કરવાના ધરાધારી રોકાયેલ છે એવું અમે માનીયે છીએ, તેથી તેને અમે વધાવી લીધું છે. બે ચાર માણસો શેરો લે તેના કરતાં ધણાં માણસો થોડા થોડા શેર લે એવી ઉમેદ વ્યવસ્થાપકોએ રાખેલી છે. આ કંપનીને નામે જરા પણ સફો ન થઈ શકે અને શેરોની લેવડદેવડ કેવળ સફો કરવાના ધરાધારી ન થાય એ પણ વ્યવસ્થાપકોનો ઉદ્દેશ છે. જો ભરાવનારા પણ ધણું વ્યાજ મેળવવાનો ઉશોદો રાખી શેર ન ભરાવે પણ માત્ર સ્વદેશીને ઉત્તેજન આપવાના જ ધરાધારી શેર ભરાવે એવી ઉમેદ રાખવામાં આવી છે. આવી શરતોથી થતી કંપની આવકારદાયક જ ગણાય. તેથી અમે ઉમેદ રાખીયે છીએ કે સામાન્ય

નડિયાદમાં
સ્વદેશી
બંડાર

વર્ગનાં માણસો આ કંપનીના શરૂ લઘ આ સાહસને ઉત્તેજન આપશે અને વ્યવસ્થાપકે પણ ગમે તેવી મુશ્કેલીઓ આવે તોપણ એ ઉદ્દેશ પોતાની આગળ રાખ્યા છે તેમાંથી કદા પડશે નહિ.

મજૂરોનું મહાજન

મજૂર મહા-
જનની
સ્થાપના

આજે આપણે અહીં ભેગા થયા છીએ તેનો હેતુ એ છે કે મજૂરોએ પોતાનું મહાજન સ્થાપવું અને તેના નિયમો તથા ઠરાવો પસાર કરવા.

આ કામ કરવા જતા પહેલાં મારે તમને કહી દેવું જોઈએ કે આ એ બાંધારણ આપણે બાંધવા તૈયાર થયા છીએ તેના હેતુ શું છે તે બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે. એ કે ત્રણ વરસ પહેલાં જૂન્ય અનસૂયા બહેને વલુકરોનું મહાજન સ્થાપવાનો વિચાર કરેલો અને એ દિશાએ કંઈક કામ પણ શરૂ કરેલું. પણ તે વેળાએ મારી સલાહ એવી હતી કે આ બારે જોખમદારીવાળું કામ છે અને મજૂરોની સેવા કરવાના હેતુથી તેમાં આપણે ભળીએ તોપણ એ જોખમદારી પાછળથી બરાબર ઉપાડી ન શકાય તો એમાં મજૂરોની સેવાને બદલે તેમનું પાર વગરનું નુકસાન થઈ બેસવાનો વખત આવે. હું એમ પણ નથી કહેતો કે આજે મને એ ભય નથી. પણ હું જોઈ રહ્યો છું કે હિંદુસ્તાનની દશા આજ કટલેક દરમિયાન એવી બુદ્ધલાની ભય છે કે પોતાની દશા સૂક્રમ રીતે જોઈ સમજી તેને સંભાળનારાં આવાં જ કંઈક બાંધારણો જરૂરનાં છે. હું તમને સમજાવવા માગું છું તે એટલું જ કે આપણાં બાંધારણોના વહીવટ કરવા શુદ્ધ હેતુવાળાં ને કાર્યની પૂરી સમજણવાળા શુદ્ધ માણસો આપણી પાસે ન હોય તો તેઓ આપણા જ પગ ઉપર કુહાડા ફેપ થઈ પડે. આવા માણસો આપણી પાસે ન હોય તો આપણે મહાજનની જાનબંધી ન પડીએ. એ વરસ ઉપર મેં આમ જ કહેલું અને આજે પણ હું એ જ કહું છું.

હું રાજ્ય-
પ્રકરણમાં કેમ
પડ્યો છું ?

અત્યારે આ દેશમાં મજૂરવર્ગમાં અનંક ભતની હીલચાલો ચાલુ છે. લગાઈ પછી અંગ્રેજો અને યુરોપી રાજ્યોની પ્રભુતા બધા દેશોમાં એવો ખળભળાટ ચાલુ છે કે મજૂરોને પોતાનું હિત ન જુએ, ન સાચવે તો કચરાઈ જાય. અત્યારે એ લોકો પ્રભુતરીકે ઉભા ન રહી શકે, ખીજ પ્રભુઓ જોડે પોતાના મેળ ન મેળવી લે તે ટકી ન શકે એવું છે. આજનું રાજ્યતંત્ર જ એવું થઈ ગયું છે કે દરેકે દરેક માણસ તેમાં પોતાનો હિસ્સો ન આપે, પોતાનું હિત ન જાણે, તો કચરાઈ જ જાય. આગળના વખતમાં એવું હતું કે રાજ શું કરે છે એ જાણી, એનું નામ દેવાની પણ આપણને જરૂર નહોતી. ચિંધાઈ આપી, દીધી, વખત આજે હિંદુસ્તાનમાં જવાબ આપી દીધો અત્યારે લાંબા આપી વખત વટાવી લીધો એટલે બસ, એવું હતું. અત્યારે એમ નીકળી જવાય એવું નથી રહ્યું. ઉપાધ્યક્ષે કે આપણી ઉપાધ્યક્ષ વગર પણ રાજ્યબાંધારણ જોડે આજે આપણે સંબંધ જ એવા પ્રકારનો બાંધારણો છે કે જે

જમમદાપદની મહિમા ત્રાસક આતના મજૂરો આમજ આપણું આપણું. તા. ૨૬-૨-૨૦

આપણે તેમાં ઉંડા ઉતરીને આપણું જોતાં ન શીખીએ તો ક્યારેય ન જાણીએ. આથી જ હું ધાર્મિક વૃત્તિઓ અને રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાં જેને બિલકુલ રસ રહ્યો નથી એવો માણસ છતાં છેલ્લા કેટલાક મહિનાથી એમાં જ ગુંથાઈ ગયો છું. આનું કારણ એટલું જ છે કે રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાં આવો ભાગ લીધા વગર આજે હું મારો ધર્મ સાચવી શકું કે કેમ એ વિષે મને શંકા થઈ છે. અને આ વાત જ તમને હું સાદા શબ્દોમાં સમજાવવા માગું છું કે મન્દરવર્ગ પણ હવે પછી આ બાબતમાં થોડા કે વધારે પણ જાતે ભાગ લીધા વિના ચાલી શકશે નહિ.

પહેલાં આપણે આપણાં ખેતરો જાણતા. મહિલા નહોતી, મીઠામીઠીકા નહોતી, એના કાયદાઓ નહોતા. આજે એ બધું આવ્યું છે; તો એ શું છે તે જાણી લેવું જોઈએ. ધર્મના અને કુટુંબના પણ કાયદાઓ છે, પણ આપણે તેને કાયદા નથી કહેતા, કારણ તેમાં સભા કે દંડ નથી થતાં. હવે એવો વખત આવ્યો છે કે એક જ માણસ આપણું બધું નહિ કરી શકે, નુકસાન પણ નહિ કરી શકે. આપણે જ આપણાં કામો ચલાવવાં પડશે. આમાં એવું પણ બને કે સરકારમાં, ધારાસભાઓમાં આપણા તરફથી પ્રતિનિધિઓ જાય તે આપણે નામે આપણું જણી કાપે. માટે આ કારણસર પણ આપણે આ બાબતો સમજતાં શીખવું પડશે. આપણાં છોકરાં આપણે કેમ ઉછેરવાં, તેમને શિક્ષણ આપવાની સમજ કેમ જોઈ છે, અતાજના ભાવ કેમ વધે છે એ આપણે જાણવું પડશે. માતાઓ અહીંનાં બેઠી છે તેમણે પણ છોકરાં કેમ ઉછેરવાં એ શીખવું પડશે. નિશાળો થશે તેમાં ફરજીયાત છોકરાં મોકલવાનો પણ વખત આવશે. માટે આ બધું કેવી રીતે આપણા કાયદા ગેરકાયદાનું છે એ આપણે જાતે જાણવું પડશે અને સ્વતંત્ર થતાં નહિ શીખીએ તો આપણે મૂળ પડયા છીએ. વાણીઆદ્રાણીનાં મહાજનો તો આપણે ત્યાં છે જ. ક્ષત્રિયોનાં પણ જરા જુદી જાતનાં છે. હવે મન્દરોનાં પણ મહાજન કેમાં વણકર, હુદાર, ત્રાંસલ વગેરે ભેળા થઈ પોતાનો સંપ જમાવી શકે, પોતાના ગુણ અવગણી નહીં શકે, તેના ઉપાય કરી શકે એવાં બનાવવાનો વખત આવી શક્યો છે. હું ફરી તમને ચેતવું છું કે બંધારણ તમે ભલે બાંધો, મહાજનો ભલે સ્થાયો પણ ને નિયમો કરો, ને માણસો ચૂંટો, ને માણસોના હાથમાં તમે તમારું હિત મુકો તે તેમાં રહેલી જવાબદારી પૂરેપૂરી સમજીને જ કરો. એ માણસોની પાસે તમે કેવળ પૈસાની અને કારભારની જ તપાસ નહિ રાખો, પણ એમણે તમારે નામે શું શું કર્યું, તમારે નામે કયાં સહીઓ કરી આજે એ બધું તમારે તપાસવું પડશે.

મન્દર મહા-
જનની જરૂર

બીજા એક વાત મારે તમને કરવી છે. તમારામાં જેઓ એમ માનતા હોય કે મીઠા-મીઠીકાની સામે લડવા, તેમને દબાવવાની ખાતર આ બંધારણ આપણે બાંધીએ બીજે અથવા આપણે આ મહાજનોનો એવો ઉપયોગ કરી શકીશું, તેમને હું ચેતવી દેવા માગું છું કે એવા બંધારણો આ મહાજનમાં લગવાનો વિચાર જ છેડી દેવો. મીઠામીઠીકાને દબાવવા કે તેમનું નુકસાન કરવા આ બંધારણમાં કોઈ કામ ને નથી કર્યું અને મારે હાથે થવાનું નથી. મારે એવો ખર્ચો કરવો જોઈએ તો તેમાંથી મન્દરોને ઇલાવવા હું આ બધું આપવા તૈયાર છું. પૈસા

મન્દર મહા-
જન અને
મીઠામીઠીકા

અનુસૂચાળકોને કે બાઈ શંકરલાલને મીઠામાલીકોનો રજ પલ્લુ દ્રેષ નથી. તેઓ માત્ર મન્દીરોની સેવાને ચાહનારાં છે એ હું બરાબર જાણું છું. તેથી જ હું તેમની જોડે જ્યારે જ્યારે મને તક મળે છે ત્યારે એ સેવામાં બાજુ છું અને તેથી હું તેમને પલ્લુ આપી જાય તે ફરી ફરી કરું છું કે જો તમે મન્દીરોની ખરેખરી સેવા કરવા ચાહતાં હો તો તમારે મન્દીરો અને મીઠામાલીકો બન્નેનું હિત ચાહવું જોઈશે. મીઠામાલીકોને સેવાની જરૂર નથી. મન્દીરો બહીષ્, ગભર, ભોળા છે તેમને સેવાની જરૂર છે. મહાજનો કરીને મીઠામાલીકોને કબાવવા નથી, મન્દીરોનું જ માત્ર રક્ષણ કરી લેવાનું છે, અને એટલું કરવાનો આપણને જરૂર હક છે.

બાળકો ને
ઋણી કાર-
ખાને ન જાય

આજે મન્દીરોને પોતાનાં બચ્ચાં તથા ઓરતોને કારખાનાંઓમાં કામ કરવા મોકલવાં પડતાં હોય તો એ બંધ કરવું એ આપણી ફરજ રહી. મન્દીરોનાં બચ્ચાંઓને ૩-૪ રૂપિયા ની વધુ આપકની ખાતર કેળવણીને ભોગે મન્દીરી કરવા જવું પડે એ ન જ થવું જોઈએ. બાળકોને માટે મન્દીરી નથી. ઓરતોને માટે પલ્લુ કારખાનાંની મન્દીરી નથી. તેને માટે ધરમાં પુષ્કળ કામ છે. તેણે છોકરાં ઉછેરવા તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. ધણી યાકીને આવે ત્યારે તેને શાંતિ આપવી, તેની ચાકરી કરવી, ગુસ્સામાં હોય તો તેના ગુસ્સો શાંત કરવો અને ધરમાં જોડે બીજું કામ થાય તે કરવું. આપણે સંસાર ફેડો થાય, મીઠો થાય એમ આપણે ધમ્મતા હોઈએ તો આપણે આ કરવું જ જોઈએ. પુરુષોની પેઠે બહાર કામ કરવા જવું એ ઋણીને માટે નથી. આપણી ઓરતોને કારખાનાંઓમાં મોકલીશું તો આપણે સંસાર કોણ ચલાવશે? ઋણી ધર છોડી બહાર કામ કરવા જાય તો આપણે સંસાર બગે અને વધુ સંકર થાય. જેઓ યુરોપનું ઉદાહરણ આપણે ધરે છે, ત્યાં કેમ હજારો ઋણી પુરુષનાં કામ કરે છે અને ઋણીપુરુષો સાથે કામ કરે છે એમ પૂછે છે, તેમને મારો એ જવાબ છે કે યુરોપની મને પરવા નથી. સંસારના કાયદાનું મને કે કંઈ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થયું છે તે ઉપરથી મારી તો ખાત્રી છે કે ઋણીપુરુષો સાથે મન્દીરી કરવા જાય તેમાં તો બન્નેને પડવાપણું છે. માટે તમારી ઋણીને તમે બહાર કામે ન મોકલો. તેનું શીયળ સાચવો. તમારામાં મહાનગી હોય તો તમારી ઋણી ઉપર કોઈ કટાક્ષ ન કરે તેવું કરવું એ તમારું કામ છે. આજે લાચાર થયે, તણાઈને મન્દીરોને પોતાની ઉંઝા વિરુદ્ધ પોતાની ઓરતો અને બાળકોની પાસે કામ કરાવવું પડે છે. તેમાંથી જીતવાને તેમને વધારે પગાર મળવા જોઈએ એ પલ્લુ ખરું છે. આ બધું, મહાજન બાંધ્યું હોય તો તેની મારફત સરળતાથી થઈ શકે.

ત્યારે તેવું મહાજન બાંધવામાં તમારે ત્રણ વાતોનો વિચારપૂર્વક નિશ્ચય કરવાનો છે:

૧. મહાજનના કાયદાઓ તપાસી લેવા.
૨. મીઠામાલીકો મન્દીરો પર ન છાને એવી સત્તા ન ભોગવી શકે.
૩. તમારે મહાજનમાં ભળવા માટે દાખલ થવાની અને પછી ફર મહિને ફી આપવી પડશે.

વધારે
પૈસાનો
સદુપયોગ

વધુ તમને વધારે પૈસા મળતાં થાય તેવું તમારે હું કરું એમો વિચાર કરવા જોઈએ એ પૈસા જો હું પીસામાં નાંખું, મહા પીસું, બહુમાં ખાઈ તો તેના કરતાં એક મને જ

બહુતર. પણ એ વધુ પૈસા મળે તો હું મારી આરતને રાહત આપું, તેને કેળવું. વધુ પૈસા હોય તો તેને માટે મહેતી રાખું, છાકરાને કેળવણી આપું, મારાં કપડાં સ્વચ્છ કરું, બેઠા અને ગદગદીવાળા ધરમાંથી સારા ધરમાં રહેવા ભડું, તો તો એ પૈસા ભલે મળ્યા. આ બધું આપણે મહાનન બનાવીને કરી શકીએ તો તો મહાનન બનાવવું હીક છે. પણ હજી મને ભય છે અને હું તમને ફરી ફરીને કહું છું કે જો આપણે આ બધું બધી જગ્યાં તો તમારી સેવા કરવા ઇચ્છનારાં અમે અને તમે બંને પાપચોનિમાં પડીશું.

એક વખત એવો હતો કે સૌ લોકોમાં ધર્મવૃત્તિ હતી. હું આ બધી બાબતોમાં બળીને ભાગ લઇને એમ કહી જોવા મળી રહ્યો છું કે આ રસ્તે પણ કંઈ કરતાં દેશના લોકોમાં એ ધર્મવૃત્તિની ફરી નવૃત્તિ થાય તેમ છે? જો એ ધર્મવૃત્તિ આપણાંમાં થાય તો આ કઠણ કાળમાં આપણે બચ્યા છીએ, નહિ તો મૂઆ છીએ એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. આ ધર્મવૃત્તિ કંઈ ભારે અઘરી વસ્તુ નથી. એ તદ્દન સાદી અને સૌથી કેળવી શકાય એવી વસ્તુ છે. હું તમને કાનમાં કહી દઉં કે જે સ્વચ્છાચારી છે, સ્વચ્છંદી છે, જે સંયમ બાલુતો નથી તે ધર્મથી છટે છે. જે કોઇનું ખોટું કરતો નથી, કોઇનો ખોટો દોષો નથી લેતો હેતો, એ ધર્મને સમજે છે. આપણે દારૂગીઆ, લુચ્ચા, લકંગા થઈ જાય તો આપણું જીવું, કમાણું બધું ફેંકટ છે. આપણે સાચા, સારા, સરળ, વિવેકી, ધર્મવૃત્તિવાળા બનીએ તો આપણું જીવું સારું છે. આપણું મહાનન ભલે બંધાય. તેથી આપણામાં મેળ થશે, સંપ થશે, આપણે રીતસર કામો કરી શકીશું. મને ખબર છે કે મીઠામીઠીકા એવું જ ઇચ્છે છે કે મહાનન થાય તો હીક. આજકાલ કોઇને કંઈ કોઇને કંઈ એમ સૌને જીવું જીવું પોતાની અડચણો ને ફરીઆદોનું સમાધાન કરી લેવું પડે છે. મહાનનો હોય તો તેમના અધિકારીઓની જોડે મળીને બધું રીતસર થઈ શકે. આમ આમાં બંને પક્ષનું હિત છે માટે પહેપહે વિચાર કરી સમજીને તમે આ કામ કરજો.

ધર્મવૃત્તિની
નવૃત્તિ

તા. ૭-૩-૧૯૨૦

નવજીવનની સ્થિતિ

‘નવજીવન’ પત્ર સાપ્તાહિક બનાવતી વખતે અને તેનું તંત્રીપણું મેં માથે લીધું તે વખતે કેટલીક શરતો મેં મારા મન સાથે કરી રાખી હતી ને તેમાંની કેટલીક વાંચનાર જાણે છે, તેનું સ્મરણ કરાવું છું.

‘નવજીવન’ના
અભિલાષ

૧ ‘નવજીવન’માં પૈસા લઈ જાહેરખબર ન લેવી.

૨ ‘નવજીવન’ ખોટ ખાઈને ન કાઢવું.

આજકાલ ‘નવજીવન’ની નવી હજાર નક્કો ખપે છે. વીસ હજાર ન ખપે ત્યાં લગી મને સંતોષ ન થાય, પચાસ હજાર સુધી જાય તો મને નવાઈ ન લાગે. પણ

તેટલી નકલો કાઢવાની સગવડ હતી તો થઈ શકી નથી. તેવું ચન્ન નથી, તેટલા માણસો નથી. તેટલી નકલો સુખેથી કાઢી શકાય એવી સગવડવાળું મકાન નથી. અને પચાસ હજાર ધરાકોને લલચાવી શકું એવું અને એટલું લખાણ મારા સાથીઓ અને હું હતું આપી શકતા નથી. પ્રભુકૃપા હશે તો એવો સમય આવશે. ગત અંક કંઈક એવો ગણું ખરો. આગળ પણ એવા અકો કોઈ કોઈ નીકળી ગયા. પણ અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે એક ચકલીએ ઉનાળો આવ્યો કહેવાય નહિ. તેમ 'નવજીવન'ના એક ઉમદા અંકે બધાની પરીક્ષા થાય નહિ: ગયો અંક ઉમદા છે તેવું કારણ એ છે કે તેમાં સરલાદેવીજીનો 'બન્ધુ' નામનો લેખ છે. એ લેખ બે કંકડે લખાયો છે. તેનો પૂર્વાર્ધ કેટલાંક વર્ષો પહેલાં જ્યારે તે બહેન અરણ્યવાળા પ્રદેશમાં રહેતાં ત્યારે લખાયેલો, પણ તે પ્રગટ નહિ થયેલો. હવે જ્યારે એ' ભિક્ષા માગી ત્યારે તેને ખોળી તેમાં પૂરણી ભરી તેને એક સંપૂર્ણ કાવ્ય બનાવ્યો ને તેવું દાન કર્યું. અસલ લેખ બંગાળીમાં છે. તેનો તરજુમો કરતાં મુશ્કેલી આવી તેથી 'નવજીવન'માં છપાતાં વિલખ થયો. એ લેખમાંથી બે ત્રણ અર્થ કાઢી શકાય છે. પણ વાંચનારને મારી ભલાંમણ છે કે તે એ લેખને બે ચાર વેળા વાંચી જાય ને જે રસ તેમાં રહેલો છે તે ચુસી લે. છતાં તે જોશે કે એમાંનો રસ ખુટશે નહિ.

'બન્ધુ'નામનો
લેખ

'નવજીવન'માં
ખોટ

પણ હું રસ્તે રોકાઈ ગયો. હાલ 'નવજીવન' ખોટથી અપાય છે. એક નકલની કિંમત સોળ પાંચ પડે છે, તેમાં આઠ પાંચના કાગળ જોઈએ છે. કાગળ સારા વાપરવાનું શરૂ કર્યું છે તેને બદલે હલકા વાપરવાની હવે ઇચ્છા નથી. ચતી, એટલે કે ઘટાડી કાંઈક બચાવ કરવાનો નિશ્ચય થયો છે. સોળ પાનાંને બદલે આ વખતે બાર પાનાં આપ્યાં છે. આમ કરતાં ચાર પાંચ નક્કી બચતી. તેથી મુંબઈ અને અમદાવાદમાં છૂટક નકલ વેચવાના ચારને બદલે પાંચ પૈસા રાખવાનો ઠરાવ કર્યો છે. આથી ખોટ જતી અટકશે. વાંચનાર સમજશે કે જ્યાં સુધી મૂળમાં ખોટ જાય ત્યાં સુધી 'નવજીવન'ની ધરાણી વધારવી એટલે વધારે ખોટમાં પડ્યા બરાબર છે. તેથી ધરાણી વધારવાની વાત પણ હાલ ચાલતી ખોટમાં ન કરી શકાય.

'નવજીવન' કાઢતી વેળા પ્રતિજ્ઞા આઠ પાનાંની હતી, પણ સોળ પાનાં આપવાના સંજોગો બની શક્યા તેથી સોળ આપ્યાં. હતું પણ વાંચનારને પ્રતિજ્ઞાનાં આઠ પાનાં કરતાં તો વધારે જ મળશે. અને તેની સાથે એટલું પણ કહેવા ઇચ્છું કે જ્યાંના સંકેતથી વિષયોનો ત્યાગ નહિ થાય, પણ વિશેષ મહેનતે વધારે ટુંકા લેખો આપી તેટલા જ વિષયો સમાવવાનો પ્રયત્ન થશે. ઘણી વેળા વર્તમાનપત્રોમાં અમુક પાનાં ભરવાની દૃષ્ટિએ લાંબાં લખાણો લખવામાં આવે છે. કેટલીક વેળા

લેખક ઉતાવળે લખી પોતાના વિચારોને પૂરા થકી રીતસર ગોઠવી મુકી શકતો નથી. તે સમજવામાં મુશ્કેલી આવે છે અથવા જે વિચાર એક ક્ષણમાં સમજાય તેવો હોય તે આડોઅવળો મુકાવાથી મહેનતે સમજાય એમ મુકાયેલો હોય છે. એટલે જેઓ 'નવજીવન'માં લખી રહ્યા છે તેઓ વધારે ટુંકા લેખો લખી, પોતે એક માલીક છે એમ સમજી તેની ઉન્નતિમાં ભાગ લેશે એવી આશા રાખું છું. 'નવજીવન' કાઢવાનો હેતુ ધંધો કરવાનો નથી, પણ તે મારફતે પ્રજાની યોગ્યછી સેવા કરવી, અને ન્યારે પ્રજામાં નવજીવન આવતું શરૂ થયું છે તે કાળે પ્રજાને યથાશક્તિ સરળ અને સીધા માર્ગો બતાવવા ને ગુચવાડાબરેલા પ્રત્યેની ઉકેલમાં મદદ કરવી, એ છે.

એટલે જેઓ 'નવજીવન'માં લખી રહ્યા છે તેઓ વધારે ટુંકા લેખો લખતાં છતાં વસ્તુમાં થટાડો ન થાય એવી મહેનત કરશે.

કાગળોનો ભાવ ઘટશે, અથવા નવજીવન મુદ્રણાલયમાં કે કાર્યાલયમાં અમારી બધાની અકુશળતાને લીધે ખોટ જતી હશે ને તેમાં કંઈ ફેરફાર થઈ શકશે તો તેમ કરીને ફરી સોળ પાનાં આપવામાં આવશે. 'નવજીવન'માં જેમ ખોટ ખાવી નથી, તેમ નફો પણ કરવો નથી; એટલે જે કંઈ બચાવ થશે તે વાંચનારને જ મળશે. તેમ સમજી વાંચનાર હમેશાં 'નવજીવન'ના પોતે એક માલીક છે એમ સમજી તેની ઉન્નતિમાં ભાગ લેશે એવી આશા રાખું છું.

વાચકોની
આશા

નોંધ

સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આગમન

સાહિત્ય પરિષદ એપ્રિલ માસમાં ભરાવાની છે તે વેળા સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર પોતાની હાલની પરિષદને દીપાવશે એવા ખબર મળી ગયા છે. એમનું આગમન નાની વાત નહિ મહત્વાય. એ રાજપ્રકરણી પુરુષ નથી, એ મહાકવિ છે. તેમની જોડી હિંદમાં તો નથીજ. બાદ ઔરંગઝેબ પોતે એક કવિ છે ને તે માને છે કે તેમની જોડી આજે યુરોપમાં પણ નથી.

મહાકવિનું
સ્વાગત કેમ
થાય ?

તેઓ જેમ કવિ છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાની છે અને આસ્તિક પુરુષ છે. બાદ ઔરંગઝેબ તેમને ધર્મધુરંધરની પણ ઉપમા આપે છે. આ મહાકવિ હિંદુસ્તાનનું એક અણમોઝું રત્ન છે. તેમની કવિતામાં ધર્મજ્ઞાન, નીતિ અને બીજાં શુદ્ધ સરવો ભર્યાં છે તેમાં કોઈ શંકા લાવી શકે તેમ નથી. તેમની 'બીતાંબલિ' તેમની 'સાધના', એ અપૂર્વ ગ્રંથો છે. તેમની વાર્તાઓમાં બીજાકોનો વિનોદ ભર્યો છે ને તેટલું જ જ્ઞાન, તેટલી જ કળા છે.

એમને લાગતું માન શુભરાતની રાજધાની આપે એમ હું ઇચ્છું છું. તેમને સાર કાન ફેંકી નાંખે એવા પોકારા ન શોભે. માણસોની ભીડ હોવા છતાં ધક્કાપક્કી વિના આપણને એ પ્રિય છે તેને સાર આપણે રસ્તા આપી દઈએ. આપણે રસ્તા શાણ્યારીયે તો તેમાંયે મક્કિમતાં નહિ પણ પૂર્વતા હોવી જોઈએ. એ પોતે એવા કવિ છે તેવા જ ચિત્રકળાને સંગીતના પારખનાર છે. એટલે આપણે એ ભાવ ખતાવવા માગીએ છીએ તે શાંતિમય, કળામય ને સર્વ પ્રકારે આડખરશી—ધેલછાથી રહિત એવા શુદ્ધ હોવા જોઈએ. કાર્યવાહકને હું વિનંતિ કરું છું કે તેઓ આજથી જ વિચાર કરી સુવ્યવસ્થા ધરી કાઢે કે નેથી આપણા પરાણને શ્રમ ન પહોંચે અને શુભરાત ધાર્મિક વૃત્તિથી શુભરાતને અને કવિશ્રીને શોભે એવા આવકાર આપે.

પંજબનો પેગામ*

બિજામાં
બહેનોની
શોધ

તમે સૌ કદાચ જાણતા હશો કે હાલ કેટલાક વખત થયાં હું કેટલેક દરજ્જે અપંગ બની ગયો છું, એટલે અત્યારે તમારી આજળ હું બેઠે બેઠે બાલીશ. મને ઉમેદ છે કે તમે સી અને તે મઠિ માફ કરશો.

હું જોઈ છું કે આજની સલાના કાર્યક્રમમાં બોધનાર તરીકે મારું નામ પણ મુકવામાં આવ્યું છે. મારે સરલાદેવી બહેનો અને પ્રમુખ સાહેબનો ઉપકાર માનવાનું કાર્ય કરવાનું છે. આજનું ભાષણ કરનાર બહેનને તેમજ પ્રમુખ સાહેબને હું સારી રીતે ઓળખું છું એટલે મારે કરવાનું કામ કરતાં મને હરખ થાય છે.

હું પોતે તો બીખારી રહ્યો. મારી બિજામાં હું વિશેષ કરીને બહેનોને શોધું છું. મને પુછે તો સર્વ સ્થળે મળી રહ્યા છે. પરંતુ હું વિશેષ પ્રયત્ન બહેનોને મેળવવા માટે કરી રહ્યો છું, કારણકે હું માનું છું કે હિંદની બહેનો ભાઈઓને આશીષ ન આપે તો હિંદની ઉન્નતિ અસંભવિત છે. મને ખાસ કરીને અમદાવાદમાં એવાં એક બહેન મળી ગયાં છે. મુંબઈ, મદ્રાસ વગેરે સ્થળોએ પણ કોઈ બહેન તો મળી ગઈ છે. પંજબમાં મને સરલાદેવીજી મળી ગયાં છે. એમનો પ્રથમ પરિચય મને ૧૯૧૦ની સાલમાં થયો હતો અને ત્યારપછી હરિદ્વારમાં મને એ દંપતીમાં દર્શન થયાં હતાં. સરલાદેવીજીએ મને પંજબ આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. મેં તે સ્વકાર્યું તો ખરું, પરંતુ હું ગભરાયો. મને ન્યારે સરલાદેવીજીએ આમંત્રણ કર્યું ત્યારે તે વિચારિની હતાં. મને એટલા મઠિ વિચાર થઈ પડ્યો કે વિચારિનીના ધરમાં મારે સ્વાગત કેમ સ્વીકારવું ? પરંતુ દુઃખમાં ભાગ લેવા એ હું સદ્ભાગ્ય સમજું છું અને તેથી પંજબમાં હું એમને ત્યાં રહ્યો. મારી સગી બહેન મારી બેટલી બાકરી કરે તેટલી જ આકરી મેં તેમની પાસેથી ભાગવી. આમ હું એ બહેનોના ઝણી બન્યો.

સરલાદેવીનો
પરિચય

*અમદાવાદમાં શ્રીમ સરલાદેવી ચાંધરાણીના ન્યામ્યાન વખતે તેમનો અને પ્રમુખનો ઉપકાર માનતાં કરેલું ભાષણ; તા. ૨૭-૨-૨૦.

ને બહેન મારે સદેશો દેશને પહોંચાડે તેના તો હું ચરણસ્પર્શ કરું. પરંતુ હું તો આત્માને એ કહેવા ઈચ્છું છું કે આ બાઈએ મારે સદેશો તમને નથી પહોંચાડ્યો, પણ પૌંડત રામભગદત્ત ચોધરીના સદેશો પહોંચાડ્યો છે. આ અવસરે આ પતિવેલી બાઈને બીજું કંઈ ન સૂચું અને તેના ધણીનો સદેશો આપણને પહોંચાડ્યો છે. આમ કરીને ચોતાના પતિને છાપરે ચડાવ્યા છે. ચોધરીજનો સદેશો એ આખા પંબળનો સદેશો છે. એ સદેશો કહે છે કે તમે કદી ન ડરજો, ગમે તેમ થાય પણ તમે કદી ન ઢારજો. પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ રાખી શાંતિથી અને સહુરીથી તમે કામ કરજો. આ પેગામ આપણે આપણા હૃદયમાં શુંથી લેવો" નેહયે.

પંબળનો
પેગામ

જેમ મુશીબ બીજા તેમ સારા પુરુષોનો પણ મને મોહ છે. આંબની સમાના પ્રમુખ સાહેબ ચોતાની સાદાઈ, મળતાવડા સ્વભાવ વગેરે શુભોદી બાણીતા છે. તેમના પિતાશ્રીએ કરેલાં કાર્યોમાં, ચેળવેલા ચરામાં તેમણે હમેશાં કર્યો છે. સુધારક તરીકે અને બીજી રીતે પણ રા. રમણલાલએ ઘણું કર્યું છે. એમના સહુશુભો લઈ આપણે પણ કંઈ કાર્ય કરી શકીયે તો ઘણું કર્યું કહેવાય.

રમણલાલનો
ઉપકાર

કરી એકવાર હું સરલાદેવીજનો અને પ્રમુખ સાહેબનો તમારા સર્વની વતી આભાર માનું છું.

તા. ૧૪-૩-૧૯૨૦

૬ઠ્ઠી અને ૧૩મી એપ્રિલ

આ બન્ને દિવસ થોડા વખતમાં આવી રહેશે. તે ન જુલાય એવા છે. ૬ઠ્ઠી એપ્રિલને દિવસે હિંદુસ્તાનમાં અલૌકિક ભગૃતિ પેદા થઈ. ૧૩મી એપ્રિલે નિરપરાધી મનુષ્યોનું સોહી વહેવાથી પંબળ આખા હિંદુસ્તાનને સારા યાત્રાનું ધામ બન્યું. ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે સત્યાગ્રહનો પ્રવેશ થયો. કાયદાનો ભંગ કરવા રૂપી વિભાગ ભલે કોઈને પસંદ ન હોય, પણ આમરણાન્ત સત્ય ભળવું અને સત્યને ભળવતાં આપણે કોઈને ધળ ન કરવી, પણ દુરમન પ્રત્યે પ્રેમભાવથી વર્તવું એ ક્ષામ છે એ વિષે તો મતભેદ ન જ હોઈ શકે. સત્ય અને અહિંસાનો જ્યાં સંગમ થાય છે ત્યાં આખી દુનિયાને વશ કરી શકાય છે. અને સત્યાગ્રહ એ સૂળમાં પ્રભુજીવનમાં સત્ય અને અહિંસાનો પ્રવેશ કરાવવાનો પ્રયત્ન છે. સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા વિના સત્યાગ્રહનો ભાવ પ્રબળમાં પેદા થયો છે એ વિષે શંકા રખાય તેમ નથી. પંબળમાં હજારો માણસોને મળતાં મારો તો એ જ અનુભવ થયો.

ભગૃતિ અને
અહિંસાના
દિવસ

• વળી ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે હિંદુસલમાનની એકતાની અને સ્વદેશીની પ્રજ્ઞિત નિશ્ચય-પૂર્વક ચાલી. વળી ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે રૉલેટ એક્ટનો આત્મા નાશ પામ્યો અને તે કાયદો

એકમત સરીર રૂપે રહ્યો. ૧૩મી એપ્રિલે નિરપરાધીઓની કતલ થઇ એટલું જ નહિ, પણ એ કતલમાં હિંદુ અને મુસલમાનનું બોલી મળીને એક નહીં ચાલી અને એમ એકતા વધારે દૃઢ થઇ.

કેમ ઉજવવા?

આવી બે ખીનાઓને આપણે કઇ રીતે ઉજવવી એ વિચારવાની જરૂર છે. મારી સૂચના નીચે પ્રમાણે છે. જેનાથી થઈ શકે તેમણે, સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકોએ બધાંએ ૬ઠ્ઠી એપ્રિલનો દિવસ અપવાસમાં અને ભજનધીર્તનમાં ગાળવો. અપવાસ ૨૪ કલાકનો કરવો અને આખા હિંદુસ્તાનમાં સાંજે સાત વાગે ઠેકઠેકાણે જાહેર સભાઓ કરવી અને તેમાં રૉલેટ અંકટ રદ કરવાની માગણી કરવાનો અને તે રદ ન થાય ત્યાં સુધી હિંદુસ્તાનમાં શુદ્ધ શાંતિ નહિ ફેલાય એવો હરાવ પાસ કરવો. કાયદો મુદ્દા સમાન છે એટલું બસ નથી. કાં તો એ કાયદો પ્રજાનું અપમાન કરે છે અથવા તો નથી કરતો. જો અપમાન કરતો હોય તો તે રદ થવો જ જોઈએ, અને સુધારા દાખલ થાય તો સરકારના શુભ ઇરાદાની નિશાની તરીકે એ ગણાશે.

જલિયાંવાલા
બાગ ફંડ

વળી ૬ઠ્ઠીથી માંડીને ૧૭મી એપ્રિલ સુધીનું અઠવાડિયું જલિયાંવાલા બાગની કતલને અર્થે ગાળવું એવો મારો અભિપ્રાય છે. તેથી એ અઠવાડિયાનો સારામાં સારો ઉપયોગ એ છે કે જલિયાંવાલા બાગમાં જે સ્મારક સ્તંભ કરવાનો છે તેને અર્થે જે ખર્ચ થશે તે ખર્ચ આપણે ઉધરાવી લેવો. દસ લાખ રૂપિયાની તે કાર્યને સાર જરૂર છે એ હું જણાવી ચુક્યો છું. પૈસા કેવી રીતે એકઠા કરવા તે વિષે દરેક ગામ પોતાની યોજના રચી શકે છે. પૈસાની ચોરી ન થાય એટલું જાળવવું આવશ્યક છે. પૈસાનું ઉધરાણું ૧૨મી એપ્રિલની સાંજ સુધીમાં પૂરું થઇ જવું જોઈએ.

અદ્વેષ અને
પશ્ચાત્તાપ

૧૩મી તારીખે ફરી અપવાસ કરવો અને પ્રાર્થના કરવી. તે દિવસે આપણે અંગ્રેજો પ્રત્યે દ્વેષ ન કરવો તે આપણો ધર્મ અમળવું છું. નિર્દોષ માણસો માર્યા ગયા તેઓનું સ્મરણ કરવું એ આપણી ફરજ છે. કૃત્યનું ખુનીપણું યાદ રાખવાની આપણી ફરજ નથી. બલિદાન આપવાની તૈયારી કરીને પ્રજા ચઢી શકશે; વેર વાળવાની તૈયારીઓ કરીને નહિ ચડાય. તે દિવસે આપણે આપણી ભૂલોનું પણ સ્મરણ કરવાની અને પશ્ચાત્તાપ કરવાની હું આવશ્યકતા સમજાવું છું. તે દહાડે સાંજે સાત વાગે બધે ઠેકાણે સભાઓ ભરીને આપણે એવા હરાવો પસાર કરવા જોઈએ કે અમલદારોએ જે ગંભીર ભૂલ ૧૩મી તારીખે કરી અને જે ધાતકીપણું વાપર્યું તેવો બનાવ ફરી પાછો ન બને એવાં પગલાં ચોળવાં જોઈએ.

સત્યાગ્રહનું
અઠવાડિયું

વળી મારી એ વિનંતિ છે કે એ અઠવાડિયામાં દરેક સ્ત્રીપુરુષે પોતાપોતાનાં જીવનમાં સત્યાગ્રહના તત્ત્વનું સિંચન કરવું, હિંદુમુસલમાનની એકતા વધે તેવાં કૃત્ય

કરવાં અને સ્વદેશીના પ્રચાર કરવો. હિંદુમુસલમાનની એકતા વધે તેને સાર તે અહવાડિયામાં આવતા શુક્રવારને દહાડે એટલે ૧૯મી તારીખે મુસલમાનોની વ્યાજ્ઞી માગણી પ્રમાણે ખિલાફતના સલાહનો ફેસલો થાય એવી માગણી કરનારા ઠરાવો પસાર કરવા. આમ આ અહવાડિયું પ્રજાને વધારે પવિત્ર બનાવવામાં, આંતર-પરીક્ષામાં, આપમેળામાં જોડતી તાલીમ લેવામાં અને પ્રજાની હિંદી લાગણીઓ જાહેર કરવામાં ગાળવું જોઈએ. આપણી ભાષામાં કહવાય ન હોવી જોઈએ, તેમ છતાં સંપૂર્ણ નિર્ભયતા અને દૃઢતા હોવાં જોઈએ. ૬ ફૂટ અને ૧૩મી તારીખે હડતાળ ન કરવી ? એવો પ્રશ્ન જરૂર ધણુએના મનમાં ઉઠશે. હું તો દૃઢતાપૂર્વક હડતાળ ન કરવા તરફ મારો અભિપ્રાય બતાવું છું. જેઓની ગ્રહા સત્ય અને પ્રેમ પ્રત્યે છે તેઓને સાર તો આ અહવાડિયું સત્યાગ્રહનું છે. ૬ ફૂટની હડતાળ એ સત્યાગ્રહી હડતાળ હતી, કેમકે તે દિવસે સત્યાગ્રહનો સમારંભ થયો. વળી જોકે ૬ ફૂટની હડતાળ લોકોએ પોતાની મરજીથી જ પાળી હતી, તે છતાં એટલું કબૂલ તો કરવું જ જોઈએ કે લોકોએ વાહન વગેરે ન વાપરવાં જોઈએ એવા પ્રકારનું દબાણ તે દહાડે ચલાવવામાં આવ્યું હતું. તેથી આ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાના અને તાલીમ લેવાના સમયે હડતાળ પાડવાની સલાહ હું નથી આપી શકતો. એ તો માત્ર કવચિત જ અને સમગ્ર કારણસર વાપરવાનું હથિયાર છે.

પ્રાર્થના અને અપવાસથી પ્રજાનું શું દારિદ્ર્ય શીટવાનું છે એવો સવાલ જરૂર ઉઠશે. એ વિષે વધારે વિચાર હવે પછી કરીશું. દરમિયાન મારી ઉમેદ છે કે બધા પક્ષ અને બધા વર્ણ તથા વર્ગ પ્રજાનગરિતામાં એકસ રીતે વધારો કરાવનારા આ અહવાડિયાના પવિત્ર કાર્યમાં પૂરેપૂરો હિસ્સો લેશે.

ખિલાફત

ખિલાફતનો સવાલ અત્યારે સર્વોપરી થઈ પડ્યો છે. સામ્રાજ્યમાં સર્વથી વધારે મહત્ત્વ એ સવાલ ભોગવે છે. ઇસ્લામના મોટા પાદરીઓ અને ઇસ્લામી આગેવાનોએ એ સવાલને મોખરા પર મૂકી દીધો છે. પાદરીઓએ દાવ નાંખ્યો, મુસલમાનોએ તે ળીલી લીધો છે.

હું ઉમેદ રાખું છું કે હિંદુઓ સમજી જશે કે સુધારા શું કે બીજું કંઈ પણ શું, ખિલાફતની આગળ નીચેનો દરજ્જો ભોગવે છે. જે મુસલમાનોનો દાવો એ

સર્વોપરી
સવાલ

ધર્મશાસ્ત્રીની દષ્ટિ વિના ગેરધર્મસાચી કોત તો કેવળ ધર્મશાસ્ત્રી પુસ્તકોને જ આધારે તેને ટેકો આપતાં કોઇ અચકાત. પણ ભ્યારે ન્યાયી દાવાને દીન તરફથી ટેકો મળે એ ત્યારે એ દાવાની સામે થઇ શકાય નહિ.

મુસલમાનોની માગણી

તુર્કી અને
અરબસ્તાન

હુંકામાં મુસલમાનોના દાવો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. યુરોપ માંહેનું તુર્કી તુર્કીના હાથમાં રહેવું જોઇયે. તે રાજ્યમાં ધર્મશાસ્ત્રી સિવાયની બીજી જે કોમે રહેતી હોય તેઓના રક્ષણને સાર બલે પૂરી ખાત્રી લેવામાં આવે.

૨. ધર્મશાસ્ત્રી પવિત્ર જગ્યાઓનો કબજો મુસલમાનોના હાથમાં રહેવો જોઇયે અને જગીરત-ઉલ-અરખ એટલે મુસલમાની લેખકોએ હદ બાંધી છે તે અરબસ્તાન ઉપર મુસલમાનોના બાદશાહી હક રહેવો જોઇયે, અને તેની સાથે આરબોને જોડતા હોય તો બલે તેઓને સ્વરાજ્યના હક મળે. આવું વચન મિ. લૉઇડ ન્યૂઝ્પેપર્સનું હતું અને એ જ ધારણા લાર્ડ હાર્ડિંગની હતી. મુસલમાની સિપાહીઓ તુર્કીની રાજસત્તા છીનવી લેવાને સાર કદી લડત નહિ. ખલીફાના હાથમાંથી અરબસ્તાન ઉપરની હકુમત છીનવી લેવી એ ખિલાફતનું મોટું વાળવા બરાબર છે.

વાઈસરાયની
કેશ

લડાઈના પહેલાં જે તુર્કીનું હતું તે જરૂરપડતી ખાત્રીઓ લઈને તુર્કીને પાછું આપવું એ ખ્રિસ્તીને શોભે એવો ચુકાદો ગણાય. તુર્કીને સંજ કરવાના ઇરાદાથી તેની પાસેથી કંઈ પણ લઇ લેવું એ હાજોગાનો ચુકાદો ગણાય. મિત્રરાજ્ય અથવા તો ઈંગ્લેંડ પોતાની જીતને વખતે તદ્દન ન્યાય ઉપર જ રહેવું જોઇયે. તુર્કીને કમન્વેલ્થ બનાવી દેવા એ ગેરધર્મસાચી કહેવાશે, એટલું જ નહિ પણ ઇરાદાપૂર્વક અપાયેલાં વચનોનો ભંગ ગણાશે. તેથી હું આશા રાખું છું કે લૉર્ડ હાર્ડિંગની જેમ વાઈસરાય હિંમત ધરશે અને દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહને વખતે જેમ લૉર્ડ હાર્ડિંગે આગેવાની લીધી હતી તેમ નાં વાઈસરાય ખિલાફતના સવાલમાં આગેવાની લઈને એ સવાલને સ્પષ્ટ અને જોરદાર વલણ આપશે, કે જેથી કરીને ઉતાવળીઆ કે કમહુશિયાર માણસોની આગેવાની નીચે ભયંકર પરિણામો આવતાં અટકે.

હિંદુ મુસલ-
માનો પર
આધાર

પણ અરૂં જોતાં સવાલનો ફરજો વાઈસરાયના કરતાં આપણા હિંદુ અને મુસલમાન ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. અને હિંદુ અથવા તો વાઈસરાયના કરતાં મુસલમાન ઉપર તેથી પણ વધારે આધાર રાખે છે. મુસલમાન બાઈબલ અધીર

થયા છે એવી નિશાનીઓ હું જોઈ રહ્યો છું. અધીરાઈમાંથી દીવાનાપણું આવવાનો સંભવ છે, અને દીવાનાપણાનો નતીજો ખુનામરફી જ હોય. હું ઇચ્છું છું કે ખુનામરફી એ આપઘાત છે એવું હું બધાને સમજાવી શકું.

એ.....

ધારો કે મુસલમાનોની માગણી મિત્રરાજ્યો અથવા કહો કે ઇંગ્લેંડ કબૂલ ન કરે તો ? મિ. મૅટેઝુના બળવાન બચાવમાં અને મિ. લૅમ્બડ ન્યૅર્થોર્નનાં પોતાનાં જ વચનના અર્થમાં હું તો બહુ આશા જોઈ છું. હું કબૂલ કરું છું કે મિ. લૅમ્બડ ન્યૅર્થોર્નનાં વચન લૂલાં છે, પણ તેની મારફતે એ સંપૂર્ણ ન્યાય મેળવી શકે છે. પણ આપણે ખરાબમાં ખરાબ પરિણામ ધારી લેવું જોઈએ અને શુભ પરિણામની આશા રાખી તેને સાર મથવું જોઈએ. કેમ મથવું એ સવાલ છે.

આશા ને પ્રયત્ન

આપણે શું ન કરવું જોઈએ એ તો સ્પષ્ટ છે. વિચારમાં, વચનમાં કે કર્મમાં ખુનામરફી ન જ હોવી જોઈએ. તેથી વેરભાવે કે સળ કરવાના ઇરાદાથી ક્રિટિશ માલનો બૅંચકોટ ન સંભવે.

શું ન કરવું જોઈએ ?

૧. મારા વિચાર પ્રમાણે તો બૅંચકોટ પણ એક જાતની ખુનામરફી છે.
૨. વળી કદાચ બૅંચકોટ ઇચ્છવાનું જ હોય તોપણ એ તદ્દન અવ્યવહાર છે.
૩. જ્યાં સુધી આપણી માગણી મુજબ નથી મળતી ત્યાં સુધી આપણે શાંતિ વાળીને બેસી શકતા નથી.
૪. ખિલાફતની સાથે બીજા સવાલોને મેળવવા જ ન જોઈએ-જેમકે ઇજીપ્તનો સવાલ.

હવે આપણે શું કરવું ઇટે એ જોઈએ.

શું કરવું ઇ

૧૯મી તારીખે ધંધા બંધ કરવો અને એક જ દરાર પસાર કરીને આપણી ઓછામાં ઓછી માગણી છે, તે જાહેર કરવી એ પ્રથમ પગથીઈ છે. હડતાળ કેવળ મરજીયાત હોવી જોઈએ, અને નોકરીયાત વર્ગને તેઓના ધણીની પરવાનગી સિવાય કામ બંધ કરવાની રજા ન જ મળવી જોઈએ. મીલના મજૂરોને હડતાળમાં ખિલકુલ મેળવવા જ નહિ. વળી બીજા એક શરત એ છે કે હડતાળની સાથે ખુનામરફી કે મારફીટ જરાય ન હોવાં જોઈએ. અને ધણી વખત કહેવામાં આવ્યું છે કે છપ્પી પોલીસ ઘણી વેળા ખુનામરફી કરાવે છે. સામાન્ય આરોપ તરીકે હું એ વાત માનતો જ નથી. છતાં માનો કે એ આરોપ ખરાબર હોય, તોપણ આપણાં એટલી તાલીમ હોવી

જોધ્યે કે એ ખુનામરહી અશક્ય થઈ પડે. જનસમાજને લાલીમ આપવાની, તેઓને દોરવાની અને તેઓની ઉપર અસર મેળવવાની આપણી શક્તિ ઉપર આપણી જીતનો આધાર રહે છે.

માણણી કયુલ:
ન થાય તો ?

જો આપણી માગણી કળૂલ ન થાય તો શું કરવું જોઈએ એ વિચારીએ. છૂપી કે જાહેર લડાઈ કરવી એ જંગલી ઉપાય છે. આવી લડાઈ કરવાની વાત આપણી ગણતરીમાંથી આપણે કાઢી નાંખવી જોઈએ. લડાઈ કરીને જીતવું અશક્ય છે એટલું જ કારણ લડાઈની વિરુદ્ધ બસ છે. લડાઈ કરવી એ હમેશાં ખરાબ છે, એવું જો હું બધાને સમજાવી શકું તો આપણી બધી ન્યાયી ધારણાઓ આપણે વહેલા બર લાવી શકીએ. ખુનામરહી નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને એક વ્યક્તિ અથવા પ્રજા જે શક્તિ મેળવી શકે છે એ શક્તિને કોઈ હઠાવી શકતું જ નથી. પણ ખુનામરહી નહિ કરવાની સામે હાલ તો હું જે દલીલ કરું છું તે કેવળ તેની અયોગ્યતા જ છે; અને ખુનામરહી અયોગ્ય છે, કેમકે તેથી ધારેલું પરિણામ લાવવું અશક્ય છે.

સરકારને મદદ ન કરવી

અસહકારની
મૂળ કદપત્ર

તેથી સરકારને મદદ ન કરવી એ જ હથિયાર આપણા હાથમાં રહેલું છે. અને જ્યારે તેની સાથે ખુનામરહી ન હોય ત્યારે તેના જેવું બીજું ચોક્કસ હથિયાર કંઈ જ નથી. અને તે જેટલું શુદ્ધ છે એટલું જ અસરકારક છે. મદદ કરીને જ્યારે આપણે જ આપણું પોતાનું અપમાન, આપણી હલકાઈ કે આપણા ધર્મની નામોશી વહેારી લેતા હોઈએ ત્યારે મદદ ન કરવી એ ફરજ થઈ પડે છે. જે હઠા મુસલમાનોને સાફ જનમરણ જેવા થઈ પડે તે અયોગ્ય રીતે છીનવી લેવામાં આવે, છતાં આપણે મૂગા ખેડા રહીએ એવી આશા ઇંગ્લંડ ન જ રાખી શકે. તેથી આપણે મથાળેથી અને પાયેથી શરૂઆત કરવી જોઈએ. જેઓ મોટા દરજ્જા ધરાવતા હોય તેઓએ તે છોડી દેવા જોઈએ. જેઓ નાની નોકરીમાં હોય તેઓએ તે નોકરી છોડી દેવી જોઈએ. ખાનગી ગૃહસ્થાના નોકરોને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. જેઓ મદદ નહિ કરવાની સલાહ માન્ય ન રાખે તેઓનો અહિંસા કરવાની ધમકી હું પસંદ કરી શકતો નથી. જેઓ કંઈ પણ દાખ વિના પોતાની નોકરી છોડી દે તેની જ અસર થવાની છે; કેમકે આપણે અસતોષ અને લોકલાગણીની કસોટી તો મરજ્યાત રાજનામાં જ હોઈ શકે. સિપાહીઓને તેઓનાં હથિયાર છોડવાની સલાહનો હજી સમય નથી આવ્યો. એ આપણું છેલ્લું પગલું હોય, પહેલું ન હોવું જોઈએ. જ્યારે વાહસ-રાય, હિંદી વજીર અને મુખ્ય પ્રધાન આપણે ત્યાગ કરશે ત્યારે તે પગલું બીરવાનો

પણ આપણને હક મળશે. વળી મદદ આપવાનું બંધ કરવાનું કામ-અતિ વિચારપૂર્વક લેવાનું જોઈએ. આપણે ધીમાશયી વધવું જોઈએ કે જેથી સખત તાપને સમયે પણ આપણે આપણી પોતાની ઉપરનો કાણુ છોડી ન દઈએ.

મારું કર્તવ્ય

કલકત્તાના દરાવોથી ઘણા ચમકી ગયા ગયા છે. તેઓને તેમાં ખુનામરકીની ગંધ આવે છે. હું એવો અર્થ નથી કાઢતો, જોકે તેમાંના કેટલાકની ભાષા હું પસંદ નથી કરતો. જે દરાવોનું વસ્તુ મને મુદલ પસંદ નથી તે હું ગણાવી ગયો છું. તેઓના બધા દરાવો હિંદુઓ કબૂલ કરી શકે? આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. હું તો મારે પોતાને વિષે કહી શકું. ઇસ્લામી ભાઈઓ જ્યાં મુધી મર્યાદામાં રહેશે અને ખુનામરકી નહિ કરે અથવા ખુનામરકીને ઉત્તેજન નહિ આપે ત્યાં મુધી તેઓની વ્યાજબી માગણી પ્રમાણે મેળવવામાં હું તેઓની સાથે બરાબર ઉભો રહીશ. પણ ખુનામરકી થાય અથવા ખુનામરકીની સલાહ આપવામાં આવે અથવા ખુનામરકીને ઉત્તેજન આપવામાં આવે તે વખતે હું તેઓની સાથે નહિ ઉભો રહું, અને દરેક હિંદુ અથવા તો દરેક જણને સાથે નહિ ઉભવાની સલાહ આપીશ. તેથી ગમે તેવું ચુરસો ચડવાનું કારણ મને તે છતાં પોતાની જાભ ઉપર સંપૂર્ણ અંકુશ રાખવાની હું દરેક બોલનારને પ્રાર્થના કરું છું. જે દૃઢતાની સાથે નમ્રતાનું મેળવણુ હશે તો જીતની મને ખાતરી છે. જે ચુરસો, દ્રેષ, તિરસ્કાર, અવિચાર અને છેવટે ખુનામરકીનું સાત્તાન્ય થાય તો પરિણામે હાર જ મળે. તેથી હું એકલો હોઈ છતાં ખુનામરકી આદિ શત્રુઓની સામે મારો જીવ જતાં મુધી લડીશ. આખી દુનિયાની સાથે મિત્રભાવે રહેવું એ મારો ઉદ્દેશ છે. અન્યાયની સામે પૂર જોરથી લડનાં છતાં સંપૂર્ણ પ્રેમભાવ રાખી શકાય એ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે.

અહિંસાની શરત

પ્રેસ ઍક્ટ અને મિ. હૉર્નિમેન

પ્રેસ ઍક્ટ રદ કરવા વિષે જે સભા મુંબઈમાં બરાબર હતી એ અગત્યની સભા હતી. પ્રેસ ઍક્ટ રદ થવાથી જેટલો લાભ છે તેટલો જ સરકારને છે એમ સર નારાયણ ચંદાવરકર ક્ષતાવી શક્યા. ઔદ્યોગિક પક્ષીને વિષે એમ કહેવાય છે કે એ જ્યારે ભય જુએ છે ત્યારે પોતાનું મ્હોં રેતીમાં સંતાડે છે અને પછી ભય નથી એમ જાની લે છે અને છેવટે ઘેરાઈ જાય છે. પ્રેસ ઍક્ટ કરીને સરકારે પોતાની

પ્રેસ ઍક્ટ અને પ્રજામત

દેશા ઔરદ્વીય પક્ષીના જેવી કરી મુકી છે. જો લોકોની વૃત્તિ સરકાર પ્રત્યે ખરાબ હોય તો તે વૃત્તિ બતાવવાનું વાહન વર્તમાનપત્ર છે, તેને દાખવાથી કંઈ વૃત્તિ સુધરવાની નથી. વળી પ્રેસ એકંટને રાખી મુકવો એ વાયુશાસ્ત્રી હવાનું દબાણ માપવાના ચંત્રને ભાગીને હવાની સ્થિતિ જાણવાનો પ્રયત્ન કરે તેના જેવું થયું. પ્રેસ એકંટ દાખલ કરીને પ્રજાનો વાયુ કઈ દિશામાં વહે છે, કેવો છે, એ જાણવાનું ચંત્ર સરકારે ખોખરું કરી મેલેલું છે અને તેથી પ્રજાવૃત્તિ ખરાબર જાણવા સરકાર અશક્ત થઈ ગયેલ છે. તેથી પ્રેસ એકંટને રદ કરવો એ જ સરકારનું કર્તવ્ય છે. અને તે રદ કરાવવા પ્રયત્ન કરવો એ પ્રજાની ફરજ છે.

મિ. હૉર્નિ-
મેન વિષે
આદાલત

પણ સરકારની જે વૃત્તિ પ્રેસ એકંટ રાખવામાં રહેલી છે તે જ વૃત્તિનો ભોગ મિ. હૉર્નિમેન થઈ પડેલા છે. પ્રજામત ચોકખો જાહેર થાય એ સરકાર સહન કરી શકતી નથી. તેથી પ્રજામતને ઘણી દૃઢતાથી જાહેર કરનાર મિ. હૉર્નિમેનને પણ સહન કરી શકી નથી. મિ. હૉર્નિમેનને પ્રજામતને કેળવવામાં જે શક્તિ બતાવી છે તે થોડા જ બતાવી શક્યા છે. તેમણે પ્રજામાં જે જુસ્સો રેડ્યો છે તેવો જુસ્સો થોડા જ રેડી શક્યા છે. પણ મિ. હૉર્નિમેનની શક્તિ ભલે તેવી ન હો, તોપણ કેવળ ન્યાયપક્ષનો જ વિચાર કરતાં મિ. હૉર્નિમેનની ઉપર કંઈ ગુનહો સિદ્ધ થયો નથી. તેણે કેવળ સ્વેચ્છાએ સરકાર તેમને હિંદુસ્તાન બહાર રાખી શકે એ પ્રજા કદી સહન ન કરી શકે. મિ. હૉર્નિમેનની પદ્ધતિ અને મતોની સાથે મળનાર જ તેમને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરી શકે એવું કશું જ નથી. તેમની સાથે અમને મતભેદનાં ઘણાંયે કારણો હોય છે. તેમની ભાષા ઘણી વેળા જોઈએ તેના કરતાં વધારે આકરી હોય છે. તેમ છતાં તેમને હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થવાનો હક બીજાઓના જેટલો જ હોવો જોઈએ એ વિષે અમારા મનમાં જરાયે શંકા નથી. તેથી મજબૂર સભાએ મિ. હૉર્નિમેનને વિષે જે ઠરાવ કર્યો છે તેને અમે વધારી લઈએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ તેમને પાછા લાવવાનું આ આદાલત જારી રહે અને તેઓની સામેના હુકમો મુબઈની સરકાર ખેંચી લે તેમ કરવાને સાર પ્રજાએ આપતા હોવાથી લેવા જોઈએ એમ અમે માનીએ છીએ. એ જ સભામાં ત્રીજો ઠરાવ એવો પસાર થયો કે જે પ્રેસની પાસે જામીનગીરી વગેરે લેવામાં આવ્યાં છે તે પાછાં આપી દેવાં જોઈએ. આ ત્રણે બાબત ઉપર સરકાર ધ્યાન આપશે એવી અમારી ઉમેદ છે.

છાપખાનાનો કાયદો*

જે માણસે આ કાયદાને રદ કરાવવાને સૌથી વધારે મથન કર્યું છે એ અહીં આ આજ હાજર નથી, એ પ્રશ્નને તેમજ સરકારને શરમાવે એવી બીના છે. બાઈ હોર્નિંગેનને હિંદમાં પાછા આવવા દેવાની વાત કોરાણી મૂકી આ કાયદાને રદ કરવાને કદાપિ સરકાર તૈયાર થઈ નય તોપણ મને ખાતરી છે કે હિંદની પ્રભ તો તે ન સ્વીકારે. પ્રભમતને જાહેર કરનાર છાપાંઓ ન હોય તો સરકારને પ્રભમતની શી રીતે ખબર પડે એ જ મને સવાલ થયાં કરે છે. સ્વતંત્ર છાપાંઓની ગેરહાજરીને લીધે સરકારને સી. આઈ. ડી. પર વિશ્વાસ રાખવો પડે છે. પ્રભ તેથી સરકારને વિનંતિ કરે છે કે સી. આઈ. ડી. પરનો આ બોલો જે સરકારને હલકો કરશે હોય, સ્વતંત્ર છાપાં હિંદમાં જેવાની સરકારની ખબરેશ હોય અને પ્રભના સહકારની જે સરકારને જરૂર હોય તો પ્રભમતના પ્રતિનિધિરૂપ છાપાંઓને મોઢે કુટો નહિ દેવાનો નેઈયે. હવાનું દબાણ માપવાનું યંત્ર તોડી નાંખી હવાના દબાણનું માપ લેનાર વાયુશાસ્ત્રીના જેવી હાલ સરકારની સ્થિતિ થઈ પડી છે.

૨૬ થનો
નેઈયે

આ કાયદો રદ કરાવવાને ફક્ત પત્રકારોએ નહિ, પણ સમસ્ત પ્રભજને પર તેમજ આંદોલન કરતું નેઈયે. પત્રકારની ચિંતાઓનું અને વિટંબણાઓનું જે હું બ્યાન કરવા બેસું તો મોટું મહાભારત ભરાઈ નય. કેટલીક વાર લોકો મારાં વખાણ કરે છે, કેટલીક વાર મને ગાળો પણ ભાંટે છે; કેટલીક વાર અધિકારીઓનો ખયાલ કરે છે, કેટલીક વાર એમની આટકણી પણ કાઢે છે. આ બધાંમાંથી ચોખા કુશળી જુઠાં કરવાનું કામ પત્રકારોનું છે. પ્રભને ઉપયોગી સર્વ બાબતો પર પ્રકાશ પાડવો એ હરેક પત્રકારની ફરજ છે. પણ પ્રભને નિકપયોગી એક પણ વિશેષણ પોતાના પત્રમાં દાખલ ન થવા દેતું એ છાપખાનાના કાયદાને રદ કરવાનો અકસીરમાં અકસીર ઉપાય છે.

અકસીરમાં
અકસીર
ઉપાય

તા. ૨૧-૩-૧૯૨૦

ખિલાફત

ખિલાફતનો સવાલ જોલો ગંભીર છે તેટલો જ સુંદર છે. ગંભીર છે, કેમકે તેમાં આહ કરોડ મુસલમાનોની અને તેથી સમસ્ત ભારતવર્ષની શાંતિ છપાઈ છે. સુંદર છે, કેમકે તેનો નિકાલ કરવામાં જે મુસલમાનો ડડાપણ

ગંભીર અને
સુંદર સવાલ

* હિન્દી પ્રેસ એસોસિએશનના આશ્રય તળે મુંબઈમાં મળેલી સભામાં પ્રેસ એક્ટ રદ કરવાનો કાયદો રજૂ કરતાં કાઢેલા ઉદ્ઘોષ: તા. ૫-૩-૨૦

વાપરે તો તેઓની શુદ્ધ સત્તા વધે અને હિંદુસ્તાન શુદ્ધ સામ્રાજ્ય બોગવે. હિંદુમુસલમાન હબચમાં એકતા, જોર, નીતિ વધે અને અગ્રેજો પણ આપણને હલકા ગણે છે તે આપણને હલકા ગણતા અટકે. બાઇબલથી સરખાની વચ્ચે જ થઈ શકે. અગ્રેજો આપણને સરખા ગણતા નથી. આપણે આપણને તેઓના કરતાં ઉતરતા માનીયે છીએ, એટલે આપણે હિંદુમુસલમાન આ સવાલનો પ્રશ્નો લાવી ત્રણે એકસરખા થઈ શકીએ છીએ.

તલવાર વિ.
આત્મબળ

તલવાર ખાણસોને એકસરખા કરે છે. એક ખીજ પાડાની જેમ ખૂબ લડી અને થાકે એટલે એકખીજને સલામ કરી બાઇબલ અને છે. જો કોઈ નબળાઈ બતાવે તો હલકા બને છે. અથવા એકખીજની સામે શરીરબળ નહિ વાપરીને આત્મબળ વાપરી ખીજનો ઉપરી બને છે. એ ઉપરીપણું બીકને લઈને નહિ પણ પ્રેમને લઈને સ્ત્રીકારાય છે તેથી બન્ને એકસરખા થઈ રહે છે. ખીજને આપણા કરતાં નીતિમાં બળીઓ માનીયે તેમાં આપણી હલકાઈ નથી મનાતી. ખીજને નીતિમાં આગળ વધ્યો હોય તેમાં ગર્વ નથી કરતો. એટલે બન્ને એકખીજ પ્રત્યે માનની નજરથી વર્તે છે. આપણે તલવારથી અગ્રેજોને જીતવાનો વિચાર જ છોડી દેવો ઘટે છે.

મિથ્યા
કુશળતા

આપણે તે બળ ન જ વાપરી શકીએ એમ હું નથી મનાવતો. પણ તે બળ વાપરવા સાર આપણે દંભ, બૂઝાણું, દગો વગેરે વાપરવાં પડશે, અને ત્યારે પણ અનેક પ્રકારની બીજી મિથ્યા કુશળતા મેળવવી પડશે. તેઓની જેડે મુકાબલો કરી બન્ને હાંફે ત્યાં લગી બન્નેએ લડ્યા કરવું પડશે. આવો પ્રસંગ જ તેઓ રહેજે નહિ આવવા દે એવો મનુષ્યજાતિનો સ્વભાવ છે. અસલ જમાનામાં પણ લડવા નીકળાઓ છૂપી રહેતી. અહંકારી પોતાની અહંતાનાં સાધનો એકાએક ખીજને નથી સોંપતો. શસ્ત્રબળમાં અહંકાર હોય જ. એટલે આપણે જો શસ્ત્રબળથી એક થવા માગતા હોઈએ તો આપણે તેઓના પરાજયની અણીએ પહોંચીએ ત્યાં લગી આપણે મથવું પડશે અને અંતે આપણે દુરમન બનવું રહ્યું! આમ ખિલાફતનો ઉકેલ આવે ?

પરિણામનો
વિચાર

લડાઈ કરવાની યોગ્યતા અથવા અયોગ્યતાનો વિચાર મેલી દૃષ્ટિ આપણે જો માત્ર પરિણામનો વિચાર કરીએ તો આપણને માલમ પડશે કે શસ્ત્રબળથી સવાલનો પ્રશ્નો નહિ જ થાય. ખિલાફતની લડાઈ કેવળ અગ્રેજોની જેડે નથી. એ લડાઈ ખ્રિસ્તી અને મુસલમાનોની વચ્ચે છે. ખ્રિસ્તી ધણા એકત્રિત છે. તેઓએ લડાઈની કળામાં બહુ તાલીમ મેળવી છે. તેમની સાંચે લડાઈમાં મુકાબલો કરવાને આજે તો મુસલમાનો તૈયાર નથી. હિંદના મુસલમાનો તો સ્પષ્ટ રીતે નથી, અને હિંદુ લડાઈના

મુકાબલામાં તેઓની જોડે ન ઉભી શકે. આવી સ્થિતિમાં મુસલમાનોએ લડીને ખિલાફતના સવાલનો રડ્યો. લાવવો એ દુનવી વિચારે લગભગ અશક્ય લાગે છે.

‘ખુદા ચાહે સો કરે’ એ વાક્ય લડાઈનો મુકાબલો કરનાર નહિ વાપરી શકે. એ વાક્ય તો નીતિનો મુકાબલો કરનાર જ વાપરી શકે, કેમકે નીતિના મુકાબલામાં હાર તો છે જ નહિ. શુદ્ધ સાધનો વાપરનારો તકદીર ઉપર હાથ મુકી શકે, પણ મેલાં સાધન વાપરનારાને તેમ કરવાનો અધિકાર જ નથી. જાણીને છતાં કુવામાં જુસકો મારનાર ઈશ્વરનું નામ વગેરે તો તેની સજા તેને તુરત મળે. તે અકાળ મૃત્યુને વશ થાય. દારૂનો શીશો ખાલી કરનાર ‘ખુદાને નીશો ચડાવવો’ હોય તો ભલે ચડાવે’ એવો બકવાહ કરે તો તેને દુનિયા હસે. નીતિના પ્રયોગોમાં આપણે ઈશ્વર ઉપર અખંડ ભરોસો રાખીએ છીએ કેમકે આપણે જાણીએ કે નીતિનું પરિણામ કુશળ જ છે. શત્રુઓએ પોતાનાં શત્રુ પર વિશ્વાસ રાખે છે ને શત્રુ દ્વી જય ત્યારે ‘મીથુ’ કહે છે—દારૂનો જો મારૂ નીશો પેદા કરવાપણા પર વિશ્વાસ રાખે છે તેમ.

શત્રુઓ અને
ઈશ્વરશ્રદ્ધા

પણ જો હિંદુમુસલમાન બન્ને સત્યાગ્રહ રૂપી દિવ્ય શસ્ત્ર ધારણ કરે તો તો વિજય છે. હિંદુમુસલમાન ખ્રિસ્તીના અન્યાયમાં ભાગ ન લે તો તેને કેણું હરાવનાર છે? મુસલમાનો પોતા પર થતા અન્યાયોમાં ભાગ નહિ લે તો ખુદાનો કેલ છે કે તે ન જ હારે. તેથી જ મેં કહ્યું છે કે અંગ્રેજોને આપણે અન્યાયી પગલાંમાં મદદ ન કરવી એ આપણો હક છે, એ આપણી ધરજ છે. એ ધરજ અદા કરીને જ મુસલમાનો પોતાના ધર્મ ઉપર થઈ રહેલ હુમલામાંથી બચી શકે છે.

સત્યાગ્રહનું
દિવ્ય શસ્ત્ર

હવે વિલાયતના મજૂરપક્ષે ખિલાફત વિષે વિચારો બહાર પાડ્યા છે એ જરા વિચારીયે. તેનું તારણ અમે બીજી જગ્યાએ આપ્યું છે. તે પક્ષ કહે છે કે મુસલમાની સત્તાના ભાગલા પડવા જ જોઈએ. મુસલમાનો જ એ માગે છે. તેની સાથે હિંદુસ્તાનના મુસલમાનો કેમ થઈ શકે? આરબો ઑટોમન સાથે ન રહેવા માગે તો શું તેને જોરજબરથી ઑટોમન સાથે રાખવા? આનો જવાબ હું સત્યાગ્રહી તરીકે તુરત આપી શકું. હું આરબોની સ્વતંત્રતા છીનવવા નથી માગતો, તેઓ સ્વતંત્ર થાય પણ હકુમત ખલીફાની કબૂલ કરે. પાક જગ્યાઓનો કબજો ખલીફાના હાથમાં રહે. આટલું ન થાય તો હું ભલે લડાઈ ન કરું, પણ હું ઉલટું થવામાં મદદ પણ ન કરું. મારી મદદ વિના તે અન્યાય ન બને. જો દરેક હિંદુમુસલમાન સરકારી નોકરી છોડી દે તો શું થાય? યા તો અંગ્રેજોએ હિંદુસ્તાન છોડવું પડે અથવા તેઓએ

આરબોની
સ્વતંત્રતાનું
શું?

આપણું ધ્યાન કરવું જ પડે. એટલે મારી ધારણામાં લોકમત શુદ્ધ રહે તે જગવવા પૂરતી જ રાહ જોવાની ધીરજ રાખવાની જરૂર છે. અત્યારની જાગૃતિનો મુસલમાનો સદુપયોગ કરશે કે દુરુપયોગ કરશે? મુસલમાનો જ પોતાના શત્રુ-અનશી અથવા મિત્ર-ધર્મર તેમને સન્મતિ આપે ને તેઓને હિંદુ પૂરી મદદ કરી શકે એવી સ્થિતિ તેઓ જાળવે.

તા. ૨૮-૩-૧૯૨૦

હિંસા વિ. અહિંસા

સત્ય અને
અહિંસાના
વિજયનો
દિવસ

ખિલાફતનો દિવસ આવ્યો અને ગયો. સત્યાગ્રહના અર્થાત સવિનય ભંગના નહિ પણ સત્ય અને અહિંસાના સંપૂર્ણ વિજયનો તે શુભ દિવસ હતો. ૧૯મીની હડતાળ પૂરેપૂરી મરજીયાત હતી, કારણકે તેને માટે બધી ચળવળ તે દિવસ પહેલાં જ પૂરી કરવામાં આવી હતી. મીલમજૂરીને હડતાળમાં ન ભેળવવામાં ખિલાફત કમિટીએ અદ્ભુત સંયમ દેખાડ્યો છે. તે દિવસની કુશળ વ્યવસ્થા કરવા માટે અને મરજીયાત ધોરણ ચોક્કસ રીતે સ્વીકારવા માટે કમિટીને ઉંચામાં ઉંચું માન થયે છે. જે પ્રજા ૧૯મી જેવી તાલીમ અને સંયમ દાખવે અને તેમાં તેટલું જ સ્વાર્થત્યાગનું તત્ત્વ ઉમેરે તો ખિલાફત સંબંધી આપણી આશાઓ સફળ થવામાં કંઈ અંતરાય આવે નહિ. આજસુઓને કંઈ કામધંધા ન હોય તેવે દિવસે મુસલમાન કોમના ઝનુની સ્વભાવના લોકો ખરા જીમરના વિષયમાં ઉરકેરાયેલા હોય ત્યારે શાંતિ જાળવે એમ એક વરસ ઉપર કોઈ માનત નહિ. પણ જ્યારે પ્રાર્થના કરવાની હોય ત્યારે આજસ હોય જ નહિ. બધાને શરમાવવામાં આવ્યું હતું કે તમે ગુસ્સે ન થશો, પણ સત્યને ખાતર પ્રાર્થના કરજો. એ વાત ખરી છે કે સૌએ ખરાખર પ્રાર્થના કરી ન હતી; પણ પ્રાર્થનાનો ભાવ સર્વત્ર ફેલાયેલો હતો. અને વેર, ક્રોધ કે ઉરકેરણીના કરતાં તે ભાવ વધારે પ્રધાન હતો. અને તેથી એ આશ્ચર્ય બન્યું કે સાધારણ દિવસે જેમ સૌ શાંતિ જાળવશે એમ ધારે એવી રીતે હડતાળને દિવસે થયું.

અહિંસાનો
સંદેશ

વીસ હજાર માણસોની મુંબઈની જંગી સભાનો દેખાવ જોવા જેવો હતો ને જે હજારો માણસોએ તાળીઓ પાડ્યા સિવાય કે બીજા કંઈ પણ લાગણીનાં ચિહ્ન દેખાડ્યા સિવાય બાપણું સાંભળ્યાં તેમના ચહેરા પર દડતા અંકાએલી હતી. આપણી સભાઓમાં હાલના જમાનાના ધોધાટ, ઉરકેરણી અને ગરબડને બદલે પ્રાચીન કાળના

જેવી શાંતિ, નિઃશયન અને વ્યવસ્થાનાં તત્ત્વ દાખલ કરવા માટે કાર્યકર્તાઓને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ માન થતે છે. આમાંનાં એક પ્રકારનાં તત્ત્વોથી સંતાપિતને લાચરના ગુણ કેળવાય છે અને બીજાંમાંથી ખુનામરૂઠી ઉત્પન્ન થાય છે. અને આ જગતી સભાના સંદેશ અહિંસાનો છે, હિંસાનો નથી. હું આશા રાખું છું કે અધિકારીઓ દાલની સ્થિતિનો ખોટો અર્થ નહિ કરે. તે દિવસના આખા સમારંભના તેમજ દરાવના પ્રશંસાપાત્ર ભાવની પણ તેઓ કદર કરશે. એવી આશા રાખું છું. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે આ દેશને કે સામાન્યને પ્રામાણિકપણે ચાહનાર કોઈ માણસ આ દરાવ વિષે વાંધા લઈ શકશે નહિ. હું એવી પણ ઉમેદ રાખું છું કે આ ચળવળ જે દમથી આગળ વધતી જાય છે તે પણ તેઓ બરાબર નીરખશે. હું ધારું છું કે આપણી વચ્ચે જે અદ્ભુત ધીરજ, સંયમ અને વ્યવસ્થાના ગુણ ખીલી રહ્યા છે તેની પણ તેઓ યોગ્ય કદર કરશે અને તેઓ અિરિય સરકારને જણાવશે કે દેશમાં પરમ શાંતિ છે, પણ તેની પાછળ 'ના'નો જવાબ ન સ્વીકારવાનો ઉચ્ચ નિશ્ચય રહેલો છે. હું એવી આશા રાખું છું કે ગયા એપ્રિલ મહિનાના જેવું પાપ સરકાર ફરીથી નહિ કરે અને અપમાન તથા પરાજય સિવાય બીજું સહેવાનો જે ઉચ્ચ આવેશ ઉત્પન્ન થયો છે તેને જીલમથી દાખી દેવાની ફાકટ આશા નહિ રાખે.

લીબરલ લીગ જેવા પ્રતિષ્ઠિત મંડળે ઉતાવળે અને અગાઉથી હડતાળને વખોડી કાઢી એ ધણા ખેદની વાત છે. જે લોકો આટલા શોકથી પીડાતા હોય અને જેમના ઉપર નિરાશાનું વાદળ ઝંઝૂમતું હોય તેમની લાગણીઓને નિયમસર દર્શાવવાને કંઈ અવકાશ આપવો જોઈએ. આપણા મનના વિચારો વાતચીતમાં કે લખાણમાં દર્શાવતાં આપણે ખીટા હતા તેથી જ તે વધારે ને વધારે ઉંડા દટાતા, અને જાહેર પ્રેરનાર રૂપી પ્રયત્ન સૂર્યની અને ખુલ્લી હવાની અસર તેને ન પહોંચી તેથી તે દુર્ગંધથી સડી ગયાં અને પરિણામે ખુનામરૂઠીની છૂપી ચળવળ આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ. આજે હથિરકૂપાથી આપણે તે દિવસને વટાવી ગયા છીએ. આપણે નિર્ભયપણે અને ખુલ્લી રીતે તેમજ ખુલ્લાં કામ પર મનુષ્યજાતિ જે સંયમ મુકે છે તે સંયમથી વિચાર કરવાની, લખવાની અને બોલવાની હિંમત કરીએ છીએ. આ સત્ય પીછાનવાની અને ખીટકણ સાવધાનતા કરતાં હિંમત કેટલી ચઢીયાતી છે તે વિચારવાની હું લીબરલ લીગના સભાસદોને તેમજ તેમના જેવા વિચાર ધરાવતા સૈને વિનંતી કરું છું. પ્રજાના ઉત્કર્ષને સાર જે અસંખ્ય સારો દરરોજ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નિમ્મન કરવા તેઓ ચાહતા હોય, તરુણ ભારતના પ્રસવકાળનાં શોભણાં દુઃખમાં હકોને ભાગ લેવા હચ્છતા હોય તો તેમણે જાનનાં

હિંમત અને સંયમનો પ્રસાર

લીબરલ લીગ અને યુવાન વર્ગ

ચિજ્ઞોનાની અવગણના કરવી ઘટતી નથી. જુવાન વર્ગના ઉત્થાનને તેમણે તર-
છાડવા જોઈએ નહિ, તેમ તેમની ઉત્થાન આશાઓ અને મહેન્ટાઓ પર ઠંડું પાણી
નાંખવું જોઈએ નહિ. પણ તેમણે આ જુવાન, ઉત્સાહી, સ્વાર્થત્યાગી, મરણીયા
માણસોના વધતા જતા લશ્કરના સેનાપતિ થવું જોઈએ. તેમના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ
રાખો, તેમના હૃદયનાં ધમકારાને ઝીંકો અને તેનું નિયમન કરો-કારણકે દલીલોથી
તેમજ તેમની ખાનદાનીને ચેતવવાથી તેઓ વશ થાય છે-અને આપણા દેશને
માટે માથું આપે એવું તાલીમખાજ લશ્કર તમારી પાસે મોજુદ થશે. પણ જો
તેમને પોતાની અવગણના થયેલી જણાયશે, જો તેમને એમ લાગશે કે વયોદ્ધ
આગ્રેવાનો તેમની જરૂરીયાતોને લક્ષમાં નહિ લે અને તેમને દોરશે નહિ, તો તેઓ
નિરાશ થશે, નિરાશાથી તેઓ સાહસિક બનશે અને પરિણામે બંધકર વિનાશ
થશે. સત્યાગ્રહને માર્ગે અર્થાત્ કાયદાના બંને જ નહિ પણ સત્ય અને આહંસા-
ને માર્ગે હિંદુસ્તાનને દોરવાનો હાલના જેવો કોઇ પરમ સુંદર અવસર આવ્યો
હોય એમ મને વાદ નથી. આવા સત્યાગ્રહમાં હારને અવકાશ જ નથી, અને જો
તેમાં કંઈ ભૂલ થાય તો ભૂલ કરનારને જ ખમવું પડે છે.

૬ કોર્ટનો તિરસ્કાર

કોર્ટનો ટપકો

અમદાવાદના સત્યાગ્રહી વકીલો સંબંધી ડિરિજેક્ટ મેજિસ્ટ્રેટનો પત્ર અને તેની
ઉપર મારી ટીકા પ્રસિદ્ધ કરવા માટે 'યંગ ઇડિયા' ના તંત્રી અને પ્રકાશક ઉપર
માંડવામાં આવેલા કેસની સુનાવણી લાંબા વખત પછી આખરે થઇ અને ચુકાદો
અપાયો. તંત્રી અને પ્રકાશક બન્નેને સખત ટપકો મળ્યો. પરંતુ અમારામાંથી
એકને કંઈ સળ કરવાનું કોર્ટને ઠીક ન લાગ્યું. ચુકાદા ઉપર હું વિચાર કરવા બેઠો
હું તે એટલા માટે જ કે સત્યાગ્રહી તરીકે મારે તેમાંથી શી શીખામણ ગ્રહણ કરવી
એ જણવા હું આતુર છું.

માફી કેમ ન
માગી ?

જે મિત્રોએ કેવળ બંધુભાવથી પ્રેરણાને કાર્ટે માગ્યું તેનું મારીપત્ર આપી દેવાની
મને સલાહ આપી હતી તેમને હું ખાત્રી આપવા છત્તું છું કે મારી જીદને લીધે નહિ,
પણ મારા જીવનનો એક મહાન સિદ્ધાન્ત જોખમમાં આવતો હતો તેથી જ મેં તેમની
સલાહનો ધનકાર કર્યો હતો. મારે પત્રકારની સ્વતંત્રતા જાળવવી હતી અને તેમ

છતાં કાયદાને માન આપવું હતું. કાયદાનો જે અર્થ હું સમજું છું તે પ્રમાણે તો મેં કોર્ટનો તિરસ્કાર બિલકુલ કર્યો નહોતો. પરંતુ મારા બચાવનો મોટામાં મોટો આધાર તો એ હતો કે આવે જ પ્રસંગે ભવિષ્યમાં ફરીથી આવે જ શું નહોતું ન કરવાને બધાં સુધી હું તૈયાર ન હોઈ ત્યાં સુધી હું મારી માગી શકું જ નહિ; કારણકે હું માનું છું કે ખાનગીમાં તેમ જ કોર્ટમાં સાચા દિલથી જ મારી માગવી જોઈએ. તેની સાથે વળી કોર્ટ પ્રત્યે મારી એક બીજી શ્રદ્ધ હતી. વડા ન્યાયાધીશની સલાહને અંગીકાર ન કરવો એ મારે માટે નાનીસૂતી વાત નહોતી; ખાસ કરીને એટલા માટે કે તેમણે મારી સાથે પત્રવ્યવહારમાં ઘણી જ માયા રાખી હતી. મારી દશા તો સુડી વચ્ચે સોપારીના જેવી બની. આથી મારે મારા બચાવમાં એક શબ્દ પણ ન ઉચારવો, પણ નિષ્કપટપણે મારી સ્થિતિનો પૂરેપૂરો ખુલાસો કરવાને એક લખાણ રજૂ કરવું અને મારી સામે ચુકાદા આપવામાં આવે ત્યારે કોર્ટ મરજી મુજબ સગ્ન મને ભક્ષે શ્રદ્ધાવે એમ કહી દેવું, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો. કોર્ટ પ્રત્યે લેશ પણ અનાદર બતાવવા હું ખુશી નહોતો તેમજ આ વાતની ચર્ચા ચારે તરફ ફેલાવવાની પણ મારી ઈચ્છા ન હતી, તેથી તેને જાહેર ન થવા દેવાને મેં ઘણી ચીવટ રાખી હતી; અને મેં આ માગી ન માગી તે એટલા જ માટે કે એકમાનથી મારી માગવી એ મારા અંતઃકરણથી વિરુદ્ધ છે.

હું માનું છું કે કાયદાના ભંગનો આ સરસમાં સરસ નમૂનો છે અને મને લાગે છે કે કોર્ટ મારા બાવને સુંદર રીતે ઝીલી લીધો છે અને મારા કહેવાતા નિરાદરની અંદર રહેલા વિનયને તેણે પીછાપ્યો છે. જસ્ટિસ માર્ટિને પોતાના દીવા જેવા ચુકાદામાં પ્રથમ કાયદાનું નિરૂપણ કર્યું છે અને પછી મારી વિરુદ્ધ નિર્ણય આપ્યો છે, છતાં પણ મારા કાર્યના ઔચિત્ય વિષે કંઈ ટીકા કરવામાં નથી આવી એ જોઈને હું તેમના તરફ આભારની લાગણી અનુભવું છું. જસ્ટિસ હેવર્ડના ચુકાદામાં મારા કાર્યને નિઃશસ્ત્ર અર્થાત સાદર પ્રતિકારના એક દૃષ્ટાંત રૂપે સ્વીકાર્યું છે અને લગભગ તે જ કારણથી કંઈ સગ્ન ન કરવાનું જણાવ્યું છે. આમ આ બાબતમાં સાદર નિરાદરના સિદ્ધાન્તનો લગભગ સંપૂર્ણ વિનય થયો છે. જે કાયદાનો ભંગ સાચા બાવથી, માનપૂર્વક અને વિરોધની ઘટિ વિના કરવામાં આવે અને તે સમજ-પૂર્વક બંધાયેલા પાકા સિદ્ધાન્તના આધારે હોય, તેમાં સ્વચ્છંદ ન હોય અને સહુથી સુદાની વાત એની પાછળ દેખે કે તિરસ્કારનો છાટો પણ ન હોય તો જ તે શુદ્ધ સત્યાગ્રહ કહેવાય. હું અત્રતાપૂર્વક જણાવું છું કે રા. દેશાનુએ અને મેં જે નિરાદર રજૂ કર્યો છે તેમાં આ બધાં તત્ત્વો સમાયેલાં છે.

સાદર
નિરાદરનો
વિનય

નોંધ

કવિધર સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આગમન

શાંતિ-
નિકેતનને
આર્થિક
મદદ

કવિશ્રી સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ગુજરાતમાં એક અકવાડીયું ગાળશે એવી ખબર મળી હતી છે. તેમનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ તો આપણે તો જ કરી શકીએ એ આપણે તેમને શાંતિ આપી તેમની પાસેથી શીખવાનું છે તે શીખી લઈએ. તેમને બહુ જલસા પસંદ નથી. તેમનું તબીબત સારી રહેતી નથી. તેઓને સાથે જે સલામતી કરવામાં આવે તેમાં કેવળ શાંતિનંજર છે. અવાજો તેમને પસંદ નથી. આ નિયમો યાદ રાખીને સુરત બહુજ તેઓ જ શકશે એમ અમે માનીએ છીએ. તેમને સારામાં સાથે માન કેમ આપી શકાય તેમના સાહસને આર્થિક મદદ આપીને. તેમને શાંતિનિકેતન આશ્રમ ઉપર અને ત્યાં ચાલતી શાળા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ છે. આશ્રમ તેમના પિતાશ્રીએ સ્થાપ્યું છે, શાળા પોતે સ્થાપ છે. તેનું ખર્ચ પોતાને મળતી મદદથી ચલાવે છે. પોતાના પૈસા પણ તેમણે આ સાહસમાં વાપર્યા છે. જ્યારે તેમણે મદ્રાસમાં ગયે વરસે મુસાફરી કરી હતી ત્યારે દરેક જગ્યાએથી તેમને શાંતિનિકેતનને સાથે ભેટા કરવામાં આવી હતી. અમે માનીએ છીએ કે આનું કંઈક ગુજરાતમાં થાય તો શોભી નીકળશે. અમારી ઉમેદ છે કે દરેક રાજ્યે જ્યાં તેમની પધરામણી થાય ત્યાં ઉપરની વાત ધ્યાનમાં રાખવામાં આવશે.

વફાદારીની શરત

હૃદયના ધા

આજના દિવસે જળવાયેલી શાંતિ મટી હું કાર્યવાહકોને મુતારકબાદી આપું છું. શીઆ સુન્ની, હિંદુ, પારસી સર્વને અને એકત્ર થયેલા જોડ મને આનંદ થાય છે. હિંદુઓ પોતાની દુકાનો અને કાપડ મારકીટ બંધ રાખી સાબીત કરી ખતાવ્યું છે કે મુસલમાન બાઈઓની માગણી સાથે એઓ સંમત છે. વિલાયતમાં અત્યારે ઉભી થયેલી વિરોધ ચળવળથી આપણું હૃદય પર પડેલા ધા તો ત્યારે રૂઝારો કે જ્યારે સંપૂર્ણ ન્યાયને આપણને સાક્ષાત્કાર થશે.

અશાન્તિની
આગાહી

હિંદના સંપૂર્ણ અનુભવ છતાંયે હોર્ડ કંઈન જવા શુદ્ધરથ પણ આ ચળવળમાં ભાગ લે એ ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે. મિ. મોન્ટેગ્યુ તો આપણે મટી મહેનત કરી રહ્યા છે અંગ્રેજ સરકાર સત્ય અને ન્યાયની ધબ ફરકાવે અને આપણને અપાયેલાં વચન પાળ

* મુંબઈમાં એક ગંભીર સભા. સમગ્ર 'ખિલાફત વિધેની મુસલમાનોની માગણીને સ્વીકાર નહિ થાય તો હિન્દીઓની વફાદારીને ખેંચ પહોંચશે અને સરકાર સાથે અમારે સહકાર બંધ થશે' એ મતલબનો ઠરાવ રજૂ કરતાં કાંદેલા ઉદ્ગાર; તા. ૧૬-૩-૨૦

જાતાને એ આપણે ઇચ્છીએ છીએ. સરકાર પ્રત્યે હું જરૂર વફાદાર છું; પરંતુ મારા દેશબંધુઓમાંથી કોઈને પણ અન્યાય થાય, એઓની ધાર્મિક માગણીઓનો અસ્વીકાર થાય અને મારી વફાદારી કાયમ રહે એ ન બને. હું તો હજી આશા નથી છોડતો, પરંતુ આપણી માગણી પર ધ્યાન ન અપાય અને મારી આશા નિરાશામાં ફેરવાય તો પ્રભુ જાણે કે આપણી આ સુંદર ભૂમિ પર શા શા બનાવો બનશે. આપણે એટલું તો જાણીએ છીએ કે આપણને જે ન્યાય નહિ મળે તો સરકાર અને પ્રજામાં અશાંતિ જ ફેલાશે.

આપણા આ પવિત્ર કાર્યમાં ખુનામરશીને અવકાશ ન હોવો જોઈએ. તિરસ્કારને પ્રેમથી જ આપણે જીતવો જોઈએ. પરંતુ મુસલમાન બાઈઓ સ્પષ્ટ વાત કરવા ઇચ્છે છે. એઓને કાંઈ પણ છાતું નથી રાખતું. આથી કેટલાક બાઈઓએ જણાવ્યું કે જે શાંતિથી કાર્ય કરતાં છતાં આપણે ઇચ્છિત પ્રાપ્ત ન કરીએ તો કુરાનમાં ફરમાવેલી રીત અપભ્રંશ કરવા આપણને ફરજ હોવી જોઈએ. આ ફરમાન એવું છે કે જ્યારે તેઓના ધર્મ પર હલ્લો કરવામાં આવે ત્યારે તેઓએ એ દેશ જ છોડી દેવો જોઈએ, અથવા હલ્લો કરનાર સામે યુદ્ધ કરવું જોઈએ. એટલે એ સ્પષ્ટ તરી આવે છે કે જે કાંઈ પણ સતોષકારક નીવેશે ન થાય તો છેવટે ખુનરેજ ફેલાય. પ્રભુ આ દશા ન લાવે !

ખુનરેજનો
ભય

મુસલમાનોની જાડી લાગણી અંગ્રેજોને જે સમજી શકશે અને આ સવાલમાં ન્યાયની આવશ્યકતા વિચારી શકશે તો સૌ સારાં વાનાં થશે. હું આશા રાખું છું કે સરકાર હવે એમ નહિ સમજે કે હિંદ બાળક છે. અંગ્રેજો આવા જ સંજોગમાં મુકાય અને એઓને જેની લાગણી થાય તેવી જ લાગણી મુસલમાનોને પણ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

§ સત્યાગ્રહનું અઠવાડિયું

આવતી ૬મીથી ૧૩મી સુધીના પવિત્ર રાષ્ટ્રીય અઠવાડિયાના કાર્યક્રમમાં અપરાધ અને પ્રાર્થનાને હું અગ્રસ્થાન આપું છું. આપણા પ્રજાજીવનનો વિકાસ કરવાને માટે આ ભેતી કેટલી જરૂર છે એ વિષે હું ખૂબ બોલી ચુક્યો છું. આ બધું મેં મારા અંગત અનુભવ પરથી જ કહ્યું છે. પરંતુ હાલ એક મિત્રને આ પ્રાર્થનાની બાબત પર જ લખતાં મને અંગ્રેજ કવિ ટેનીસનની એક સુંદર કવિતા હાથ લાગી છે. પ્રાર્થનાની શક્તિ પર લોકોનો વિશ્વાસ બેસે એવી કમેટથી હું એ રત્ન વાંચકોને ભેટ કરું છું:—

પ્રાર્થના વિષે
ટેનીસન

“હુનિયાને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ ન હોય એવી વણી ચીંતે આપણે પ્રાર્થનાથી મેળવી શકીએ છીએ. તેથી કુવારાના જળની માફક મારે સાથે તારા સૂરજનું અરણ્ય દિનરાત અરવા દે. જે ઈશ્વરને ખીજાનીને પણ પોતાને સાથે તેમજ પોતાના મિત્રોને સાથે બે હાથ જોડીને

તેઓ પ્રાર્થના ન કરે તો અધિકારમય જીવન માગતાં પશુઓ અને મનુષ્યો ફેર શો ? આમ સારી આશ્રમ દરેક રીતે સેનાના સાંકળથી પ્રભુને ચરણે સંકળાયેલી છે. ”

પ્રાર્થના ને
અપવાસ
તાલીમનું
સાધન

હિંદુસ્તાનના આરા પ્રવાસ દરમિયાન અને દરેક ધર્મના મનુષ્યો સાથે શરવાને અને હજારો સ્ત્રીઓ અને વિદ્યાર્થીઓના સમાગમમાં આવવાનો પ્રસંગ મળ્યો છે. તેઓની સાથે આપણા પ્રજાકીય પ્રશ્નો પર મેં ખૂબ ઉત્સાહથી ચર્ચા ચલાવી છે. હું એવા નિર્ણય પર આવ્યો છું કે આપણે હળુ આપણી પ્રજાકીય પરિસ્થિતિને પૂરેપૂરી પારખી શક્યા નથી. આ પરિસ્થિતિને પારખવા જેટલી તાલીમ જ આપણને નથી મળી; અને હું કહેવાની હિંમત ધરું છું કે આપભોગ, નમ્રતા અને કર્મ-બળ કેળવવા સારું જોઈતી તાલીમ મેળવવાને અપવાસ અને પ્રાર્થના જેવું બીજું એક પણ સાધન નથી. આ ગુણો સિવાય ખરી પ્રગતિ થઈ શકે જ નહિ. હું આથી આશા રાખું છું કે આખા હિંદુસ્તાનમાં સત્યાગ્રહનું અઠવાડિયું ખરા જગરની પ્રાર્થના અને અપવાસ કરવામાં પસાર થશે.

સત્ય અને
અહિંસા પર
ભાર

આ અઠવાડિયામાં સત્યાગ્રહના એક અંગને—કાયદાના સવિનય ભંગને હું મહત્ત્વ આપવા નથી ઇચ્છતો. સત્ય અને અહિંસા પર ખૂબ વિચાર કરવાની અને તેની શક્તિ પારખવાની સૂચના કરવાનું હું પસંદ કરું છું. જે આપણે બધા સત્ય અને અહિંસાના સનાતન સિદ્ધાંત અનુસાર આપણું જીવન માગતા થઈશું તો શાંત કે બીજી જાતના કોઈ અવરોધની આપણને જરૂર નહિ રહે.

વિરોધની સામે ન્યારે અમુક માણસો સત્યનું અવલંબન કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે ત્યારે શાંત અવરોધ જન્મ પામે છે. સત્ય શું છે, શાંત અવરોધ કરીને પણ સત્યનું પાલન કેમ કરવું અને સત્યને માટે મથતાં ખુનામરકીથી મુક્ત શી રીતે રહેવાય એ બાજુનું મુશ્કેલ છે, છતાં નાતજાત અને પક્ષના ભેદ સિવાય સૌએ મળીને પ્રજાની ઉન્નતિ અર્થે ઉજવવાના અઠવાડિયામાં સવિનયનિરાદર કરવાની સલાહ આપવી ઉચિત છે કે કેમ એ માટે મતભેદ હોઈ શકે.

જલિયાંવાલા
બાગ ફંડ

૬ઠ્ઠી અને ૧૩મી તારીખે પ્રાર્થના અને અપવાસ ઉપરાંત આપણે જલિયાંવાલા બાગના સ્મારક માટે નાણાં એકઠાં કરવાનાં છે. મારી ઉમેદ છે કે દરેક જીલ્લામાં, ગામમાં અને શહેરમાં આ માટે સંપૂર્ણ યોજના ઘડાઈ રહેશે.

રાષ્ટ્રીય સંતા
હના ઠરાવે

આપણી પ્રવૃત્તિના ત્રીજે ભાગ સમસ્ત હિંદમાં આ અઠવાડિયા દરમિયાન નિયત કરેલે સમયે સભા ભરવાનો છે. સત્યાગ્રહની ચળવળના કારણજૂત રોલેટ કાયદા માટે, હિન્દુઓના સાથથી હિંદુમુસલમાનના ઐક્ય પર વજ્રલેપ કરનાર ખિલાફતનાં સવાલ

માટે અને જલિયાંવાલા બાગને માટે આ સભાઓમાં હરાવ પસાર કરવાની મેં દરખાસ્ત કરી છે. હરકરી કાયદાના અમલ દરમિયાન જે ગોઝારાં કૃત્યો થયાં અને જેની સરખાત હરકરી કાયદો જાહેર થતાં પહેલાં જ ૧૩મી તારીખની એકાદશે કતલથી થઈ ચુકી હતી તેવાં કૃત્યો કરી થયા ન પામે એવાં પગલાં લેવા ૧૩મી તારીખે જલિયાંવાલા બાગના હરાવથી સરકારને વિનંતિ કરવાની છે. હું નીચે મુજબ હરાવે કરવા સૂચવું છું :—

૬મી એપ્રિલ માટે

(૧).....ના રાહરીઓની આ સભા પોતાનો દબ મત જાહેર કરે છે કે ત્યાં સુધી રોલેટ કાયદો રદ કરવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી અમારામાં શાંતિ ફેલાવાની નથી અને એટલા માટે સરકારને અમારી વિનંતિ છે કે પહેલી તરે એમણે એ કાયદો રદ કરવો.

૯મી એપ્રિલ માટે

(૨).....ના હિંદુ, મુસલમાન, અને ખીલ વતનીઓ આશા રાખે છે કે હિંદના મુસલમાનોની ન્યાયી માગણી મુજબ અને નામદાર રાહેનગાહના પ્રધાનોના ગંભીર વચ્ચેના મુજબ પિલાદતના સવાલનો નિર્ણય કરવામાં આવશે અને આ સભા એવો મત જાહેર કરે છે કે જો આ સવાલનો આથી કલંદો નિર્ણય કરવામાં આવશે તો ત્યાં સુધી અપાયેલાં વચ્ચેનાં પાળવામાં નહિ આવે અને મુસલમાનોની માગણીઓ સંતોષવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી સરકાર સાથે સહકાર બંધ કરવાની દરેક હિંદીની ફરજ થઈ પડશે.

૧૩મી એપ્રિલ માટે

(૩).....ના વતનીઓની આ સભાનો એવો મત છે કે જો કે સખત ઉરેરશી પછી પણ લોકોમાં અમૃતસરના અત્યાચારો વખોડવાયોય છે તોપણ જનરલ ડાયરે એતવાળી આખ્યા સિવાય નિર્દોષ, હથિયારરહિત અને ખીલ માર્દપણ બચાવ સિવાયના જલિયાંવાલા બાગના લોકોની હરાદાપૂર્વક કરેલી કતલ એક અપૂર્વ ઘોર કૃત્ય છે; અને આ અને હરકરી કાયદાના અમલ દરમિયાન પંજાબના ખીલ જવાબદાર અધિકારીઓને હાથે થયેલાં અત્યાચારો ખીલ ઘોર કર્મો ફરી ન થવા પામે એવાં પગલાં વડી સરકાર લેશે અને હિંદી રાષ્ટ્રીય સભાની પંજાબની સબ કમિટીની ભલામણો પૂરેપૂરી સ્વીકારશે એવી અમારી આશા છે.

સત્યાગ્રહ સપ્તાહ-ચોડાક વિચારો

અધિવાસી
શ્રેણી

આ રાષ્ટ્રીય અહવાડિયું હવે ચોડા ૪ દિવસમાં આવી પહોંચ્યો. જે પ્રસંગનું એ સ્મારક છે તે પ્રસંગને ઠાળે એવી રીતે એ ઉલ્લેખો એવો અમને વિશ્વાસ છે. જેનું માપ નીકળી શકે અને જેનાથી આપણી ધમ્મશ અને પંચમ માટેની લાગણીની સખત કસોટી થશે એવું મુખ્ય કામ તો ગયા એપ્રિલની ૧૩મી તારીખે અરણ્ય પામેલા ધર્મવીરોનું સ્મરણ કાયમ કરવાને કરવાના સ્મારક માટે શણા ઉભો કરવાનું છે. જે ચોખ્ખા કાર્યકર્તાઓ મળી આવે તો ત્રીસ કરોડની વસ્તીમાંથી દશ લાખ રૂપિયા એકઠા કરવા એ મોટું કામ નથી. જે પૈસાદાર અને જમણીતાં બાંધેલા અને બહેનો આ કાર્ય હાથ ધરે તો આ અહવાડિયામાં એ ૪૨૨ પૂર્ણ કરી શકાય. દરેક પ્રાન્તમાંથી પ્રમાણમાં પૈસા ભેળા કરવા એ જ યોગ્ય છે. છતાં દરેક પ્રાન્તના લોકોએ પોતાના શાળા કરતાં અને તેટલું વધારે એકઠું કરવાના પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે. આપણે જે વધારે રકમ એકઠી કરીશું તે કશીયે અડચણ નથી. દશ લાખ એ તો વધારેમાં વધારે નહિ, પણ ઓછામાં ઓછી રકમ છે. આથી દરેક જણ ઉદારતાથી પૈસા આપશે એવી આશા છે.

*

*

*

અપવાસ
અને પ્રાર્થના

ત્યાર પછી અપવાસ અને પ્રાર્થના છે. આ અસલી રિવાજ છે. શુદ્ધ અપવાસથી શરીર, મન અને આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. અપવાસથી દેહને કષ્ટ થાય છે અને એટલે દરજ્જે આત્મા મુક્ત થાય છે. શુદ્ધ હૃદયની પ્રાર્થનામાં ચમત્કાર રહેલો છે. એ દ્વારા આત્મા પોતાની વધારે અને વધારે શુદ્ધિ માટે ઝંખ્યા કરે છે. આ રીતે મેળવેલી શુદ્ધિનો કોઇ ઉંચા કામમાં ઉપયોગ થાય ત્યારે તે પ્રાર્થના કહેવાય. ગાયત્રીના હાલ જે પ્રમાણે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને રોગીનો રોગ કાઢવાને સારૂ ગાયત્રીના જે જપ કરવામાં આવે છે તે પ્રાર્થનાના અમારા આ અર્થને પુષ્ટિ આપે છે. પ્રજાની મુશ્કેલી અને આક્રમણને સમયે દીન હૃદયે તન્મયતાથી અને સમજૂતીથી જે એ જ ગાયત્રીનો જપ કરવામાં આવે તો સંકટને વિખેરી નાંખવાને માટે એના જેવું એક પણ સખળ શસ્ત્ર નથી. ગાયત્રીનો જપ કરવો, નિમાજ પડવી કે પ્રાર્થના કરવી એ બધું તો અજ્ઞાન અને ભોળા લોકોને માટે છે અને એ એમના વહેમ છે, એમ માનવું એ મોટામાં મોટી ભૂલ છે. અપવાસ અને પ્રાર્થના એ આત્માની શુદ્ધિ માટેનો સૌથી સરસ રસ્તો છે. જેથી આપણા આત્માની શુદ્ધિ થાય છે તેથી આપણો ધર્મ પણ આપણે

અવશ્ય વધારે સારી રીતે જાળવી રાખીએ છીએ અને આપણા લક્ષ્યસ્થાનની પણ સમીપ આવતા જાણીએ છીએ. આથી જો કેટલીક વાર અપવાસ અને પ્રાર્થના ફાગટ માણ્ય પડે તો તેમાં કાંઈ પણ છે નહિ એમ નથી, પરંતુ તેની પાછળ યોગ્ય વૃત્તિ નથી તેને લીધે.

ધણાલોકો જન-માણસીને દિવસે કરે છે તેમ જો કાંઈ માણસ આખો દિવસ અપવાસ કરીને જુગાર રમવામાં ગાળે તો સ્વાભાવિકરીતે અપવાસનું ફળ એટલે શુદ્ધિ મેળવી શકતો નથી એટલું જ નહિ, પણ આવી રીતના નકામા અપવાસથી માણસનું પતન થાય છે. ખરો અપવાસ તો ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે અપવાસની સાથે શુદ્ધ વિચારો ઝીલવાની તૈયારી અને અધમ વાસનાઓની સામે ટક્કર ઝીલવાનો સંકલ્પ થાય. તે જ પ્રમાણે પ્રાર્થના પણ ખરી ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે તે સમજપૂર્વક અને ચોક્કસ રીતે થાય. મનુષ્યે તેની સાથે તન્મય થઈ જવું જોઈએ. મન દરો દિશામાં ભટકતું હોય ત્યારે પ્રભુના નામની માળા ફેરવવી નકામી છે. આથી અમે આશા રાખીએ છીએ કે આવતું અપવાસ અને પ્રાર્થનાનું રાષ્ટ્રીય અઠવાણિયું માત્ર ઉજવવાની ખાતર નહિ પણ ખરેખરી રીતે ઉજવાશે.

*

*

*

હિંદુસ્તાનના ગુદા ગુદા ભાગમાં જુમામસીદમાં ભેળા થતા અસંખ્ય મુસલમાનોની સત્યતા જ્યારે માટેની ખરા હૃદયની બંદગી સમયના ભવ્ય દેખાવે ખિલાફતના સવાલનું યોગ્ય નિરાકરણ કરવાને માટે જેટલું કર્યું છે એટલું બીજા કશાથી નથી થયું. કેવળ પ્રાર્થનાના બળ ઉપર જ ખિલાફતના સવાલનો યોગ્ય રડવો થઈ જવાની ખાત્રી આપતાં અમે અચ્ચકાઈએ નહિ. અમને કહેવાની જરૂર નથી કે પ્રાર્થનાની શક્તિ માટેની દલીલો બને રીતે લાગુ પડે છે, કેમકે પ્રાર્થના કરવાની આપણને જેટલી છૂટ છે તેટલી જ આપણા શત્રુઓને પણ છે. પરંતુ આ દલીલ પ્રાર્થનાની વિરૂદ્ધ નથી જતી. એ તો ફક્ત ફળની પ્રાપ્તિથી પ્રાર્થનાની કિંમત આપણે ન આંકી શકીએ એ બતાવે છે. ઇશ્વરની સાથે શરત ન હોય. પ્રજા તેમ જ વ્યક્તિના જીવનવિકાસમાં અનાદિકાળથી પ્રાર્થનાએ અતિ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે એટલું જાણવું બસ છે. અપવાસ અને પ્રાર્થના પોતાના મૂળ ગૌરવ અને ભક્તકમાં સત્યાગ્રહના અઠવાડિયામાં પ્રકાશી ઉઠે એ અમારી અનંતરની ઇચ્છા છે.

પ્રાર્થનાની શક્તિ

‘બન્ધુ’નો અર્થ

સિંહવદની
શાંતિમાં

શ્રી. સરલાદેવીના ‘બન્ધુ’ નામના ૨૯મી ફેબ્રુઆરીના લેખને મેં વખાણેલા ને વારંવાર વાંચી જવાની મેં સૂચના કરેલી તે ઉપરથી કેટલાક વાંચનારાઓએ મને લખ્યું કે તેઓએ તે લેખ વાંચી જોયો વિચારી જોયો, છતાં તેઓ તો તેમાંથી કંઈ અર્થ ન કાઢી શક્યા. મને જ તેનો અર્થ આપવાની તેઓએ સૂચના કરી. હું ઘણી પ્રયત્નિમાં શુભાચેલા હોવાથી તુરત જ જવાબ ન આપી શક્યો. હવે મને સિંહવદનાં ‘જરા શાંતિ મળી છે તે દરમિયાન હું એ લેખ ત્રણ વાર વાંચી ગયો, ને જે અર્થ મને સૂઝ્યો છે તે આપું છું.

વિચારા-
વસ્થાનો લેખ

એ લેખનો પૂર્વ ભાગ તેમણે કેટલાંક વર્ષ પહેલાં જ્યારે પોતે બોલપુરમાં રહેતાં ત્યારે લખેલો. તેમના પતિ જ્યારે જલમાં હતા તે વેળાની તેમની વિશ્વજ દશા મેં જોયેલી. કાંઈ રીતે તેમને શાંતિ ન હતી એમ હું જોઈ શક્યો. મિત્ર જેટલી શાંતિ આવે સમયે આપી શકે તેટલી હું આપી રહ્યો હતો. પણ હું જોતો હતો કે તેમનું મન શાંત નહોતું થતું. વિયોગિનીની જે દશા હોય તેવી હું તેમની દશા અનુભવતો. જે હું કેદીઓના છૂટકારાની વાત કરતો હોઉં, ક્યારે છૂટવા જોઈએ એ આંકડા મુકતો હોઉં તો તેમનું ધ્યાન હું રોકી શકતો હતો. આવી દશામાં મેં તેમને ‘નવજીવન’ અથવા ‘યંગ ઇન્ડિયા’ ને સારું કંઈક લખવાનું સૂચવ્યું. તેમણે આના-કાની કરી. “નિચારો જ ન આવે” એમ કહી મને હડાવ્યો. એક દિવસ મને કહ્યું, “મેં ઘણા વખત પહેલાં કંઈક લખેલું તે બંગાળીમાં તો સારું ગણાય. કહો તો તે પૂરું કરી આપું ને તેનો તરજુમો તમારે કરાવવો હોય તો કરાવજો. બંગાળી હું કોઈ હાપામાંયે મોકલું એટલે મને અધિકાર રહેવો જોઈએ.” મેં એ કબૂલ કર્યું ‘ભિક્ષા માગનારને તે વળી કંઈ ઘોડાના દાંત જોવા હોય?’ એવી અજેજ કહેવત છે. વળી મારે તો તેમના વખત પણ રોકવો હતો.

કાળ બન્ધુ
ક્યારે થાય ?

હવે અર્થ સમજાવવો સહેલ છે. ‘સમય બળવન છે’ એમ આપણે કહીએ છીએ. કાળને વેરીતું સ્વરૂપ પણ આપ્યું છે. એ જ કાળ જ્યારે આપણને વિયોગદુઃખ નથી હોતું, અથવા જ્યારે આપણે અનેક ભોગોથી ઘેરાયેલા નથી હોતા ત્યારે બન્ધુનું રૂપ ધારણ કરે છે, શાંતિ આપે છે. એ શાંતિ જ્યારે સરલાદેવી અરણ્યમાં વસતાં હતાં ત્યારે તેમને મળતી હતી. તેથી સમય બન્ધુ રૂપે પ્રાતાઃકાળમાં કહે છે, “આ આપણે આસન પર બેસીને મનના ઉડાણમાં કિતરી પડ જોડે, ધડીવાર.” અમે જ્યારે

આપણું કર્તવ્ય સમયાનુસાર કરીએ ત્યારે સમયપંખીનું 'કાં પ્રકૃત્ય ચહેરે' ન હશે ?

અપોરના ઉંઘ તો આવે, પણ સમયબંધુ ચેતવે છે કે બહાર જો, ખેતરો તપાસ; તે શાંત છે; પણ સતાં નથી. "કેટલી સંભાવનાઓ, કેટલી આશાઓ, કેટલાં ગીત, કેટલી શોભા જળહળે છે!" આમ આજસ ન કરવાથી મધ્યાહ્નની શાંતિ પણ મળી. હવે સંધ્યાસમય થયો. યાકયાં, તો 'પંખીકું' કહે છે, "અસ, એક ટંકાણું ચુપ થઇને બેસી રહે જોડ. બીજું કંઈ જ ન કર." બીજું શું કરે? શાંતચિત્ત થઇ જે સંધ્યાસમયે દિવસના કાર્યોના મેળ મેળવી લે છે તે દિવસ સુખરૂપ જવા સાથે ધૃષ્ટરનો પાડ માને છે તેને સંધ્યાકાળે બીજું શું કરવાનું હોય? આમ દિવસ નિર્ગમન થતાં સરલાદેવીને કાળ બંધુ રૂપે જણાયો.

હવે બીજો ભાગ શરૂ થયો. ઘરમાં રાયરચીકું રહે કે પોતે ? "જંગલ છોડી સહેરમાં આવ્યા છીએ. ચોખેર આલમારીઓ, ટેબલ, પુરશીઓ." એક જરા જેટલી ખારીમાં "મટેલો આકાશનો કટકો" જ નિરાકાર સ્વરૂપનું ભાન કરાવનારો રહ્યો. "આને મળવાનું છે, આને નોતરવાનો છે, આજે એક તો કાલે બીજો ખેરો" ભાગી ગયો છે." કાળ ચાલ્યો જાય છે, યોજતો નથી ને હમેશાં કંઈ ને કંઈ અધુરું. હમેશાં નવી ઉપાધિઓ. આ સ્થિતિમાં સમય વેરી છે, શાંતિ નથી. એટલે સરલાદેવી શંકા કરે છે, સમય બંધુ જ હશે શું ? "કે હૃદયાવકાશ બંધુ ? " જેમ મનને નવરૂં કર્યા સિવાય બંધુનો સમાગમ થઇ શકે નહિ, તેમ સ્થૂલની નિરંકુશ ધમચકડી વચ્ચે પણ બંધુને આવવું નહિ ગમતું હોય ? " જરૂર ન ગમે. જ્યાં અંકુશ ત્યાં જ સુખ હોય. નિરંકુશતા એ અશાંતિની નિશાની છે.

કાળ વેરી
ક્યારે ?

ત્યારે લેખિકા પૂછે છે, "કાણ છે તે સજ્જન, સજ્જનતામાંથી છૂટી આવીને જ જેને પામી શકાય ? એ તે શું મારી આંતરિક સંપૂર્ણતા ?" સંપૂર્ણ છે તેને આજ બંધુની પૂરણી નથી જોઈતી; ને જોઈએ તો કેવાની એ હવે બતાવે છે.

સંપૂર્ણતા
બંધુ કાણ ?

સમય જ્યારે પોતાનો નથી રહ્યો ત્યારે હવે કેને ગોતવો ? એ નિચારતાં તેમને યાદ આવી ભગવદ્ગીતા. તેમાંથી તેને પુરાણ પુરુષોત્તમ અનુશાસિતા હાથ લાગ્યો. નિર્બળનું બળ તો નામ જ હોય. વિદ્યોમનું દુઃખ ટાળવા કે ઇ શરીરી ન મળે કે જે આશ્વાસન આપે ત્યારે દુઃખી 'રામ'ને પુકારે છે. જ્યાં સુધી ગજ આહતી સાથે લડી શક્યો ત્યાં લગી તેને ધૃષ્ટર યાદ ન આવ્યો, પણ જ્યારે ભાષસાહેબ થાક્યા ત્યારે દાસના દાસને પુકારવા લાગ્યા. તેથી સરલાદેવી કહે છે, "હું ગર્જના કરનારી,

* ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં નાકરના 'બરા' કહે છે.

અર્જુનના સખા છતાં ઇશ્વર એવા સારથી બંધુને દીનપણે બજાશ, દુર્લોધનની જેમ તેની પાસે માફે બળ લઈને નહિ જઈ. માફે બળ કોરે મુઠી તેની પાસે બજાશ ને તેની પ્રસાદી મેળવી પરમ શાંતિ મેળવીશ. જેમ પિંડમાં તેમ ઘણાંડમાં, જેમ મને તેમજ તમને બધાને. મારે દુઃખને વખતે મારી લાકડી મારો ભગવાન હતો તેમ તમને બધાને શાંતિ-ચળે. એ ઇશ્વરને શોધતાં મારા ચિદાકાશમાં નિરખવું પડે છે ને ત્યાં જોઈ છું તો મને માલમ પડે છે કે મારી સખી પણ હું જ ને વેરણ પણ હું જ. જે મારે વિશ્વાત્માને ઓળખવો હોય તો અંતરાત્માને ઓળખવો પડશે. તેથી “અત્મેવ જ્ઞાત્મનો બન્ધુ.”

જનસમાજની દ્રષ્ટિએ સાહિત્યનો વિચાર *

કવિશ્રીના
શબ્દપ્રહાર

જનસમાજને કાંઈ શીખવવું હોય તો કેવું લખવું જોઈએ એ આપણે જોઈએ. આજે આપણને આનું દરિયાનું કવિશ્રીએ આપ્યું છે. એમણે કલકત્તાના દાખલા લેવામાં ચાતુરી વાપરી છે. તેઓશ્રીએ જોઈએ કે જેવું કલકત્તા એવું જ અમદાવાદ છે, અને તેમણે કરેલા શબ્દપ્રહારો કેવળ આપણે માટે જ છે. સિદ્ધાંતો રિમથમાં શબ્દપ્રહારની કળા બહુ હતી. તે ‘આપણે’ કહી તેના ધા હળવા કરતો, પરંતુ આપણા કવિશ્રી તો ‘અમે’ શબ્દ વાપરે છે. આપણે તો આથી સમજી જ જઈને જોઈએ કે એ આપણે માટે જ છે. કલકત્તાને વિષે એઓશ્રીએ ચિતાર આપ્યો કે પવિત્ર ગંગા નદીને તીરે મહાન ઈમારતો વસી છે તેથી ત્યાંના કુદરતી રળિયામણો હોવા જોઈતો દેખાવ અળખામણો થઈ પડ્યો છે. આવે સ્થળે તો આપણને કુદરતી વિચારો આવવા જોઈએ. જ્યારે તેઓ કલકત્તાનો વિચાર કરે છે ત્યારે તેમની આંખ-માંથી આંસુ વહે છે.

સાહિત્યની
કસોટી

આપણું કામ પ્રભુને ઓળખવાનું છે એ મારા જેવા મન્દરનો વિચાર. પ્રભુને ઓળખવાનું ભૂલી જઈને આપણે પૈસાની પૂજા કરતા થયા, સ્વાર્થ સાધતા થયા.

સાહિત્યના રસિકોને હું પશું છું કે તમે તમારી કૃતિ મારફત મને પ્રભુની પાસે જલદી મુકશો કે કેમ ? જે મને તેઓ ‘હા’માં જવાબ આપશે તો તેઓની કૃતિમાં હું ગિરફતાર થઈ જઈશ. સાહિત્યસેવકના પુસ્તકમાં મને કંડાળો લખે તે મારી જરૂરનો દોષ નથી; દોષ છે તેની કળાનો. શકિતમાન સાહિત્યસેવકે કળાને એવી તો ખીલવવી જોઈએ કે વાંચતાર તેના વાંચનમાં લીન થાય. મને દિલગીરી થાય છે કે આપણા સાહિત્યમાં આનું ઓછું છે. આપણું સાહિત્ય અત્યારે એવું છે કે જનસમાજ તેમાંથી એકાદ વસ્તુ પણ લઈ શકે એમ નથી; આપણા સાહિત્યમાં એક પણ એવી વસ્તુ નથી કે જે એક અઠવાડિયાને સાથે, એક વરસને સાથે કે એક જમાનાને સાથે નથી રાખે.

* છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી અમદાવાદમાં લાલ દરવાજા પાસેના મેદાનમાં આપેલું ભાષણ; તા. ૨-૪-૨૦.

આપણે ત્યારે જોઈશું કે અનાદિકાળથી આપણી પાસે જે પુસ્તકો છે તેમાં શું સાહિત્ય છે ? આપણાં ધર્મપુસ્તકો આપણને જોડેલા રસ આપે છે તેટલો અત્યારનું સાહિત્ય આપણને નથી આપતું. એ સાહિત્યના નમાલા તરજીખામાં જે રસ આપી શકે છે એ રસ અત્યારના સાહિત્યમાં નથી આવી શકતો. કોઈ કહેશે કે અત્યારના સાહિત્યમાં ઘણું છે. ઘણું ભલે હોય, પરંતુ તે ઘણાની રોષમાં માણસ યાત્રી નય છે. તુલસીદાસ જેવું, કબીર જેવું, આપણને કોણે આપ્યું છે ?

જુના નવા સાહિત્યનો ભેદ

“ સુતર આવે ત્યમ તું રહે,
જેમ તેમ કરીને હરિને લહે.”

આતું તો આપણે અત્યારે નથી જ જોઈ શકતા. અખાના જમાનામાં આપણને જે કાંઈ મળ્યું છે એ હવે ક્યાં છે ?

વીસ વરસ દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહ્યા પછી હું હિંદુસ્તાન આવ્યો અને મેં જોયું તો મને જણાયું કે આપણી દશા બદલાઈ છે. પ્રજાની જ્યારે આવી દશા હોય છે ત્યારે એ પ્રજાના ઉદ્ધારો નિર્ભયતાથી નથી નીકળી શકતા. દાખની નીચે આપણે લખવાનું હોય તો આપણું કવિત્વની ધારા પણ નહિ જરૂર, સત્ય પણ નહિ તરે. વર્તમાનપત્રોને માટે પણ આમ જ છે. જ્યાં પોતાની ઉપર પ્રેસનો કાયદો ઝુકી રહ્યો હોય ત્યાં સંપાદક વિચાર્યા વિના નથી લખી શકતો. સાહિત્યરસિકો ઉપર પ્રેસનો કાયદો ઝુકી રહેલો છે ત્યાં એક લીટી પણ જરૂરથી નથી લખાતી અને એથી જ જોઈએ તેવી રીતે સત્ય નથી મુકાતું.

બચલીત દશાનું પરિણામ

હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે સંધ્યાનો સમય છે. કરોડો માણસોને એમ થઈ રહ્યું છે કે આપણામાં મોટા મોટા ફેરફારો થવાના છે. આપણું ભીખારીપણું મટી હવે આપણી ઉજ્જવળ દશા આવશે, સત્યયુગની આપણને હવે ઝાંખી થશે. આવા ઉદ્ધારો હું સ્થળે સ્થળે સાંભળી રહ્યો છું. ઘણા અત્યારે એમ સમજી રહ્યા છે કે હિંદુસ્તાન હવે એક નવું પાનું ફેરવશે. જો હિંદુસ્તાન નવું પાનું ફેરવશે તો તેમાં ક્યા લેખો સમાયલા હશે ? સુધારા આપણને જે મળ્યા હશે તે તો હાંસી રૂપે જ થવાના છે, અને આપણે આજે જેમ બળદની માફક હાંકાયા જઈએ છીએ એમ હાંકાયા જઈશું. આ સમયે સાહિત્યની સેવા વાળા પાસેથી તો હું ઇશ્વરનો મેળાપ અને સત્યનું દર્શન જ માગીશ. આપણા સાહિત્યસેવકોએ બતાવી જ આપવું જોઈએ કે હિંદુસ્તાન પાપી નથી, છેતરનાર નથી.

પોપે-ઇલિયડવાળો નહિ-દક્ષિણ પ્રાંતની જે સેવા કરી છે તેવી સેવા કોઈ પણ મદ્રાસીએ નથી કરી. હું રંગી રહ્યો, એટલે દરેકનું ક્રૂર્ય ચોરવાને ખાસ ઈચ્છું. દક્ષિણ પ્રાંતના ભાઈઓનાં ક્રૂર્ય ચોરવા માટે તેમની ભાષા શીખવી પડી. રેવ. પોપે જે લખાણો લખ્યાં છે તેમાંથી તો હું અત્યારે કંઈ નથી આપી શકતો, પરંતુ એટલું તો કહું છું કે તામીલ ભાષામાં કોસ હાંકનારાઓ માટે પણ જે કાવ્યો છે, કવિત્વ છે એ અલૌકિક છે. સર્વ કવ્યો પણ ન હોય ત્યારે કોસ હાંકા છે. બાળરી, ઘડ, સર્વ પર ઝાકળનાં મોતીઆં છે. અદનાં પાંદડાં

પ્રજા માટે શું લખસે ?

પર બાકી રહેલું પાણી મોતીના ફાણા જેવું છે. આ માણસો, આ કોસ હાંકનારાઓ, કાંઈ આવું આવું થાય છે. હું જ્યારે કાચરખમાં રહેતો હતો ત્યારે કોસ હાંકનારને જોતો, સાંભળતો. પરંતુ તેના મોંમાં તો બીભત્સ રાખેો હતો. આવું કારણ શું? આનો જવાબ હું અહીં જોડેલા શ. નરસિંહરાવ પાસે તેમજ આપણા પ્રમુખ સાહેબ પાસે માગું છું.

સાહિત્ય પરિષદને હું કહું છું કે આપણા કોસ હાંકનાર જેવાના મોંમાંથી અપરાધો કદાચો અને નહિ તો આપણી અવનતિનું પાપ તમારે શિર રહેશે. સાહિત્યના સેવકોને હું એમ પૂછું છું કે પ્રભનો મોટો ભાગ કેવો છે અને તેવાને માટે તમે શું લખશો? સાહિત્ય પરિષદને હું એમ જ કહીશ કે તમારામાં જે ન્યુનતા છે તે કાઢો, કાઢો, કાઢો.

કાફંબરી
નહિ,
તુલસી
રાચાયલ

હવેને પુસ્તક લખવાનો વિચાર થયો અને વિચાર થયા પછી તેણે પુસ્તક પોતાના છાકરાઓ માટે લખ્યું. તેના છાકરાઓએ તો એ વાંચીને લાભ લીધો અને અત્યારના આપણા પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ એ વાંચી તેનો લાભ લઈ શકે છે. હું આપણા સાહિત્ય-સેવકો પાસે આવું સાહિત્ય માગું છું. હું બાલુમદની કાફંબરી નથી માંગતો, પરંતુ તુલસીદાસનું રામાયણ માગું છું. કાફંબરી હંમેશાં રહેશે કે કેમ એ વિષે મને શંકા છે, પરંતુ તુલસીદાસનું આપેલું તો હંમેશાંને માટે રહેવાનું છે. અત્યારે તો સાહિત્યમાં આપણને રોટલી, ધી અને દૂધ મળવા દો. પછીથી આપણે તેમાં બદામ, પીસ્ટાં વગેરે મેળવીશું અને કાફંબરી જેવું કાંઈક બનાવીશું.

અન્તઃકરણની
પ્રાર્થના

ગુજરાતની રાંકડી પ્રભ, માધુર્યવાળી પ્રભ, જેની સમજનતાનો પાર નથી, જે પ્રભ આટલી બધી ભોળી છે, જે પ્રભને ઈશ્વરમાં અખંડ વિશ્વાસ છે એ પ્રભને જો. આગળ વધવું હોય તો સાહિત્યસેવકોએ મનદેશ, કોસ હાંકનારાઓ અને એવા બીજા માટે પોતાનાં કાવ્યો રચવાં જોઈએ, એવા માટે લખવું જોઈએ.

આપણી પ્રભ સત્ય લખતી, સત્ય બોલતી અને સત્ય આચરતી થાય એ મારી અન્તઃકરણની પ્રાર્થના છે.

તા. ૧૧-૪-૧૯૨૦

એ કાગળો

એ કાગળો

એ મિત્રો તરફથી મને એ કાગળો મળ્યા છે. તે વિચારવા જેવા છે. તેમાંના એક, એક વિદ્વાન અને પવિત્ર બહેન તરફથી છે. બીજો, એક અંગ્રેજ મિત્ર તરફથી છે. તે વિલાયતના જાણીતા ખ્રિસ્તી ગૃહસ્થ છે. મંજુર બહેન લખે છે કે :

રાજ્ય પ્રત્યે
દેશ

“દેશભક્તિ અને દેશપ્રીતિ જેવા ઉચ્ચ ગુણોનું સ્ફુરણ સર્વત્ર થઈ રહ્યું છે એ સતોષની વાત છે. પરંતુ આપના કપદેશો તેમજ બીજાં વાચન અને શ્રવણથી રાજ્યકર્તા પ્રભ તરફ

અંધકૃત અને અમર્યાદ દ્રેષ એ ઉત્પન્ન થતો હોય તો તે આપને હાથ નથી એમ વારંવાર આપ કહો છો, પરંતુ આપનું એ કહેવું ધણું ચોક્કસ માન્ય થાય છે. રાજામાં છાકરાં જ્યોત્સ્ રાજની છબીઓ ઇતિહાસ વગેરેમાં હોય તેને ફાડી નાંખે, તેના પર આંખો ફેડી તેને અનેક રીતે વિરૂપ બનાવે એ જ્ઞાન, આપ ધારો તો આજી કરી શકો. અને અંગ્રેજી રાજ્યની નિષ્ક્રિય રાજ્યપદ્ધતિનો રાજ્યાધિપતિ તો કોઈ પણ રીતે વિદેશનું પાત્ર બનવા લાયક નથી એ સત્ય સમજવવાની જરૂર છે. આપને મતેથી તો દ્રેષમાત્ર ત્યાજ્ય છે, પણ અદ્ય બુદ્ધિવાળાને પણ આહું વર્તન યોગ્ય નથી.

બીજું, મન્દરો વગેરેની સભાઓના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં વખતોવખત તેઓને આપ તરફથી ખાસ સૂચના થવા હું વિનંતિ કરું છું કે બીજા સભાના ઉપયોગ બંધ કરતાં તેઓ શીખે એ ખરેખર ઇચ્છવાજે છે. દશ મિનિટ રસ્તે ચાલતાં જનારનો સામાન્ય અનુભવ છે કે પગલે પગલે બીજા સપરાબ્દો વાતચીત દરમિયાન લોકો એટલા વાપરે છે કે ચાલતાં શરમાઈ પડે લડાઇટંટા દરમિયાન તેવી ગતિય ગાળો તો બાંધી ખરી જ, પણ તેવી ઉચ્ચેશીના પ્રસંગ વચર પણ ટવને લીધે માણસો અપરાબ્દો ગાલવામાં કંઈ ખોટું છે એમ સમજતા જ નથી. તેવું ગોલનારાનાં બાળકો નૈતિક શિક્ષણ અને બળ તેમજ સંયમના પાઠો કેવા શીખે ? આપણું બાળકો પણ તેવાં વચને સાંભળવાથી કેટલાં બગડે છે તે વિચાર કરતાં કમકમીયે છીએ. મન્દરવર્ગ કરતાં ચીકીયાતા સામાન્ય વર્ગમાં પણ આ ટવ ખરેખર આપણને શરમાવનારી છે. કોઈ કહેશે કે એવા અપરાબ્દો સાંભળવા ધ્યાન કેમ આપો છો ? તો ઉત્તર એટલો જ છે કે એટલા બધા પ્રમાણમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે કે કાનમાંથી કીડા ખરે એમ છે. બાળકોને વળી કેમ શેકવાં ? શું બીજા દેશોમાં આવી સ્થિતિ લશે ?”

ઉપરનું લખાણ, લખનાર બહેનની પવિત્ર સાગળીએ સૂચવે છે. તેમની માન્યતા તદ્દન વ્યાજબી છે કે બાદશાહની છબીને બગાડવી કે ફાડી નાંખવી એ મોટું પાપ છે. બાળકો એ બચપણથી જ આવો અવિનય ને આવી ઉદ્વેગ શીખે તો ભવિષ્યમાં તેઓ પ્રજાની સેવા કરવાને લાયક ન જ રહે. જરા વિચાર કરતાં પણ માલમ પડ્યું જોઈએ કે બાદશાહનું અપમાન કરવામાં આપણે આપણું જ અપમાન કરીએ છીએ ને સૂરજને ધૂળ ઉડાડી આપણી જ આંખમાં નાંખીએ છીએ. આપણને અંગ્રેજી રાજ્યપદ્ધતિ ભલે પસંદ ન હોય, તેને સારા બાદશાહ જવાબદાર નથી. તેને તો તેના રાજ્યમાં શું ચાલે છે તેની ખબર પણ નથી હોતી. એમ ખબર રાખવાની તેની ફરજ નથી, શક્તિ નથી, ત્યાં તેનો દોષ શો કાઢવાનો હોય ? વળી દોષ હોય તોપણ તેની છબી ફાડવાથી એ દોષ કેમ દૂર થશે ? પણ મુખ્ય વાત તો એ છે કે બાળકોનાં મનમાં દોષભાવ જ ઉત્પન્ન ન થવો જોઈએ. બાળકોનાં મન નિર્દોષ હોવાં જોઈએ. આખું વિદ્યાર્થીજીવન નિર્દોષ હોવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીજીવનમાં રાગદ્વેષાદિને અવકાશ ન હોવો જોઈએ. છતાં આપણે એવી ઉચ્ચ દશાએ

બીજા સપરાબ્દોના વાપર

બાળકોમાં વિનય

ન જમ શકીયે તોપણ આપણે ઉદ્ધતાઈ, અવિનય અને કોરતાથી તો બચી જવું જોઈયે. ઘણાં બાળકો 'નવજીવન' વાંચતાં હોય એવી આશા હું રાખી નથી શકતો. તેથી માતાપોતે મારી ભલામણ છે કે તેઓ આ લેખ બાળકોને વંચાવી તેમની બુદ્ધ સુધારે. શિક્ષકો પણ તે જ પ્રમાણે કરી શકે છે.

બીજાસ
ભાષાની
કુટેવ કેમ
ટેળે ?

મજકુર બહેનના કાગળનો બીજો વિષય બીભત્સ ભાષા વાપરવાની જે કુટેવ પ્રજામાં છે તે છે. આ બૂરી ટેવ એવી વ્યાપક છે કે તેનો ઇલાજ થવો મુશ્કેલ જોઈ જાય છે. મારી શક્તિ પ્રમાણે મેં આ ટેવ કઢાવવામાં ભાગ લીધો છે, છતાં મારે કબૂલ કરવું જોઈયે કે મહામહેનતે જ મારા સહવાસમાં આવેલા અસીસો આદિ-માંથી એ ટેવ કઢાવી શક્યો છું. આ અસાધ્ય જેવો રોગ છે. ઘણી વેળા અસી-લોએ મને કહેલું યાદ છે કે તેઓનાથી ઇરાદા વગર છુંડા શબ્દો બોલાઈ જવાય છે. કાર્ય ગમે તેવું કઠિન છે છતાં આપણે તે ક્યેં છૂટકે છે. આને વિષે દલીલની પણ જરૂર નથી. આ રાગદ્રવ્યનો પણ વિષય નથી. ઘણા કાળની પડી ગયેલી ટેવ કે જેમાં અત્યારે પ્રજા દોષ પણ નથી જોઈ શકતી તે ટેવ કાઢવાની આ વાત છે. 'નવજીવન'ના વાંચનાર કેટલાક તો એમ જ માનશે કે આ લખાણ તેમને સાર ન જ હોઈ શકે. તેઓ કંઈ અપશબ્દો વાપરતા નથી. પણ તેઓને પોતાની ભાષા તપાસી જશે તો તેમને માલમ પડશે કે તેમના મોંમાંથી પણ 'સાલો' શબ્દ તો નીકળતો જ હશે. એકબીજાને એકબીજાના ચોક્કાદાર નીમી ભાષાના બૂરા શબ્દો સાંભળી જઈ તેનો ઇરાદાપૂર્વક ત્યાગ કરવો કરાવવો પડશે. જે જે પ્રસંગે આપણે બીજાને છુંડા શબ્દો વાપરતા સાંભળીયે તે તે પ્રસંગે તેમને વિનયપૂર્વક તેમ ન કરવાનું સૂચવીયે તો કંઈ સુધારો થઈ શકે. આ કુટેવ નિશાળીઆઓમાં પણ છે જ. અયપણથી જ આપણે શીખીએ છીએ. નિશાળોમાં તો શિક્ષકો મારરતે સુધારા તરત થઈ શકે છે અને જો વિદ્યાર્થી શરા બને તો તેઓ પોતપોતાના ઘરોમાં રહેલી આવી અસ્વચ્છતા વહેલી દૂર કરાવી શકે છે.

અંગ્રેજ મિત્રનો પત્ર આવતે આઠવાડિયે વિચારીશું.

તા. ૧૮-૪-૧૯૨૦

ખિલાફત

એક વિદુષી બહેનના કાગળ ઉપર હું ગયે અઠવાડિયે લખી ચુક્યો. તે જ લેખમાં મેં એક અંગ્રેજ મિત્રના લેખનો ઇશારો કર્યો હતો. તે લખે છે કે “તમે ખિલાફતના સવાલમાં ભાગ લો છો એ જોઈ મને આશ્ચર્ય થાય છે. તમને મેં દક્ષિણ આફ્રિકાના સવાલમાં મદદ કરી હતી. હું માનતો હતો કે તમે બ્રિટિશ ખેરખાહ, ડાહ્યા અને પ્રામાણિક છો. પણ હવે તો તમે બ્રિટિશની સામે હિંદુસલમાનની એકતા છુટો છો ને તુર્કોનો પક્ષ લો છો. હું તો આરમીનિયામાં રહ્યો છું અને સુસલમાનોએ કરેલા જુલમથી વાકેશ્માર છું. મને તમારા પ્રામાણિકપણા વિષે શંકા આવે છે, પણ છાપાંઓમાં જે જોઈ છું તે ખરું છે એમ તમારી તરફથી જાણ્યા વિના તમારી વિરુદ્ધ અનુમાન હું નહિ બાંધું.” વિદુષી બહેનના કાગળમાં પ્રેમ છે. તેથી મારી પ્રામાણિકતા વિષે તેમણે શંકા નથી ઉઠાવી. અંગ્રેજ મિત્રના પત્રમાં મિત્રભાવ છતાં મારી પ્રામાણિકતા વિષે શંકા ઉઠી છે. બન્નેમાં મારી પ્રવૃત્તિના શુભ પરિણામ વિષે શંકા તો છે. વળી આવી શંકા કંઈ આ બે મિત્રોને જ થઈ છે એમ નથી. બીજા મિત્રોને પણ એવું જણાયું છે.

શરિયાત
વિષે શંકા

હું માનું છું કે અન્યાયની વિરુદ્ધ પગલાં લેતાં અન્યાયી વિરુદ્ધ ઉત્પન્ન થતા દ્વેષને તદ્દન રોકવો એ અશક્ય છે. દ્વેષ કરવાથી દ્વેષી પોતાને નુકસાન કરે છે એમાંયે શક નથી. કોઈ પણ માણસ સંપૂર્ણ તો હોય જ નહિ. એટલે દ્વેષ કરનાર દયાપાત્ર બને છે; કેમકે તેની ભૂલોને સાર તે જગતની ક્ષમા ઇચ્છશે. છતાં તે જગતની ભૂલોની ક્ષમા નહિ આપવાથી પોતે ક્ષમા મેળવવા નાણાયક બન્યો છે. પણ ઘણા કાળની દૂષરોષાદિ કરવાથી કુટેવ પડવાથી આપણે કેટલીક વેળા તો ઇચ્છીયે છતાં તે શનુઓને રોકી નથી શકતા.

અન્યાયી
પ્રત્યે દ્વેષ

સારે શું કરવું ? રખેને અન્યાયીનો વિરોધ કોઈ કરે તેથી અન્યાયનોયે વિરોધ ન કરવો ? સગાંસોહીમાં એમ જ થાય છે. સગાંએ કરેલી ભૂલોને આપણે દાટી દેવા ઇચ્છીયે છીએ. મારી માન્યતા છે કે જેમ દ્વેષ હાનિકારક છે તેમ ખોટો પ્રેમ પણ હાનિકારક છે. વ્હાલાંની ભૂલો પણ ઉઘાડી પડે તેમાં કંઈ જ નુકસાન નથી, એટલું જ નહિ પણ તેથી લાભ જ છે. ભૂલ સુધારવાનો પહેલો માર્ગ ભૂલને ઝાળખવી ને તેથી સંરખાવું એ છે. ઠાંકી રાખવાથી તેની પૂરી ઝાળખ થતી નથી ને ભૂલેલો

ભૂલ કેમ
સુધરે ?

માણસ શરમ છોડી ઉઠત યતે છે ને ભૂલના ખાડામાં ઉડો ઉતરે છે. શરીરમાં થયેલા ગુમડાને જેમ કાપે કે ફેડાયે જ છટકો છે તેમ ભૂલને પણ ઉઘાડી પાડયે જ છટકો છે.

**વિરોધ છતાં
પ્રેમભાવ**

અન્યાયની સામે ન થવાની બલામણુ તો ઉપરના એકે પત્રમાં નથી. એટલે વાંક વિરોધ કરવાની પદ્ધતિનો જ છે. મારી પદ્ધતિમાં અન્યાયનો વિરોધ એટલે સુધી આવે છે કે જે અન્યાયી ન સુધરે તો તે ત્યાજ્ય છે, બલે પછી તે સગો બાપ હોય. જો તેનો ત્યાગ ન કરીયે તો તેના અન્યાયમાં આપણે ભાગીદાર બનીયે છીએ. અન્યાયનો અન્યાયીના ત્યાગ પર્યંત વિરોધ કરતાં છતાં પ્રેમભાવને ધક્કો નથી પહોંચતો એ મારો જાતિઅનુભવ છે. અન્યાય એ એક મોટી ભૂલ છે. મિત્ર ભૂલ કરે છતાં તેની ઉપર પ્રેમભાવ રાખવો તેમાં જ પ્રેમની કસોટી છે. ગુણ ઉપર ગુણ કરવો તેમાં નવાઇ નથી. અવગુણ ઉપર ગુણ કરે તે જ જ્ઞાની છે એમ શામળભટ્ટે આપણને શીખવ્યું છે. શત્રુમિત્ર પ્રત્યે સમભાવ રાખવાનું ગીતાજી શીખવે છે.

ધારી માર્ગ

એટલે આપણી પાસે એક જ ધારી માર્ગ છે. અસુક કાર્ય અન્યાયી છે, ભૂલ-ભરેલું છે એમ માની લેતાં પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવો. જેનો અન્યાય જણાય તેની સામે ઉતાવળે અનુમાનો ન બાંધવાં, અને ઘણી વિવેકયુદ્ધિ વાપરવા છતાં જો એમ જણાય કે ભૂલ તો છે જ તો તેની સામે અંત લગી થવું. તેની સાથે જ જો ભૂલ માનવામાં આપણી ભૂલ થઇ હોય તો આપણે તે જ ક્ષણે કબૂલ કરવા અને મારી મારગવા તૈયાર રહેવું.

હું જે પદ્ધતિ ભારતવર્ષ આગળ અજમાવી રહ્યો છું, જેમાં મિત્રોને રોકું છું તે નવો પ્રયોગ છે. તેમાં ખામીઓ હશે, કેટલીક હું જોઈ છું. સંપૂર્ણતાનો દાવો હું કરતો જ નથી. પણ મારી ખાતરી છે કે એ માર્ગ જ ખરો છે. એ માર્ગે જતાં જ હિંદુસ્તાનનો ઉગારો છે.

**અદેવી શું
કરે ?**

ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાનો ન્યાયમાર્ગ પર છે એમ મારી ખાતરી છે. તેઓની હું ભૂલ જોઈ તો તે જ ક્ષણે તેમને મદદ કરતો બંધ થાઉં. તેઓ દેષમુક્ત છે એમ હું નથી કહેતો, પણ તેમના દેષભાવની સાથે મારો પ્રેમભાવ મેળવી દેષભાવના વેગને હું હળવો કરી શકું છું એવી મારી ખાતરી છે. જો મારી પદ્ધતિના ઘણા સ્વીકાર કરે તો દેષના વેગને તદ્દન રોકી શકાય એમ પણ હું માનું છું. અન્યાયની સામે દેવી તો થવામાં જ. તેઓ વિવેકયુદ્ધિ નહિ વાપરે. અદેવીઓ પણ અન્યાયની સામે થયે છટકો છે. અન્યાયી તો દેવી છે જ. અન્યાયથી પીડાયેલો કૃત્ય કરે છે

ત્યારે તે પણ દેવી અને છે. અદ્રેપીએ અહીં શું કરવું એ જ પ્રશ્ન રહે છે. તેનો ઉત્તર હમેશાં સહેલાઈથી નથી મળી આવતો. ધર્મસંકટો પડતાં જ માણસ ધડાય છે. પડી પડીને જ ચડે છે. રખેને ભૂલ થશે તો, એમ સમજી સાવધ રહેવું આપણું કર્તવ્ય છે. એમ સમજી કંઈ ન જ કરવું એ કાયરતા છે. એટલે ભૂલ થવાની ધારતી છતાંયે ન્યાં અન્યાય માલમ પડે ત્યાં પ્રેમભાવે તેનો વિરોધ કરી પ્રિયજાનના અધિકારી બનવું એ જ ગીતામાર્ગ છે એવી મારી નમ્ર માન્યતા છે.

‘ય’પારણમાં, ખેડામાં, રોલેટ અંકટની પ્રવૃત્તિમાં, હું અન્યાયનો તીવ્ર વિરોધ કરી દ્રેષભાવને તદ્દન રોકી તો ન શક્યો, પણ અન્યાયને ઝોઝો કે વતે અંશે દૂર કરવામાં મદદ કરી શક્યો ને લોકોને સત્યાગ્રહના સૂર્યની ઝાંખી કરાવી શક્યો. તેનું તેજ હું પૂર્ણ-પણું નથી બતાવી શક્યો, કેમકે મારી તપશ્ચર્યામાં, મારા જ્ઞાનમાં બહુ ખામીઓ હું જોયા કરું છું. હું અગ્રેજોનો મિત્ર છું. મિલમાલીકોને વિશે મારામાં કશો દ્રેષભાવ નથી એમ મારો અંતરાત્મા સાક્ષી પૂરે છે. એટલે હું શાંતચિત્ત થઈ મારે માર્ગે રહ્યો છું.

દ્રેષભાવથી
મુક્તિ

નોંધ

સત્યાગ્રહ સંપત્તિ

આ પ્રસંગ નિર્વિધ્ને ઉઠકલ્યો છે. મારી હમેદ છે કે ગુજરાત કાઠિયાવાડના દરેક ગામમાંથી એ પ્રવૃત્તિનો ટુંકો હેવાલ ‘નવજીવન’ ઉપર દરેક ગામના સ્વયંસેવક મોકલી આપશે. તેમાં દરેક જગ્યાએ ફાળો કેટલો ભરાયો અને તેની શી વ્યવસ્થા થઈ તે પણ ખબર આપશે. મુંબઈમાં, જોકે પાંચ લાખની રકમ સુધી તો નથી પહોંચાઈ, તોપણ ઠીક રકમ થઈ ગણાય. પણ રકમ કેટલી ભરાઈ છે તેના કરતાં કેવી રીતે ભરાઈ એ વધારે જાણવા જેવું છે. અને એ જાણતાં પૂરો સંતોષ થાય એમ જ છે. જેમ ધનવાન પુરુષોએ મોટી રકમો આપેલી છે તેમ ગરીબમાં ગરીબ માણસોએ પણ યથાશક્તિ આપ્યું છે. સ્ત્રીઓએ પોતે ફાળામાં ભરાવ્યું છે અને બીજી સ્ત્રીઓની પાસે ભરાવરાવ્યું છે. ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળે તેમાં સરસ ભાગ લીધો હતો. શ્રીમતી સરલાદેવીના પ્રમુખપણા નીચે, સખત પણ યોગ્ય કરાવ પણ પસાર કર્યા હતા. ટુંકાએ અને બંનેઓએ પણ યથાશક્તિ પોતાનો ફાળો ભરાવ્યો હતો. અને બધાએ શાંતપુરથી પૈસા આપેલા છે. કોઈને આગ્રહ કરવાની કે સરમાવવાની જરૂર નથી પડી એમ કહી શકાય. વળી ફાળો ભરાવનાર સેકંડો લાઈઓ, બહેનો વગેરેની સાથે આ વિષે વાત કરતાં હું જાણી શક્યો છું કે રોષ અથવા વેરભાવને કાંઈમ રાખવાના ઇરાદાથી તો મોડાઓએ જ પૈસા ભર્યા હશે. ઘણાઓના મનમાં તો એક જ વિચારને સ્થાન હતું. તે એ

ફાળો કેવી
રીતે ભરાયો

નિર્દોષતા
સ્મરણ
ખાતર

કે જે નિર્દોષ વગર વાંકે માર્યા ગયા તેઓનું સ્મરણ કાયમ રાખવું. ધણીનો ભાવ એ પણ હતો કે ૧૯૧૬ના એપ્રિલની ૧૩મી તારીખે હિંદુસુસલમાનની એકતા ધણી વધારે દૃઢ થઈ તેનું સ્મરણ પણ જલિયાંવાલા બાગને પ્રભની મિલકત કરાવી તેમાં સ્મરણસ્તંભ ચણીને વધારે દૃઢ કરી શકીશું. સરસ્વીન્દ્રનાથ ઠાકુરે જે વાક્ય કહ્યું છે એ કેવળ યથાર્થ છે. જનરલ ડાયરનું માતૃકીપણું ચાદ કરીને આપણે હરગીજ આગળ વધવાના નથી. પણ ન્યાં ન્યાં સત્ય, દૃઢતા, બહાદુરી, નિર્દોષતા ઇત્યાદિ સ્થાયી ગુણો જેવામાં આવે છે તેનું સ્મરણ કાયમ કરવું એ જ પ્રભનું કર્તવ્ય છે, એમાં જ પ્રભની ઉત્તતિ છે.

રાષ્ટ્રીય સખ્તાહનાં બાપણું*

૬મી એપ્રિલ

આશા અને
વિશ્વાસમય
કરાવ

સત્યાગ્રહની લડત દરમિયાન આપણે જે રીતે સભાઓ ભરતા હતા અને કાર્ય કરતા હતા એ જ રીતે ખાસ કરીને આ અઠવાડિયા દરમિયાન કાર્ય કરવામાં આવશે એવી મારી માન્યતા છે. એ સમયે આપણા મુખ્ય સિદ્ધાંત વક્તાને શાન્તિથી સાંભળવાનો હતો. આપણું વચ્ચે અને કાર્યો સત્યમય હોવાં જોઈએ. સત્યને શોધતાં, સત્યનું અનુસરણ કરતાં ખુના-મરકાથી આપણે દૂર જ રહેવું જોઈએ એ હું ખાસ ભાર દઈને કહેવા માગું છું. શારી અગાઉ મિ. પટેલ બોલી ગયા કે કરાવો કંઈ કામના નથી. હું કેટલેક અંશે તેમની સાથે એ બાબતમાં મળતો થાઉં છું. પરંતુ કરાવો તો ધણાય હોય છે. આપણા આજનો કરાવ નિરાશામય નહિ પરંતુ આશા અને વિશ્વાસમય છે. આ આપણી પ્રભુ પ્રત્યે ઉડા અન્તરની પ્રાર્થના છે. હું કહેવા છું છું કે ઉપવાસમાં અને પ્રાર્થનામાં આપણને વિશ્વાસ હશે તો આપણા વિજય અનિવાર્ય છે. આપણા આજના કરાવથી સરકારને પોતાની ફરજ અદા કરવા આપણે નોતરીયે છીએ.

૬મી એપ્રિલ

ખિલાફતની
ન્યાયી
માગણી

આપણે આજે માત્ર ખિલાફતના સવાલ મંટિ જ નથી મળ્યા. ગયા વરસમાં શા શા બનાવો બન્યા તે આપણે જરા જોઈશું. મુખ્ય બનાવો સ્વદેશીની ચળવળ અને હિંદુસુસલમાનનું એક્ય-એ છે. સ્વદેશીની ચળવળ એપ્રિલ માસમાં શરૂ કરવામાં આવી હતી; અને જલિયાંવાલા બાગમાં હિંદુસુસલમાનોનું લોહી સાથેસાથે વહ્યું ત્યારથી આપણું એક્ય સંધાયું. આ પછી આ એક્ય વધારે ને વધારે સુદૃઢ થઈ રહ્યું છે. ખિલાફતના સવાલમાં સુસલમાન લાઇઓને પરખે ઉભવાની અને એમ કરી આપણું એક્ય સહાને મંટિ સાધવાની હું મારા હિંદુ લાઇઓને વિનંતિ કરું છું. આંખો મીંચીને હું કોઈ પણ કાર્યમાં સામેલ થતા

* રાષ્ટ્રીય સખ્તાહ દરમિયાનની મુંબઈની સભાઓમાં આપેલા.

નથી અને થવાનોયે નથી. મુસલમાન બાઇઓને મદદ કરવા હું સૂચું છું, કારણકે મારી માન્યતા છે કે એઓની માગણીઓ ન્યાયી છે.

કૉન્સ્ટન્ટીનોપલ અને યૂરોપીઅન તુર્કી મુસલમાનોના હાથમાં રહેવાં જોઈએ અને જમીન-સ્ત-કલ-અરખ પર તુર્કીની સત્તા રહેવી જોઈએ. તુર્કીનાં જે ભાગમાં ખીનમુસલમાન પ્રબલ વધારે હોય એ ભાગની પ્રબળે માટે જોઈતી ખાતરી ભલે લેવાય. મારા મુસલમાન બાઇઓને ખુના-મરકાથી દૂર રહેવા હું વિનંતિ કરું છું. મુસલમાન બાઇઓની માગણી સત્ય અને ન્યાયી છે અને ઇશ્વરની મદદથી આપણી છત અનિવાર્ય છે.

૧૩મી એપ્રિલ

ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના સન્દેશા કરતાં વધારે સરસ રીતે પંબખના અભ્યાસાર્થને વખોડી શકાય એમ નથી. આવે બનાવ ફરી બનવા ન પામે એ આપણે સરકાર પાસે માગ્યું છે. આપણી એક બીજી ઓછામાં ઓછી માગણી એ છે કે દોષિત અમલદારોને બરતરફ કરવા જોઈએ. જલિયાંવાલા બાગમાં જે નિર્દોષ માણસો માર્યા ગયા છે તેમનું સ્મરણ આપણે કદીયે વિસરવાના નથી.

ઓછામાં
ઓછી માગણી

તા. ૨૫-૪-૧૯૨૦

ખાદીના ઉપયોગ

જોકે મને સતોષ થાય એટલે દરજ્જે તો સ્વદેશીની ચળવળ નથી ચાલી રહી, તોપણ એ ચળવળ ક્ષીમે ક્ષીમે આગળ વધે જાય છે. સત્યાગ્રહ સપ્તાહમાં પ્રબળમાં જનગતિ ઘણી થઈ છે. તેના પ્રમાણમાં સ્વદેશીની ચળવળ પણ આગળ ચાલી છે. સ્વદેશીની ચળવળમાં મુસલમાન બાઇઓએ વધારે ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું છે. તેઓનામાં એક નવો જુસ્સો પેદા થયો છે. તેઓ સ્વદેશીની ચળવળને બાયકોલ્ટને રૂપે જુએ છે. હું જણાવી ગયો છું કે બાયકોલ્ટ એ મિથ્યા છે, છતાં જેટલે અંશે બાયકોલ્ટમાં સ્વદેશીનું તરવ સમાયેલું છે તેટલે અંશે તો લાભ થશે જ. કોઈ માણસ ગુસ્સામાં આવીને અપવાસ કરે છે તો તે અપવાસનો થોડો શારીરિક લાભ છે તે તો તેને મળી રહે છે. તેમ બાયકોલ્ટ રૂપે ગ્રહણ કરેલ સ્વદેશીનો લાભ પ્રબળે મળશે જ. જે આપણે યૂરોપના માલને ત્યાગીને જાપાનનો લેતા જઈએ તો જરૂર ઓલમાંથી નીકળીને ચૂલમાં પડવા જેવું થાય.

બાયકોલ્ટથી
સ્વદેશીને
ઉત્તેજન

ત્યારે સ્વદેશીનો ખરો પ્રચાર શાથી થાય ? એ વિચાર સ્વદેશી ચાહનારને થવો જ જોઈએ. મીલોમાં બનતું કાપડ વધારે વાપર્યું થાય, એવો ખ્યાલ જો કોઈને રહેતો હોય તો એ જૂલ, હિન્દુસ્તાનમાં આપણી હાજતજો સ્વદેશી માલ તૈયાર થતો જ

સ્વદેશીનો
ખરો પ્રચાર
શાથી થાય ?

નથી. એટલે મીલનો માલ વાપરી આપણે સતોપ માનીયે તો ગરીબને ભાગે
જે માલ આજે આવે છે તે આપણે લીધો ને તે માલની કિંમત વધારી દીધી.
આમ ન થવું જોઈયે. છતાં આપણને સ્વદેશીની દુકાનો તો ગામડે ગામડે જોઈશી
તેમાં પણ શકે નથી; કેમકે આજ તો સ્વદેશી કાપડ વાપરનારને જોઈતો માલ સામાન્ય
દુકાનોમાં મળી નથી શકતો. પણ મુખ્ય વાત એ છે કે જે માણસ એક વાર
જોટલું પણ સૂતર કે કાપડ પેદા કરે છે તે જ સ્વદેશીને ખરું ઉત્તેજન આપે છે. જે
નવી મીલો ટુંક મારતાં પેદા થતી હોય તો તો આજે જ એક પ્રકારનું સ્વદેશી તો
વ્યાપક કરી શકાય, પણ મીલો સ્થાપતાં તો વખત જોઈયે જ. ટુંક મારીને તો
હાથે સૂતર કાંતી શકાય એમાં શક નથી. એક વાર સૂતર કાંતવાનું હરકોઈ સ્ત્રી
પુરુષ એક દિવસમાં શીખી શકે.

આમ સૂતર કાંતતી સેંકડો અહિંનો થઈ ગઈ છે, પણ તેનાં કપડાં પહેરનાર
સ્ત્રીપુરુષો નથી મળતાં. એક વર્ષ પહેલાં પૂરતા જગ્યામાં ખાદી નહોતી મળતી.
હાથનું કાંતેલું સૂતર પ્રથમ શોધતાં તો ઘણી મુસીબત પડતી હતી. હવે એક વર્ષને
અંતે મારી જ પાસે હાથનું કાંતેલું સૂતર એટલું આવવા લાગ્યું છે કે તે બધું હું
તુરંત નથી લઇ શકતો. ખાદી મારી પાસે એટલી થઈ પડી છે કે તેનો પૂરતો
ઉઠાય નથી થતો.

ખાદીનો
અભ્યુગમો

ત્યારે ખાદીનો અભ્યુગમો કેમ દૂર કરી શકાય એ પ્રશ્ન નવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવા
જોટલો અગત્યનો થઈ પડ્યો. આપણે ખાદીના કરતાં ખારીક હાથના સૂતરનું
કાપડ એકાએક નહિ કાઢી શકીયે. લાખો અહિંના ખાદીને લગતું જ સૂતર કાંતશે.

સરલાદેવી
અને ખાદી

સ્વદેશી ચળવળને ભારે લાભ તો શ્રી. સરલાદેવી ચોધરાણીએ આપ્યો. તેમણે
રાષ્ટ્રીય સંપ્રદાઈમાં ખાદીની સાડી અને ખાદીની ચોળી પહેરવાની ઇચ્છા બતાવી.
ખાદીની સાડી પહેરવા તો હું હજી સુધી એક પણ અહિંનને નથી લલચાવી શક્યો.
એટલે સરલાદેવીજીની વાત મને તો પ્રથમ મરકરી સમાન લાગી. પણ તેમણે તો
અંતઃકરણથી જ વાત કરેલી; અને તે પણ જેવી જાડી ખાદી હું પહેરું છું તેવી જ
ખાદીની. મેં તેમને સાર ખાદીની સાડી બનાવડાવી, ચોળી પણ તૈયાર કરાવી ને
તેમણે એ જ વસ્તુઓ પહેરી સંપ્રદાઈ ઉજાગ્યું. તેમના મામાશ્રીએ પણ બ્યારે પોતાની
ભાણીને તે કપડાં પહેરેલાં જોયાં ત્યારે તેમણે આ ઉદ્દગારો કહાડ્યા: “જે તમારું
મન ન શરમાય તો આ પોષાકમાં કંઈ જ ખોટું નથી. તમે એ જ પહેરીને દરેક
જગ્યાએ જઈ શકો છો” કવિશ્રીના માનમાં મિસિસ પિટિટને ત્યાં મોટો મેળાવડો.

તા. ૧૧મીએ હતો, તેમાં તે ખાદીનો પોષાક પહેરીને જઈ શકે કે નહિ એ પ્રશ્ન હતો. તે ઉપરથી કવિશ્રીનું ઉપરનું વચન યાદ લાવી સરલાદેવીજી તો તે મેળાવડો એ જ પોષાક પહેરી પવિત્ર કરી આવ્યાં. તેમને જે માન તેમની બારે રેશમી સાડીઓમાં મળતું તેટલું જ આ ખાદીની સાડીમાં મળ્યું. પછી તો તેઓ સભાઓ વગેરેમાં તે જ ખાદીનાં કપડાં પહેરીને ગયાં ને જ્યાં હું હાજર હતો ત્યાં તો જોઈ શક્યો કે તેમની તરફ તે કપડાંને લીધે સ્ત્રીપુરુષોનો આદર વધ્યો. આમ હિન્દુસ્તાનમાં કળાની ઝાળખને સારૂ પ્રખ્યાત થયેલાં મામાભાણુજે કળાની દૃષ્ટિએ તો ખાદીને નાપસંદ ન કરી. એટલું જ નહિ, પણ સ્ત્રીઓને સારૂ ખાદીના પહેરવેશનો ધનાઢ્યોના મેળાવડામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. જે ખાદીએ ખારીકમાં ખારીક સાડી ઇત્યાદિ આજ લગી પહેરી હતાં, તેમણે ખાદીની સાડી અને ખાદીની યોળા પહેરી મગફરી માની અને તેના વજનથી ચમક્યાં નહિ. આવો ભાવ સદાને સારૂ અથવા તો આ હિન્દુસ્તાનના સંધિકાળને સારૂ અનેક સ્ત્રીપુરુષોમાં નહિ ફેલાય ત્યાં સુધી સ્વદેશી ચળવળને વિરાટ સ્વરૂપ આપવું એ અસંભવિત માનું છું; કેમકે લાખો વાર કપડું હાલમાં જે પેદા કરી શકાય તો એ ખાદી જ છે.

પણ હું ખાદી પહેરનારની ઉપર જરાયે દયા ખાતો નથી. મને પોતાને કળા-વિહીન હું માનતો નથી અને મારી દૃષ્ટિએ તો ખાદીમાં હું બહુજે કળા જોઉં છું. મારા અને ખીજાઓના જાતિઅનુભવે કહી શકું છું કે કેલીકો કે જે ઉનાળાના પસીનાથી આપણા શરીરને ચોંટી જાય છે તેના કરતાં ખાદીમાં પસીનો ચૂસી લેવાની શક્તિ રહેલી છે. એ વધારે ઉપયોગી અને વધારે સારી છે. ખાદી કેલીકોના કરતાં વધારે સુંદર છે, કેમકે તેમાં આત્મા રહેલો છે. કાપડને વિષે વ્યક્તિત્વનું આરોપણ થઈ શકતું હોય તો ખાદીમાં વ્યક્તિત્વ રહેલું છે એમ કહી શકાય. ખાદીની પ્રત્યેક ક્રિયાના કરનાર કોણ છે એ જાણવું હોય તો આપણે જાણી શકીએ જીવે. ખાદીમાં કંઈકે કારીગીરી રહેલી છે. એવું કેલીકોને વિષે નથી એમ આપણે જોઈ શકીશું. જેમ ઝાડનાં બે પાતરાં કેવળ સરખાં હોતાં જ નથી, તેમ હાથે કાંતેલા સતરની હાથે વણેલી ખાદીના બે તાકા કેવળ સરખા તો હોય જ નહિ. કોઈ ચિતારો બે એકસરખાં ચિત્રો ચિતરતો નથી, તેમ ખાદીના બનાવનાર પણ બે કેવળ એકસરખા તાકા બનાવતો નથી. કેટલાકને તો આ વાત શોક-જનક જણાશે. કેટલાક એમ માનતા હશે કે એક જ પ્રકારનું ન ઝાળખી શકાય એવું કરોડો વાર કપડું હોય અને કરી શકાય તો જ સારું. આવી

ખાદીમાં કળા

કળા વિ.
ચંત્રતા

ચંત્રતાયે જગતમાં કેટલીક વેળા ઉપયોગી હોય છે. પણ ચંત્રતા એ કળાને નામે કોઇ દિવસ ઝોળાખાઈ નથી. ટાંકણીઓ એક જ જાતની આપણે પેદા ન કરી શકીએ, કાગળો એક જ જાતના ન મળી શકે, તો આપણે અવશ્ય મૂંઝામણે, પણ આ ચંત્રતા જમાનામાંયે કળાને પહેચાનનારાં સ્ત્રીપુરુષો હાથે તૈયાર થયેલા કાગળો આજ પણ પસંદ કરે છે. અને ચંત્ર થયેલા કાગળો અને હાથે બનેલા કાગળો વચ્ચેનો ભેદ હરકોઇ માણસ જોઈ શકશે. હાથે તૈયાર થયેલા કાગળમાં અમુક પ્રકારનું વ્યક્તિત્વ, બનાવનારની કળા રહેલી છે. તેવા કાગળો ધણાને ન મળી શકે એમ ભલે બને. અહીં હું તો એટલું જ કહી દેવા છું કે જેમ કાગળોમાં, તેમ હાથે બનેલી ખાદીમાં જ કળા રહેલી છે તે સંચાની બનાવટમાં નથી. આપણે સ્વદેશી વસ્તુઓને વિશે અણગમો પેદા ન કર્યો હોત તો ખાદીમાં રહેલી કળા જ પણ અંકાત. રફોટલ'ડમાં રફોટલ'ડની સ્ત્રીઓએ તૈયાર કરેલી ઉનની 'ટૂવીડ' આજ પણ સંચાની બનેલીને મુકાબલે વખણાય છે. તેના અરબચડાપણામાં જે શોભા અને જે ગરમી છે તે સંચાની બનેલી લીસી બનાવટમાં નથી એ રફોટલ'ડના ઉમરાવો હાથની બનેલી ટૂવીડ વાપરીને સિદ્ધ કરી રહ્યા છે. હાથની બનેલી ટૂવીડ 'ફેશનેબલ' કળાવાળી ગણાય છે તેથી બનાવના કરતાં તેના વધારે દામ મળે છે.

જૂખમરોનો
હાલ

હિંદુસ્તાનને કમનસીબે હાથની બનાવેલી ખાદી એ તો હલકાઓને જ પહેરવાની ગણાઇ, કળા વિનાની ગણાઇ. તેની કિંમત કોઇ કરતું નથી અને ખાદીના વણનારને ભાગ્યે ૮ આના રોજ પડી શકે. જે દેશમાં આવો અવળા ન્યાય છે તે દેશમાં કળાની પરીક્ષાની શી આશા રાખવી? તે દેશમાં જૂખમરો કેમ નહોય? આ દેશમાં અત્યારે હાથની કારીગીરીને માન નથી. ધનાઢ્યો મૂરોપમાં સંચામાં બનેલા ચક્રચકિત માલથી મુગ્ધ થઈ તેમાં કળાનું આરોપણ કરી બેઠા છે, તેથી તેમનાં ધરોમાં, તેમના પહેરવેશમાં હિંદુસ્તાનની કારીગીરીને ક્યાંયે ઉત્તેજન નથી. સુરતના કલેક્ટર સાહેબે એક વખતે સ્વદેશીની ટીકા કરતાં બને કહ્યું: “મારી પૂછાઈગરમ તું જો, તેમાં સ્વદેશી કારીગીરીને કેટલું ઉત્તેજન છે એ તું જો, તેમાં કેટલી કળા છે એ જો; અને તેની સરખામણી તારા ધનવાન મિત્રોનાં ધરોની સાથે કર. પછી સ્વદેશને કેટલું વધારે ઉત્તેજન આપે છે તે બને કહે.” આ વચન ખરાં હતાં અને તે સાંભળી હું ઝંખવાણો પડ્યો. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે હાથે વણાયેલી ખાદી પહેરવામાં હિંદુસ્તાન બ્યારે માન સમજશે ત્યારે, ખાદીમાં રહેલી કળાને ખાતર ખાદીને સાથે દામ આપશે ત્યારે હિંદુસ્તાનનો જૂખમરો જશે અને ગરીબો જોને અનાજનાથે સાંસા છે તેમને ત્યાં પૂરું અનાજ આપણે જોઈશું.

આજ તો મારી પાસે ઘણી ખાદી આવી પડેલી છે. વળી બહેનો અને ગરીબ બાળકોની પ્રવૃત્તિ અટકાવવાનો સમય આવી પડ્યો છે. તેથી મારે કેટલીક સ્વયંસિદ્ધ વાતો મારામાં જે કાંઈ શક્તિ હોય તેના ઉપયોગ કરીને સિદ્ધ કરવી પડી છે. ખાદીના કોટ, ખાદીનાં અંગરખાં, ખાદીનાં કપડાં અને તો સુશોભિત લાગે છે. પણ એટલી ટાંચે હું જે વાંચનારને ન લઈ જઈ શકું તો હું કહેવા છું છું કે ખાદીના ખીન્ન અનેક ઉપયોગો છે. ખાદીનાં દક્ષતર બને, ખાદીનાં ઝુલા બને. ખુરશી, કોચ વગેરેને ખાદીથી મઠી શકાય. રંગેલી ખાદીની મોટી જોડો બને. ખાદીના ચંદરવા બને. ખાદીના જે જે કદના જોઈએ, તે તે કદના રૂમાલો બને. ખાદીનાં ગરબાં ખાદીની કોથળાઓ, ખાદીની ખોળ, ગલેક્ષ વગેરે અનેક પ્રકારની ઉપયોગી વસ્તુઓ બની શકે. ખાદીનો પ્રચાર કરાવવામાં હું દરેક વાંચનારની સહાય માગું છું. ખાદીને લાલ સ્વદેશી રંગ ચડાવનાર એક ખત્રી મળી આવેલ છે. એની સહાયથી હું કેટલીક ખાદી લાલ રંગાવી રહ્યો છું. ખોળ વગેરેને સાફ લાલ ખાદી વધારે ઉપયોગી છે. દરેક વાંચનારને આટલું માફ રાખવા વિનંતિ છે કે હાથે કાંતવાના ઉદ્યોગમાં અત્યારે અનેક બહેનો રોકાએલી છે. તેઓમાંની કોઈ અપવિત્ર છંદગી ગાળતી હતી, અથવા તેઓ પોતાનાં બાળકોને સાફ દૂધ જેવી વસ્તુ લેવા અસમર્થ હતી તે બહેનો અત્યારે પવિત્ર રીતે ઓછુંવનું પણ કમાઈ રહેલી છે. એ હિન્દુસ્તાનનો ભૂખમરો સ્ટેજે કાઢવાની અને હિન્દુસ્તાનમાં પવિત્રતાની પૂરણી ભરવાની કળામાં પ્રત્યેક વાંચનાર ભાગીદાર થાઓ એમ હું ઇચ્છું છું.

જેઓને ખાદી જોઈએ તેઓએ અને કાગળ લખવાને બદલે સત્યાગ્રહાશ્રમમાં ખાદી વિભાગના વ્યવસ્થાપક ઉપર કાગળ લખવો. અને લખવાથી આવા કાગળોના જવાબ મળતાં દીલ થવાનો સંભવ છે. જે જાતની ખાદી આશ્રમમાં એકઠી થઈ છે તેના બાવ વ્યવસ્થાપક, સત્યાગ્રહાશ્રમના શરનામેથી મળી શકશે.

ખાદી ક્યાં મળે ?

કાઠીયાવાડી વિવેક

સાહિત્ય પરિષદ સમયે લાલ દરવાજાની બહારના મેદાનમાં ભાષણ કરતી વખતે મેં કાઠીયાવાડી વિવેકને લગતા કેટલાક ઉદ્દગારો કાઢ્યા હતા તે બાબત મારી ઉપર કંઈક જાગૃતિ આવેલા છે. મેં કાઠીયાવાડને ગેરહિન્દુસ્તાન આપ્યો છે એવો મારા ઉપર

વિવેકની અતિશયતા

એક કાળમાં આરોપ સુકવામાં આવ્યો છે. મારી માન્યતા તો એવી છે કે મેં મારા ભાણજીમાં કાઠીયાવાડના વિવેકને વખાણ્યો હતો. તેની અતિશયતાને વખોડી હતી. કાઠીયાવાડમાં જે ઉદારતા, જે વિનય, જે આતિથ્યભાવ, જે સરળતા અને જે પ્રેમ રહેલાં છે એ મારાથી ન જૂલી શકાય, ન વખોડી શકાય. પણ કાઠીયાવાડમાં એ જ શુણેને લીધે તથા બીજા વિરોધી પ્રસંગોને લઈને જે ખટખટ, જે દંભ, અને જે કૃત્રિમતા આવી ગયાં તેને વિષે હું ટીકા ન કરું તો જે દોષોમાંથી હું પોતાને બચી ગયેલો માનું છું તે દોષોમાંથી બીજાઓને બચાવવાનો પ્રસંગ હું છોડી દઉં. જ્યાં જ્યાં હું ભયું છું ત્યાં ત્યાં અને કાઠીયાવાડની પ્રસંગમાં આવું છું ત્યાં આ બંને શુણદોષોના અનુભવ થાય છે. કાઠીયાવાડની ઉછરતી પ્રજા, કાઠીયાવાડનો જુવાનવર્ગ શુણેને વધારે ખીલવી દોષોને ત્યાગી બહુ આગળ વધી શકે છે એ મારી દૃઢ માન્યતા છે. પણ જે જુવાનવર્ગ દોષો ન જ જોઈ શકે તો તેનો ત્યાગ અસંભવિત છે. તેથી મને લખનારાઓને હું નીચેના પ્રશ્નો પૂછીશ :

કાઠીયાવાડના
ત્રણ દોષો

(૧) તમારો અનુભવ નથી કે બીજાઓના કરતાં વિશેષ કાઠીયાવાડી ખોટા વિવેક કરવા જતાં ન આવવાનાં વચનો આપે છે? (૨) તમે એવું અનુભવ્યું નથી કે કાઠીયાવાડી બીજાઓના કરતાં પોતે માનેલા વિવેકને ખાતર ગળા ઉપરાંત ઉંડા ઉતરે છે? (૩) તમે એવું અનુભવ્યું નથી કે કાઠીયાવાડી મૂળથી અતિશય વિવેક વાપરતાં છતાં એની કૃતિમાં જાહેર રીતે કે ખાનગી રીતે અવિવેક જેવામાં આવે છે?

મેં તો આ ત્રણ દોષોનો ઠીક ઠીક અનુભવ કર્યો છે. આજ પણ મારી પાસે કાઠીયાવાડને વિષે આ દોષોની રાવ આવ્યાં કરે છે. એવું બની શકે કે તેઓના પ્રસંગમાં હું વારંવાર આવું છું. તેથી એ દોષ છે તેના કરતાં મારાથી વધારે જોવાતો હોય. એવું પણ બની શકે કે હું પોતે કાઠીયાવાડી હોવાથી મારી પાસે એ દોષોની રાવ વધારે આવતી હોય. જે એમ હોય તો તેનો અર્થ એટલો જ થયો કે બીજાઓના કરતાં કાઠીયાવાડી વધારે દોષવાળા નથી. તોયે હું કાઠીયાવાડીને વીનવીશ કે જે હોય તે દોષ પણ કાઠી નાંખે. તો તમારું જીવન વધારે પવિત્ર થશે અને તેથી તમે તમારી પોતાની અને દેશની વધારે સેવા કરી શકશો.

આપણે બીજાના કરતાં વધારે ખરાબ નથી એમ માની ખોટા સતોષ શાને લાગે? પણ સ્વતંત્ર રીતે પોતાના દોષ નીરખીને તે દૂર કરવા એ દરેક સ્વીકૃત્યું કર્તવ્ય છે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે જે જહાદુરી અને સાહસને સાફ પકડેલા છે તે કાઠીયાવાડી પોતાના ઝીણામાં ઝીણા દોષને ઝાળખી કાઢીને દૂર કરીને પોતાના

સાહસની અને બહાદુરીની ભેટ દેશને કરશે અને સ્વર્ગસ્થ નવલરામે જે દોષ આપણા માં નિખાલસભાવે જોશે અને વળુંબ્યા તેને આવતો કાઢી નાંખશે.

એક વર્ષ પૂરું થયું

મિ. હોર્નીમેનને દેશનિકાલ થયાને ૨૫મી તારીખે એક વરસ પૂરું થશે. છતાં આપણે એમને હિન્દુસ્તાનમાં ફરી લાવી શક્યા નથી. ન્યારે આદલાહતું જાહેરનામું બહાર પડ્યું ત્યારે સૌએ ધારી લીધું હતું કે મિ. હોર્નીમેનનો કેસ પણ તેમાં આવી જાય છે. પણ મુંબઈના ગવર્નર સાહેબે એથી ઉલટું જ ધાર્યું અને અત્યાર લગી તો આ વિષયમાં એમનું ધાર્યું જ કાયમ રહ્યું છે. મિ. હોર્નીમેનને પાછા લાવવામાં એક મહાન તત્વનો સમાવેશ થાય છે, અને તે શહેરીની સ્વતંત્રતાનો. મિ. હોર્નીમેનના ગુણદોષને આપણે એક કોરે મૂકીએ. ભલે તેઓ ગુન્હેગાર હોય, પણ ખુનીને જે આધુનિક રાજ્યબંધારણની રૂએ રીતસર તપાસ કર્યા વિના નથી શંસીએ ચડાવી શકાતો, નથી કેદમાં રાખી શકાતો. છેલ્લા બાર માસની અંદર જ અમદાવાદમાં જેની ઉપર ખુનનો આરોપ હતો, જેને શંસીની સજા હતી, જેની પર રીતસર નીમાયેલી કોર્ટ તપાસ ચલાવી હતી તેને કાયદાના ક્રિયાકાંડમાં કાંઈક ભૂલ થઈ ગઈ હતી તેથી છોડી દેવામાં આવ્યો હતો; એ પણ આપણા જ ગવર્નરના હુકમથી. આમાં મુંબઈની સરકારે ભારે ન્યાયયુક્તિ વાપરી હતી. તે જ ન્યાયયુક્તિનો ઉપયોગ મિ. હોર્નીમેનના કેસમાં સરકાર કેમ ન કરે ? અથવા તો ઉપર પ્રમાણે ન્યાયયુક્તિનો ઉપયોગ કરનારી સરકારને વગર તપાસે મિ. હોર્નીમેનની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવાનું સંબળ કારણ હશે એવો પણ બચાવ કોઈ કરે એ બચાવ અમે વ્યાખ્યા નહિ ગણીએ; કેમકે પેલા ખુનીને વિષે સરકારની હરિશ્ચ કરવાનો કશોયે પ્રસંગ ન હતો. મિ. હોર્નીમેન એ એક રીતે સરકારના હરિશ્ચ ગણાય, તેમની કલમથી, તેમના બાંધણથી એ સરકારને હરાવી શકતા હતા. તેથી એમની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવામાં સરકારનો કાંઈક સ્વાર્થ રહ્યો, અને તેથી જ પેલા ખુનીને વિષે બતાવેલી ન્યાયયુક્તિનો મિ. હોર્નીમેનના કેસમાં પ્રયોગ ન થયો. આવી અમારી માન્યતા છે. મિ. હોર્નીમેન ગેરકાયદેસર લખાણ કર્યું હોય તો ભલે તેની ઉપર કેસ ચાલે અને સજા થાય. પણ વગર કેસથી થયેલી સજા રૈયત હરગીજ કબૂલ નહિ કરે. એટલે મિ. હોર્નીમેનની સ્વતંત્રતાનો બચાવ કરવામાં પ્રજા પોતાની સ્વતંત્રતાનો બચાવ

પ્રજાની
સ્વતંત્રતાને
સલાહ

કરે છે. તેથી અમારી ઉમેદ છે કે પ્રજા મિ. હૉનીમૅનના કેસને નહિ છુલે, પણ ખૂબ મહેનત કરીને ચાંપતા ઉપાયો લઇ મિ. હૉનીમૅનની સામેનો મનાઇ હુકમ રદ કરાવશે.

સભા દ્વારા
ન્યાય

શું થઇ શકે તે હવે જોઇએ. મુ'અઇમાં હ'મેશાં એપ્રિલ મે નો વખત મંદતાનો રહે છે, આગેવાનો હાજર નથી હોતા. તેથી આજણે ૨૬મીને દિવસે અસરકારક સભા મુ'અઇમાં ન ભરી શકીયે. પણ પહેલે જ પ્રસંગે જંગી સભા એક જ દહાડે આખા મુ'અઇ ઇલાકામાં ભરી પ્રજાએ સરકારને બતાવવું જોઇએ કે મિ. હૉનીમૅન ઉપરનો હુકમ રદ થયા વિના પ્રજા શાંતિથી ન બેસી શકે. ઠરાવો તો ઘણા થયા એમ માનીને ઠરાવો કરવાની જરૂર નથી એવું આપણે નહિ સમજીએ. ઠરાવાને વિષે આપણું દષ્ટિબિંદુ ૧૨૪૦ જોઇએ. ઠરાવો એ પહેલો અને છેલ્લો ઉપાય સમગ્રજ છે તે મંડીને પ્રજાનો નિશ્ચય જણાવનાર એ પહેલું પગથીયું ગણાવું જોઇએ. અને એ ઠરાવનો અમલ સરકાર ન કરે તો આપણામાં તેનો અમલ કરાવવાની શક્તિ હોવી જોઇએ. એ શક્તિ કઇ, કેવી રીતે અને ક્યારે વપરાય તેનો વિચાર આ સમયે કરવાની જરૂર નથી. આપણે અત્યારે તો પ્રજા એકમત છે કે નહિ, પ્રજા મિ. હૉનીમૅનને છોડાવવાને સાફ પ્રયત્ન કરવા છુટ્ટો છે કે નહિ એ જ જણાવવું રહ્યું. એ જણાવના ઉપાય અમે સૂચવી ગયા છીએ.

હું વિલાયત કેમ જાઉં ?

વિલાયત
જવાનો પ્રશ્ન

મારા દરેક કાર્યમાં કેટલાક વાંચનારાઓ એટલો બધો રસ લે છે કે તેઓની જિજ્ઞાસા હમેશાં હું તમ નથી કરી શકતો. તેનું કારણ મારી બેદરકારી નહિ, પણ મને બધાને ખુલાસા દેવાનો વખત નથી રહેતો અને દરેક પ્રશ્નના ખુલાસા 'નવજીવન'માં આપાય તેટલી જગ્યા હું રોકી ન શકું એ છે. છતાં, કેટલીક ખાખતો સાર્વજનિક હોઇ તેના ખુલાસા કરવો આવશ્યક ગણું છું. એવો પ્રશ્ન મારા વિલાયત જવાની વાતનો છે.

વિલાયત
જવાની મારી
શરતો

હું કે જે હમેશાં આગેવાનોના વિલાયત જવાની સામે ચલાવે છું તે જ આ વેળા કેમ વિલાયત જવા તૈયાર થઇ ગયો એવી શંકા કેટલાક વાંચનારાઓએ કરી છે. મારો અભિપ્રાય તેઓએ બરાબર જાણ્યો છે એટલે શંકા બાજબી છે. પણ મેં એવું કદી નથી માન્યું કે કોઇ પ્રસંગે કોઇથી વિલાયત ન જાવ.

એવા પ્રસંગો હું કદી શકું છું કે ન્યારે વિલાયત ન જવું એ શુન્હો ગણાય. ખિલાફતના પ્રશ્નને વિષે મારા મનમાં એવું કંઈ જ નથી. જવું જ નોંધવે એવું તો છે જ નહિ. પણ મારા જવાથી કદાચ ફાયદો થાય એમ સંભવે, તેથી મેં એ સલાહનો શરૂઆત કેવળ મુસલમાન ભાઈઓના હાથમાં જ રાખ્યો છે. તેઓની ઇચ્છા થાય તો હું જવા તૈયાર રહું તેવી તેઓની ઇચ્છા થઈ ત્યારે હું તૈયાર થયો ને બે શરતો મુકી. એક એ કે અહીં આપણી તૈયારી પૂરી હોવી નોંધવે, અને બીજી એ કે નામદાર વાઇસરાયની પરવાનગી અને પસંદગી મળવી નોંધવે. વાઇસરાય સાહેબની પરવાનગી આવી ગઈ. માત્ર જવાની યોગ્યતા વિષે તેઓ સાહેબને અભિપ્રાય આપવામાં સકાય થાય છે. તેથી વળી પાછો હું ખિલાફત કમિટી પાસે ગયો અને એવી સ્થિતિમાં મારે શું કરવું નોંધવે એનો શરૂઆત તેઓની જવાબદારી પર મુક્યો. તેઓમાં મતભેદ છે. એકંદરે અભિપ્રાય એવા પડ્યો કે હાલ તો ન જવું, જોયો વિલાયત જવું અટકાવી મુક્યું છે.

જવાનો હેતુ કેવળ ફરિયાદો લાવવાનો જ નથી, પણ બે શરૂઆત આપણી માગણીને અનુકૂળ ન હોય તો હિન્દુસ્તાનમાં શું થશે તેની ચેતવણી આપવાનો પણ ખરો. નોન-કોઓપરેશન જેવીતેવી વસ્તુ નથી. એ બે બરાબર ચલાવી શકાય તો તેની મારફતે સંપૂર્ણ ન્યાય મેળવી શકાય. એટલે એવું મારે શસ્ત્ર વપરાય તેની પહેલાં સરકારને પૂરેપૂરી ચેતવણી આપવી એ હું જરૂર ગણું અને તેથી અનુકૂળતા હોય તો એવી ચેતવણી આપવાને ખાતર વિલાયત જવાનું પસંદ કરું. પણ વાઇસરાય સાહેબની પસંદગી નહિ આવી અને હજી આપણી તૈયારી ઓછી છે તેથી મેં એમ માની લીધું કે મારે ન જવું એ વધારે સારું છે. તેમ છતાં બે મુસલમાન ભાઈઓની ઇચ્છા થાય અથવા તો મારું જવું એ સરકારને પ્રિય છે એમ હું જોઈ તો અવશ્ય જવાનો વિચાર કરું.

વિલાયત
જવાનો હેતુ

વાંચનારને—

‘નવજીવન’ ના કદમાં ને તેની છટક નક્કીની કિંમતમાં અમદાવાદ તથા મુંબઈ ખાતે ફેરફાર હમણાં જ કર્યો. કાગળની તંગી ને તેના ભાવ વધતા જાય છે. એમ જણાય છે કે ‘નવજીવન’ માં એક વર્ષ પૂરું થયે-એટલે પાંચ માસમાં-ખોટ ચાલે છે તેમ માલવા દેતાં રૂ. ૧૦૦૦૦ ની ખોટ જશે. જાહેરખબર ન લેવાનો

કદ અને
કિંમતમાં
ફેરફાર

નશ્વર તો વાંચનાર પસંદ જ કરશે. ઉપરની મોટી ખોટ જાણ એ પણ વાંચનારને પસંદ નહિ પડે એમ ધારે છું. તેથી વ્યવસ્થાપકોએ જોજામાં જોઈ કદ રાખવાની જે ધારણા રાખી હતી તે ઉપર આવી ગયા છીએ એટલે આ વેળા વાંચનારને આઠ જ પાનાનું 'નવજીવન' મળશે. મારી ઉમેદ છે કે વાંચનાર તેથી રોષ નહિ કરે. હું આગળ લખી ગયા છું તેમ વાંચનારને હું તો 'નવજીવન' ના ભાગીદાર જ ગણું છું. 'નવજીવન' ના વ્યવસ્થાપક નફાની કે વેપારની દૃષ્ટિથી છાપું ચલાવવા માગતા નથી. તેની સાથે ખોટ ખાઈ 'નવજીવન' કાઢવું પણ નથી ઇચ્છતા. જે ખોટ ખાઈને છાપું કાઢવું પડે તો હું એમ જ માનું કે 'નવજીવન' ની પ્રભને જરૂર નથી. પણ મારી માન્યતા જૂદી જ છે. વ્યવસ્થામાં જેઓ રોકાયા છે તેઓને સાર જુદેરખખર વિના છાપું ચલાવવાનો આ નવો જ અખતરો છે. વળી કાગળોની કિંમત આટલી વધશે એમ કોઈએ નહોતું ધાર્યું. લગાઇ બંધ થવાથી દામ ઘટશે એમ જ ધારેલું. વળી પ્રથમ જે કાગળો વાપરતા તેથી ચલાવી લેવાશે એમ પણ ધારેલું. અતુભવે માત્રમ પડ્યું કે એવા હલકા કાગળોથી 'નવજીવન' ની કામચલાવ રાખવી અશક્ય હતું. આવા સંજોગોમાં લવાજમ મોટું જ હોતું જોઈતું હતું તેથી હાલ તો જૂના ધરાકોને મુદ્દલ વધારે ન આપવું પડે તેથી હવે પછી થનાર જાન્યુ ધરાકોને સાર લવાજમ ચાર રૂપિયા રાખવાનો ઠરાવ થયો છે. અને જૂના ધરાકો પણ ખોટ જોઈ કરવામાં ભાગ લે એવા હેતુથી પાનાં આઠ કર્યા છે. જે કાગળના દામમાં મોટો વધારો નહિ થાય તો આથી વધારે ફેરફાર આ વર્ષમાં તો નહિ કરવા પડે એવી ઉમેદ છે. જે ફેરફાર કરવો પડ્યો છે તેને સાર વાંચનાર ક્ષમા દેશે એમ માનું છું. છતાં આટલી ખાતી આપવા મુશ્કેલી છે કે કદ જોઈ થતાં છતાં પણ વિષયોમાં ઘટાડો નહિ જ થાય ને તે જ વિષયો હજી વધારે ટુકમાં આપી મુદ્દાનું કહેવાનું કંઈ નહિ રહી જાય એવો સતત પ્રયત્ન જરૂર રહેશે.

૬ પરદેશમાં વસતા હિન્દીઓ

ડૉ. મણિલાલ
પર મહેરો
આરોપ

હિન્દની બહાર વસતા હિન્દીઓ તરફનો અભિપ્રાય જુદા જુદા રૂપમાં દેખાવા લાગ્યો છે. રાજદ્રોહના કદંગા બહાનાથી શીજની સરકારે ડૉક્ટર મણિલાલને દેશબાર ક્યાં છે. બાઈ મણિલાલ અને તેમનાં સુશિક્ષિત પત્ની શીજના ગરીબ ગીરમોટીઓ મજૂરોની અતિક રસ્તે એવા કરતાં હતાં. આ બધું તોફાન શીજના મજૂરોની

હડતાળને અંગે જાણ્યું છે. જોકે ગીરમીટનાં બંધન રદ કરવામાં આવ્યાં છે તોપણ ગુલામીનો દોર કોઇ પણ રીતે તૂટ્યો હોય એમ નથી લાગતું. અમે હડતાળનું બંધન કારણ નથી જાણતા. હડતાળીઆઓએ જૂલ નથી કરી એ પણ અમે નથી જાણતા. પણ જ્યારે હડતાળીઆઓ અને તેમના મિત્રોની ઉપર રાજદ્રોહનો આરોપ મુકવામાં આવે છે ત્યારે આ બંધી રમતનો ભેદ અમે કળી શક્યાં છીએ. અમારા વાચકોને યાદ હશે કે શીજના તાજા મામલામાં જે સરકારને રાજદ્રોહની ગંધ આવે છે એ જ સરકારે મિ. એન્ડ્રુઝની બદનક્ષી કરવાની હિંમત ચલાવી હતી. શીજના હડતાળીઆઓ અને ડૉક્ટર મણિલાલને વિષે રાજદ્રોહનો શો અર્થ હોઇ શકે ? શું હડતાળીઆઓ અને ડૉક્ટર મણિલાલને રાજ્યની લગામ હાથ કરવી હતી કે તે દેશમાં તેમને કોઇ સત્તા જમાવવી હતી ? તેઓએ તો મનુષ્યની સ્વતંત્રતાનો મૂળ હક સાચવવાને હડતાળ પાડી. આવી બાબતમાં 'રાજદ્રોહ' નો ઉપયોગ કરવો એ તો શબ્દોનો દુરુપયોગ કહેવાય. કદાચ હડતાળીઆઓ અધીરા થયાં હોય, કદાચ ડૉક્ટર મણિલાલે તેમને ઉધે રસ્તે દોર્યાં હોય. પણ જે સરકારને એમની સલાહ ગુન્હાભરેલી લાગી હોય તો તેમના પર કાયદેસર કામ ચલાવવું જોઈતું હતું. અમને ખબર મળી છે તે પ્રમાણે તો તેઓએ કાયદાની હદમાં રહીને જ કામ કર્યું છે. તથાપિ અમારે તો એટલું જ કહેવાનું છે કે કોઇ પણ કામ ચલાવ્યા વિના ડૉક્ટર મણિલાલને દેશપાર કરી દેવામાં શીજ સરકારે પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કર્યો છે. પોતાની જાતને નિર્દોષ સાબીત કરી આપવાની તક આપ્યા વગર અને ફક્ત શક ઉપર કોઈ પણ માણસની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવી એ એક સિદ્ધાન્ત તરીકે તો ખોટું જ ગણાય. ડૉ. મણિલાલે ઘણાં વરસોથી શીજને પોતાનું ઘર કરી લીધું છે એ તો સૌ કોઇ જાણે છે. અમને લાગે છે કે એમણે ત્યાં થોડી મિલકત પણ ખરીદેલી છે. શીજ એમનાં બાળકોની જન્મજૂમિ છે. શું તે છોકરાઓનો ત્યાં કોઈ હક જ નથી ? શું તેમની પત્નીને પણ ત્યાં કોઈ હક જ નથી ? આપણી સરકારના હુકમથી તેમની સારી જીંદગી ખરાબ થશે ? ડૉ. મણિલાલને જે નુકસાન વેઠવું પડશે તે બદલ તેમને કોઈ બદલો આપવામાં આવ્યો છે ? અમને આશા છે કે અમારી હિન્દી સરકાર પરદેશમાં વસતા હિન્દીઓના હકનું રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કરી રહી છે તે ડૉક્ટર મણિલાલ વિષે પસાર થયેલા હુકમોનો સવાલ પણ હાથમાં લેશે.

કુયલાના બંધનમાંથી નીકળી જવાની સત્તાથી જે જ્ઞતિ હાલ સત્તાધીશોમાં જામે છે તે એકલા શીજમાં જ દેખાઈ આવી નથી. અસલના જર્મન પૂર્વ આફ્રિકાના

જર્મન પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દી

હિન્દીઓ આગળના કરતાં ખરાબ સ્થિતિમાં પડકાઇ ગયા હાજે છે. તેઓ લખી જણાવે છે કે તેમની માલમિલકત પણ સહીસલામત નથી. વેપાર કરવાના પરવાના લેવાને માટે તેમને જાતજાતના કર આપવા પડે છે. તેમના વેપારવસ્તુઓમાં આડખીલીઓ ઉભી કરવામાં આવી છે. તેમને મનીઆર્ડરથી પૈસા મોકલવાનો પણ હક રહ્યો નથી.

બ્રિટિશ પૂર્વ
આફ્રિકા

બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકામાં તોફાનનું વાદળ સૌથી ઘેરું દાસે છે. હાલ સુધીમાં ત્યાંના હિન્દીઓ જે હક મેળવતા હતા તે સધળા હક ઝુટવી લેવાને ત્યાંના ગોરાઓ આકાશ ને ધરતી એક કરી રહ્યા છે. ધારાસભામાં કાયદા ધરીને અને અમલની રાહે તેમનું કાટકું કરવાનો ત્યાં પ્રયત્ન ચાલી રહ્યો છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દીઓ સાથે સંબંધ ધરાવતા સર્વ હિન્દી ત્યાં બેટોલા કમીશનનું કામકાજ આતુરતાથી જોઇ રહ્યા છે.

હિન્દની
કેસ

શહેનશાહતનાં આ જુદાં જુદાં સંસ્થાનોમાં વસતા હિન્દીવાનોના હકનું રક્ષણ કરવાનો બોલે હિન્દી સરકારને માથે કાંઈ જેવોતેવો નથી. નિશ્ચય અને એકસરખી નીતિ અપ્પત્યાર કરીને જ આ કામ પાર પાડી શકાશે. એ તો કબૂલ થઈ ચુક્યું છે કે ન્યાય હિન્દીઓના પક્ષમાં છે, પણ તેઓ નિર્બળ છે. આ સ્થિતિમાં તેમનું રક્ષણ કરવા માટે હિન્દુસ્તાનમાં એક જખરદસ્ત ચળવળ ઉભી કરવી જોઈએ અને તેની સાથે સરકારે પણ સખત પગલાં લેવાં જોઈએ.

મન્દરોનું કલ્યાણ*

ન્યાયની
જાતની
ઉજવણી

ન્યાયની સાંતિમય જાતનું આપણે આ બીજું વર્ષ ઉજવીએ છીએ. મન્દરોની જાતને હું ન્યાયની જાત કહું છું, કેમકે મન્દરોની માગણી ન્યાયી હતી અને તે માગણી કબૂલ કરાવવા સારું જે ઉપાયો તેઓએ લીધા એ પણ શુદ્ધ હતા. હું તો મન્દરોની જાત પણ અન્યાયી રસ્તે ન હજીવું.

ગયે વર્ષે આપણી ઉજવણી સંન્યાસી સ્વામીશ્રી શ્રદ્ધાનન્દજીએ શોભાવી હતી. ત્યારપછી અને આજ સુધીમાં ઘણા અગત્યના બનાવો બની ગયા અને તેથી હિન્દુસ્તાનમાં સ્વરૂપ બદલાયું છે. આપણામાં નવો જુસ્સો પેદા થયો છે, નવો પવન આવ્યો છે. પણ હું હિન્દુસ્તાનની સાર્વજનિક સ્થિતિનો વિચાર કરી તમને નહિ રોકું.

[આપણું]

* અમદાવાદના મીલમન્દરોની બીજી વાર્ષિક સભામાં આપણે આપણું તા. ૧૮-૪-૨૦.

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર : અમદાવાદ

	મુદ્રક	પેસ્ટર
આટકું તો જાણીએ-ભાગ. ૧ (કે. શ્રીનરહરિ પરીખ)	૦-૬-૦	૦-૧-૬
હિન્દ કેમ પાપમાસ થયું? ('આટકું' તો જાણીએ તો બીજી ભાગ.)	૦-૮-૦	૦-૨-૦
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા (અમલકાર વિષે ગાંધીજીનાં વ્યાખ્યાનો)	૦-૬-૦	૦-૧-૬
એક ધર્મચુદ્ધ (અમદાવાદના મીલમજૂરોની હડતરનો ઇતિહાસ)	૦-૮-૦	૦-૧-૬
આશ્રમમજનાશક્તિ (સત્યાગ્રહાશ્રમમાં સવારસાંજની પ્રાર્થના વખતે ગવાતાં ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી અને અંગ્રેજી ભજનોનો સંગ્રહ; દેવનાગરી લિપિ, અને ખાદીનું પૃદ્ઠું.)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
અરબુનવાણી (અરબુન બગતનાં ભજનોનાં સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
ઓમદ્ ભગવદ્ગીતા-મૂલ (સુદર સુપદ ગુટકો)	૦-૮-૦	૦-૧-૦
વલ્લાટશાસ્ત્ર (કેષક: શ્રી૦ મગનલાલ ગાંધી; ખાદીનું પૃદ્ઠું.)	૦-૧૦-૦	૦-૨-૦
ગાંધીજીની જીવ્યાની	૦-૬-૦	૦-૧-૦
ખેડાની હરત (કેષક: શ્રી૦ શંકરલાલ દ્વા. પરીખ)	૧-૮-૦	૦-૫-૦
રાષ્ટ્રગીત (કે. ક. યાજ્ઞિક)	૦-૧૦-૦	૦-૨-૦

બાલસાહિત્ય

રાયણ (અણીભોરથી આગળના કવિતાસંગ્રહ)	૦-૮-૦	૦-૨-૦
ચાલણગાડી-નાની (બાળપોથી)	૦-૧-૩	૦-૦-૬
ચાલણગાડી-મોટી "	૦-૩-૦	૦-૦-૬
ચાલણગાડીના શિક્ષકોને	૦-૧-૦	૦-૦-૬

છપાય છે

- જેલ ડાયરી (શ્રી૦ રાજગોપાલાચારીની રાજનિશિ-જેમાંથી 'નવજીવન'ના વાયકોને નમુના મળ્યા હતા.)
- પૂર્વરંજ (આયોજનોના ઇતિહાસ-કેષક: અ૦ કાલેલકર અને શ્રી૦ નરહરિ પરીખ)
- સીતાહરણ (કુટુંબોમાં વાંચવા માટે ખાસ તૈયાર કરેલી રામાયણની કથા: પૂર્વાર્ધ.)
- સીતાશુદ્ધિ (ઉપરની જ. કથાનો ઉત્તરાર્ધ)
- અણીયોર (બાલકવિતાઓના એ સંગ્રહની બીજી આવૃત્તિ)

મુદ્રક અને પ્રકાશક: રાજગોપાલ ચાલણગાડી; નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ.

હિન્દ સ્વરાજ

“ત્યારે ચારાથી લઈ
રહેવાયું ત્યારે જ કે
—આ સમય છે.”
—મંચીલ

સ્વદેશી કાગળ-ખાદીનું પૂરું
મહાત્માજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં
‘ઇન્ડિયન એસીનીયન’ થયેલા
લખેણી જગ કમળાણ સાથે મેળાવણી
પ્રેમી સુખ ન આપી

નવલખન પ્રકાશન મંદિર-અમદાવાદ

